

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI**

**HİKÂYÂT-İ MANSÛR-I HALLÂC (İNCELEME-TRANSKRİPSİYONLU
METİN)**

MERYEM ŞEFİKA ÖZTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI

**HİKÂYÂT-İ MANSÛR-I HALLÂC (İNCELEME-TRANSKRİPSİYONLU
METİN)**

MERYEM ŞEFİKA ÖZTÜRK

Danışman: PROF. DR. NURAN ÖZTÜRK

Jüri Üyesi: DOÇ. DR. ALİ HATALMIŞ

Jüri Üyesi: DR. ÖĞR. ÜYESİ YASİN KARAKUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim/Türk İslâm Edebiyatı Ana Sanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Yasin KARAKUŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2022

İMZA

Meryem Şefika ÖZTÜRK

ÖZET

HİKÂYÂT-İ MANSÛR-I HALLÂC (İNCELEME-TRANSKRİPSİYONLU METİN)

Meryem Şefika ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Tezi, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı / Türk İslâm Edebiyatı

Danışman: Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK

Nisan 2022, 117 sayfa

Bu çalışmada, tasavvufî bir vecd halinde iken “Ene’l-Hak” diyen Hallâc-ı Mansûr’un yargılanıp darağacına çekilmesi ve bu esnada gerçekleşen olayları konu alan “Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc” isimli eser ele alınmıştır. Çalışmamız girişle beraber altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü araştırmanın konusu ve kapsamı, önemi ve amacı, araştırmanın yöntemi, araştırmaya konu olan eserin tanıtımı ve araştırmanın kaynaklarını içermektedir. İkinci bölümde ana hatlarıyla tasavvufta ve Hallâc’ta aşk anlayışına ve Hallâc-ı Mansûr’un hayatına dair bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde bir edebî tür olarak Menâkıbnâmeler hakkında bilgi verilmiş daha sonra ise çalışmanın konusu olan Hallâc-ı Mansûr menâkıbnâmelerinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatındaki yansımaları işlenmiştir. Aynı bölümde “Menâkıb-ı Hallâc-ı Mansûr” kime ait tartışmasına da yer verilmiştir. Dördüncü bölümde “Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc” isimli eserin hikâyesi, dil özellikleri, edebi özellikleri ve metni kurarken izlenen yöntem bulunmaktadır. Beşinci bölümde transkripsiyonlu metin vardır. Altıncı bölüm ise sonuç kısmıdır.

Anahtar kelimeler: Hallâc-ı Mansûr, Menâkıb, Mansûrnâme.

ABSTRACT**STORY OF THE MANSOUR AL-HALLAJ (EXAMINATION – TRANSCRIBED TEXT)****Meryem Şefika ÖZTÜRK****Master Thesis, Department of Islamic History and Arts / Turkish-Islamic Literature****Supervisor: Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK****April 2022, 117 pages**

In this study, we addressed the work called “Story of the Mansour al-Hallaj (Examination – Transcribed Text)” which is about the trial and being pulled to the scaffolding and the events that took place during this time, of the Mansour al-Hallaj, who said “I am Truth” while in a sufistic ecstasy, is discussed. Our study consists of six chapters including the introduction. The introduction includes the subject and scope of the research, its importance and purpose, the method of the research, the introduction of the work that is the subject of the research and the sources of the research. The second part, the understanding of love in Sufism and information about Mansour el-Hallaj's life are given. In the third chapter, the Mansour Hallaj hagiographies, the hagiographies in Arabic, Persian and Turkish Literature, and the discussed. In the same section, the discussion of who belongs to “Story of the Mansour al-Hallaj” work are included. In the fourth chapter, there are the story of the work named “Story of the Mansour-ı Hallaj”, its language features, literary features and the method followed while constructing the work are given. In the fifth section, there is the transcribed text and in the sixth part, final chapter is the conclusion chapter.

Keywords: Mansour al-Hallaj, Hagiographic, Mansurname.

ÖN SÖZ

Menâkıb, tasavvufi edebiyatta öne çıkan türlerden biridir. Öte yandan menâkıb türü metinlerin kahramanları da genellikle meşhur mutasavvıflardır. Halihazırda sayıları artmakta olsa da menâkıblar üzerine yapılan çalışmaların yeterli seviyede olduğunu söylemek güçtür. Buna dayanarak bu tezde bir menâkıb çalışılmıştır. Alan taramalarımız sırasında karşımıza İlahiyat ile doğrudan ilintili olan, tasavvufta da oldukça önemli bir yeri olan Hallâc-ı Mansûr'un menâkıbı çıkmıştır. Bu menâkıbın İlahiyat ve Edebiyat disiplini için köprü mahiyetinde olabileceği varsayılarak bu çalışmaya başlanmıştır.

Hallâc-ı Mansûr onuncu asırda Bağdat'ta yaşamış olan bir mutasavvıftır. Yaşadığı dönemde ve sonraki dönemlerde etkili olan Mansûr, vecd halinde iken “Ene'l-Hak” demiş, bu sözü üzerine yargılanarak idam edilmiştir. Çalıştığımız metin Ankara Milli Kütüphane'nin Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonuna aittir. Bu çalışmada eser transkripsiyon harfleri ile yazılmış, “Ana Hatlarıyla Tasavvufta ve Hallâc-ı Mansûr'da Aşk”, “Menâkıbnâme Türü” ve “Eserin İçerik İncelemesi” alt başlıklarında incelemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmış olduğumuz eser, tekke/tasavvuf edebiyatına ait bir metindir. Bilindiği üzere her konu halka mal olup, halk kitleleri arasında yayılamaz. Örneğin “Leyla ve Mecnun” kıssası daha çok divan edebiyatında işlenen bir konu iken halk daha çok “Kerem ile Aslı”, “Arzu ile Kamber” gibi kendine daha yakın bulduğunu, daha çok kendinden olanı benimser ve bilir. Halka mal olmuş bir eser olan bu menâkıb, Türklerin keramet anlayışı ve menkıbe anlayışı konusunda sembol hale gelmiş bir ismin menâkıbidir. Kuşkusuz Türk halkını ve bu halkın içinde yetişmiş olan şairleri, mutasavvıfları, yazarları da etkilemiştir. Bu yüzden de halk edebiyatına ilişkin hemen her eserde Hallâc'a ya ismen temas edilir ya da öğretilerine işaret edilir. Öğretisi halk kitleleri tarafından benimsenen Hallâc, onu anlayamayan alimler ve dönemin siyasi gücü tarafından idam edilerek susturulmuş, samimi ve şekilcilikten uzak bir dindarlığın temsilcisi olarak görülmüştür. Edebi çevrelerin onu sahiplenmelerinin sebebi de muhtemelen bu yönünden kaynaklanmaktadır.

Çalışmış olduğumuz metin 772 beyit ve 81 başlıktan oluşmaktadır. Risâletü'n-Nushiyye'nin 573, Vesîletü'n-Necât'ın ise 732 beyitten oluştuğu göz önüne alındığında orta hacme yakın bir mesnevidir. Tatçı çalışmasında metni 1066 beyit olarak tespit etmiş olsa da Faruk Çolak “Niyâzi Mansurnâmesi” isimli yüksek lisans tezinde eseri, Mansurnâme'nin Süleymaniye kütüphanesi Hüsnü Paşa, H. Reşid Bey ve İstanbul Üniversitesi Yazmalarındaki ilgili nüshalardan edisyon kritik sonucunda 1098 beyit olarak tespit etmiştir. Çalıştığımız eserin müstensihî Ahmet Rifâî'nin bendelerinden Ahmet Vehbî'dir. Eserde geçen Eski Anadolu Türkçesine ait dil özelliklerine bakıldığında eserin 15. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.

Çalışma, giriş, ana hatlarıyla tasavvufta aşk ve Hallâc-ı Mansûr, menâkıbnâme türü, eserin içerik incelemesi, transkripsiyonlu metin ve sonuç olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Metnin transkripsiyonu yapılmış, edebi ve dil özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Eserin transkripsiyonu yapılırken müstensihînin imlasına olabildiğince bağlı kalınmıştır. Metnin içinde geçen Arapça ve Farsça kelimelerden bir sözlük oluşturulmuştur. Çalışmamızın eksik ve hatalı taraflarının hoş görülmesini ve yeni çalışmalara kaynaklık etmesini umut ediyoruz.

Bu çalışmayı hazırlarken her aşamasında bana yol gösteren, bilgi birikimini ve tecrübelerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Nuran Öztürk'e, eğitimim sırasında bana yol gösteren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hamit Dikmen'e, daima bana güç veren arkadaşım Elif Naz Tozkoparan'a, her zaman desteklerini hissettiğim sevgili eşim Kadir Yalçın Öztürk'e ve aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	Sayfa iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	xi

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.4. Araştırmaya Konu Olan Eserin Tanıtımı.....	5
1.5. Araştırmanın Kaynakları	6

BÖLÜM II

ANA HATLARIYLA TASAVVUFTA VE HALLÂC-I MANSÛR'DA AŞK

2.1. Aşk	7
2.1.1. Hikâyât-i Hallâc-ı Mansûr'da Aşkın İşleniş Biçimi	9
2.2. Hallâc-ı Mansûr'un Hayatı	11
2.3. Yargılanması	12
2.4. İdam Edilmesi	14
2.5. Hallâc-ı Mansûr'un Eserleri.....	16
2.6. Hallâc-ı Mansûr Hakkındaki Tutumlar.....	16
2.6.1. Hallâc-ı Mansûr'u Destekleyip Savunanlar	16
2.6.2. Hallâc-ı Mansûr'a ve Söylediklerine Karşı Olanlar	18
2.6.3. Hallâc-ı Mansûr'a Karşı Herhangi Bir Tutum Almaktan Kaçınanlar	19
2.7. Hallâc-ı Mansûrdan Etkilenenler	20

BÖLÜM III

MENÂKİBNÂME TÜRÜ

3.1. Edebî Bir Tür Olarak Menâkıbnâmenin Özellikleri.....	23
3.2. Mansûrnâme.....	26
3.2.1. Arap Edebiyatında Mansûrnâmeler	26
3.2.2. Fars Edebiyatında Mansûrnâmeler.....	27
3.2.3. Türk Edebiyatında Mansûrnâmeler.....	29
3.3. Menâkıb-ı Hallâc-ı Mansûr Kime Ait Tartışması.....	32

BÖLÜM IV

ESERİN İÇERİK İNCELEMESİ

4.1. Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc'ın Özeti.	35
4.2. Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshasının Edebi Özellikleri	39
4.2.1. Eserdeki Dini Tasavvufi Kavramlar	40
4.2.2. Eserdeki Sözlü Kültür Öğeleri	50
4.2.3. Eserde Geçen Ayet ve Hadis İktibasları	52
4.3. Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshasının Dil ve İmla Özellikleri	54
4.3.1. Eski Anadolu Türkçesi Söz Varlığı.....	54
4.3.2. İmla Özellikleri	55
4.4. Metni Kurarken İzlenen Yöntem	56

BÖLÜM V

5. Transkripsiyonlu Metin.....	58
--------------------------------	----

BÖLÜM VI

6. Sonuç	89
----------------	----

KAYNAKÇA.....	90
---------------	----

EKLER

EK 1: Tıpkı Basım.....	94
EK 2: Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc'ta Geçen Arapça ve Farsça Kelimeler Sözlüğü	110

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
A.Ö.	: Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshası
b.	: İbn, Bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ESTAD	: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
F.	: Farsça
Haz.	: Hazırlayan
İSTEM	: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
İLTED	: İlahiyat Tetkikleri Dergisi
M.T.	: Mustafa Tatcı
OSEDAM	: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa sayısı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercüme Eden
yy.	: Yüzyıl
x^a	: Varağın ön yüzü
x^b	: Varağın arka yüzü

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا (ā)	a,ā A,Ā	د	d,D	ع	ʿ
ا (ā)	a,e,i,u,ü, A,E,I,İ,U,Ü	ذ	z,Z	غ	ğ,Ġ
ء	ʾ	ر	r,R	ف	f,F
ب	b,B	ز	z,Z	ق	k,Ḳ
پ	p,P	ژ	j,J	ك	k,g,ñ,K,G,Ñ
ت	t,T	س	s,S	ل	l,L
ث	s,S	ش	ş,Ş	م	m,M
ج	c,C	ص	ş,Ş	ن	n,N
چ	ç,Ç	ض	z,d,Ž,D	و	v,V (o,ō,ö,u,ü,ū)
ح	h,H	ط	t,T	ه	h,H (a,e)
خ	h,H	ظ	z,Z	ی	y,Y (ı,î,î)

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Ebü'l-Mugîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö. 309/922), Beyzâ¹ yakınlarında et-Tûr'da doğmuştur. Tüster'de² yetişmiştir. Sehl-i Tüsterî'den³ (ö. 283/896) iki yıl eğitim almış daha sonra Bağdat'a geçmiştir. 18 yaşında iken Basra'ya gitmiş orada Bağdat sûfilerinin en ünlülerinden olan Amr b. Osman el-Mekkî'den⁴ (ö. 297/910) ders almıştır. Bağdat'ta, Cüneyd-i Bağdâdî⁵ (ö. 297/909), Ebü'l-Hüseyin Ahmed en-Nûrî⁶ (ö. 295/908) gibi ünlü sûfilerden etkilenmiştir. Hallâc “Ene'l-Hak” sözü ve “Nûr-ı Muhammedî” düşüncesi ile öne çıkan bir mutasavvıftır⁷.

Hallâc-ı Mansûr Horasan, Sicistan, Kirman, Mâverâünnehir, Hindistan, Türkistan ve Çin'e gitmiştir. Gittiği her yerde İslâm'ı anlatmış, vaazlar vermiş, eserler yazmıştır. Uzun yolculuğundan sonra Bağdat'a dönmüş, orada aleyhine konuşulanları duyunca hacca gitmek üzere Bağdat'tan ayrılmıştır. İki yıl sonra döndüğünde Bağdat'ta ilmî ve tasavvufî dersler vermiştir. Aleyhindeki söylemlerin artmasıyla birlikte hapse atılan Hallâc uzun bir yargılama sonucunda suçlu bulunarak feci bir şekilde idam edilmiştir⁸.

Hallâc-ı Mansûr tasavvufun gelişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Hallâc yaşadığı dönem içerisinde olduğu gibi ölümünden sonra da düşünceleri ve ölümüne sebep olan söylemi yüzünden tartışmalara konu olmuş bir mutasavvıftır. Onun hakkında en ciddi çalışmaları

¹ İran'da Şiraz şehri yakınlarında bir yer.

² İran'ın batısında bir bölge.

³ Ebü Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî et-Tüsterî (ö. 283/896). 203/818 de Tüster'de doğmuştur. Muhammed b. Sevvâr, Ebü Habîb Hamza b. Abdullah el-Abbâdânî ve Zünnûn el-Mısırî hocalarından bazılarıdır. Tefsir ve kelâm gibi ilimlerde söz sahibidir ancak daha çok sûfi kimliğiyle öne çıkan meşhur bir mutasavvıftır. (Bkz. Mustafa Öztürk, “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*36 içinde, (İstanbul: 2009), 321.).

⁴ Ebü Abdillâh Amr b. Osmân b. Küreb el-Mekkî (ö. 297/910). “Üstâdü's-sûfiyye” unvanıyla tanınan ilk devir sûfilerindendir. Görüşlerini temkinli ifadelerle ortaya koymuştur. (Bkz. Süleyman Uludağ, “Amr b. Osman el-Mekkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*3 içinde, (İstanbul: 1991), 90.).

⁵ Ebü'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî (ö. 297/909). İlk dönem sûfilığının en meşhur mutasavvıflarındandır. Şer'i ilimlerde ve tasavvufta oldukça bilgi sahibi bir âlimdir. Tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tespit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan büyük sûfilerden biridir. (Bkz. Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*8 içinde, (İstanbul: 1993), 119.).

⁶ Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nûrî (ö. 295/908). Nûriyye adıyla bilinen tasavvufi bir akımın öncüsüdür. Bağdat tasavvuf ekolünün temsilcilerindendir. Tasavvuf terbiyesini Cüneyd-i Bağdâdî ile birlikte Serî es-Sakafî'nin yanında tamamladı. Tasavvuf tarihinde ilk kez “Allah sevgisi” yerine “Allah aşkı” tabirini kullanan mutasavvıftır. Tasavvuf terimlerinin oluşması ve gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. (Bkz. Mustafa Kara, “Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*10 içinde, (İstanbul: 1994), 328.).

⁷ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*15 içinde, (İstanbul: 1997), 377.

⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitâb'üt-Tevâsîn)*, (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1976), 25.

hayatını Hallâc araştırmalarına adanmış olan Louis Massignon yapmıştır. Mutasavvıfın en meşhur eseri olan Kitâbü't-Tavâsîn, Rûzbihân-ı Baklî tarafından şerh edildikten sonra, eseri önce Louis Massignon neşretmiş ve daha sonra yine Massignon tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir. Kitâbü't-Tavâsîn'in yazmalarındaki farklılıkları içeren yeni bir yayımını Paul Nwyia yapmıştır. Eser Âişe Abdurrahman tarafından İngilizceye, Yaşar Nuri Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir⁹.

Türk Edebiyatında Hallâc ve öğretisine ilişkin oldukça geniş bir mecazî anlamda bir literatür vardır. İslâm'ın ruhu olan tasavvufu derinden anlayan ulusumuz, kendi sûfleri kadar Arap kökenli olanları da sevip benimsemiştir. Bunlardan Hallâc-ı Mansûr'un ayrı bir yeri vardır. Çünkü toplumsal kabule göre Hallâc, Allah sevgisi ile şehâdete ulaşan bir simge olmuştur. Türk Edebiyatı literatüründe Hallâc'ın hayatı ve akıbeti etrafında şekillenen motifler göz dolduracak kadar fazladır. Hem tekke hem de divan şairlerimizin birçoğu onun fikirlerini savunmuş, şiirlerinde onun hayatını ve öğretilerini işlemişlerdir. Edebiyatımızda genellikle “âşık” ve “gönül” için bir benzetme unsuru görülen Mansûr'la şu imgeler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır:

“Enel-Hak, gönül, dârağacı, şarâb (bâde, câm), cân, cân verme, ney, def, çeng, sır, sır ifşası, nişân, gül bahçesindeki serv-i hıraman, didâr, cemâl müşâhededesi, kül, gül, örs (demir eritme) küfr, yay, Hallâc pamuğu, meydân, meydân-ı siyâset, mum, âşık, sûfi...”¹⁰. Bütün bu imgelere dair örnekleri değilse de birkaç örneği çalışmanın üçüncü bölümünde “Menâkıbnâme Türrü Hakkında” kısmında verdik.

Halihazırda sayıları artmakta olsa da menâkıblar üzerine yapılan çalışmalar henüz yeterli seviyeye ulaşmış değildir. Araştırmamızın konusu edebiyatımız üzerindeki etkisi yadsınamaz seviyede olan Hallâc-ı Mansûr'u konu alan, müstensihî Ahmed er-Rifâî'nin¹¹ (ö. 578/1182) bendelerinden Ahmed Vehbî¹² olan “Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc”¹³ adlı yazma eserdir. Eserin

⁹ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 379.

¹⁰ Mustafa Tatcı, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*, (İstanbul: H Yayınları, 2019), 39, 40, 41.

¹¹ Seyyid Ahmed b. Ali el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî (ö. 578/1182). Rifâiyye tarikatının kurucusudur. 512/1118 de Bağdat'la Basra arasında kalan Batâih bölgesinde Ümmüabîde köyünde doğmuştur. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir seyyiddir. Hem zâhir hem de bâtin ilimlerde kendini geliştirmiş bir âlimdir. Kaynaklarda âlim, muhaddis, Şâfiî fakihi ve müfessir bir sûfi olarak tanıtılmıştır. (Bkz. Mustafa Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA)2 içinde, (İstanbul: 1989), 127.).

¹² Çalışmamız sırasında eserimizin müstensihîyle ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Araştırmalarımız sonucunda Ahmed Vehbî (ö. 1267/1851) adında Fatih Medrese'sinde müderrislik yapmış başka bir şair bilgisine rastlanmış olsa da nüshamızın dil özellikleri göz önüne alındığında bu şair ve müstensihimizin aynı dönemde yaşamadığı kanısına varılmıştır. (Bkz. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vehbi-ahmed>)

¹³ Aslında çalıştığımız eserin adı serlevhada (1^b) “Hikâyet-i garîbe-i kutbu'l-ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr-ı kâmyâb” olarak geçmektedir. Benzer çalışmalarda Hallâc-ı Mansûr'la ilgili menâkıblara kısaca “Mansûrnâme” ismiyle yer verildiği görülmüştür. Bizde çalışmamızda pratik olacağı düşüncesiyle metne işaret ederken tezimizin kütüphane kaydında eserimize verilen “Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc” ismini kullanmayı tercih ettik.

konusu, Mansûr-i Bağdâdî'nin yargılanıp cezalandırılması ve o zaman zarfında yaşanan olaylardır. Çalıştığımız metnin farklı nüshalarını; Mustafa Tatcı müstakil bir kitap olarak yayımlamış, Faruk Çolak¹⁴ ve Yavuz Taşar¹⁵ ise yüksek lisans tezi olarak incelemiştir.

Çalışma, söz konusu eserin çeviri yazı haline getirilerek muhtevasının gün yüzüne çıkarılmasını, eserin farklı nüshalarının yayımlanmış örnekleriyle kendi metnimiz arasında yer yer karşılaştırılmasını, edebi özelliklerinin ve dil özelliklerinin ortaya konması ile sınırlıdır.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Menâkıb tasavvufi edebiyatta öne çıkan türlerden biridir. Bu menâkıb türü metinlerin kahramanları da genellikle meşhur mutasavvıflardır. Menâkıbnâmeler Türk ve dünya edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Menâkıbnâmeler üzerine yapılan İslâm edebiyatında yapılan çalışmaların günden güne sayısı artmakla birlikte henüz tamamı incelenmiş değildir. Hallâc-ı Mansûr, Türk Edebiyatında yoğun etkisi olan mutasavvıfların başında gelmektedir. Hem mutasavvıf şairlerimiz hem de divan şairlerimizin birçoğu onun fikirlerini savunup şiirlerinde onun hayatını ve fikirlerini işlemişlerdir¹⁶. Bu konuyla ilgili çalışmamızın devamında “Türk Edebiyatında Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmeleri” bölümünde birkaç örnek verilecektir. Edebiyatımızda ilk mutasavvıf şair kabul edilen Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) şiirlerinde Hallâc, gerçek bir Allah âşığının örneği olmuştur.

Kırk törtümde muhabbetni bâzârında
Yakam tutup yığlap yürdüm gülzârında
Mansur-sıfat başım berip ışk dârında
Zâtı uluğ Hâcem sığnıp keldim sanga¹⁷

Ahmed Yesevî'nin yolundan giden Yûnus Emre (ö. 720/1320) de Divân'ının elliye yakın beytinde “Hallâc”, “Mansûr”, “Ene'l-Hak” ve “dâr” imgelerini kullanmıştır.

Meşhur olup geldi yola Mansûr olan derdi bile
Mecnûn misâl oldu dile ma'sûktan ayrılmadılar (40/4)¹⁸

Ene'l-Hak çağırır Mansûr dilinden

¹⁴ Faruk Çolak, “Niyâzi'nin Mansur-nâme'si”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986).

¹⁵ Yavuz Taşar, “Mürîdî Aydınî'nin Mansûr-nâme'si ve Mansûr-nâme'deki Tasavvuf Öğretisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017).

¹⁶ Zülfikar Güngör, “Tâhirü'l-Mevlevî'nin “Hallâc-ı Mansûr'a Dair” Risalesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1) (1999): 581.

¹⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*: haz. Hayati Bice, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 72.

¹⁸ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*: İnceleme, haz. Mustafa Tatcı, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 33.

Cüneyd’de cübbe vü irfan-ı aşkdır (90/8)¹⁹

Gördüm anda takılır cân boynuna zülfeyn-i dost

Bir kıl ile sad-hazerân Mansûr’ı berdâr ider (67/5)²⁰

Yûnus’un, Hallâc’la “Ene’l-Hak” sözünün âşıkların tevhidi olarak gördüğü ifade edilir. Bu, aynı zamanda bahsedilen sözün bir tevilidir²¹.

Edebiyatımızda Mansûr ile ilgili kavramlar hem imge olarak şiirlerde işlenmiş hem de müstakil olarak Mansûr’un hayatını konu alan menâkıblar yazılmıştır. Çalışmış olduğumuz menâkıb hakkında, iki adet yüksek lisans tezi ve bir adet yayımlanmış kitap bulunmaktadır. Bizim çalışmış olduğumuz nüsha konu bakımından bu çalışmalarla büyük oranda benzer olsa da dil olarak daha sade ve halk ağzına yakındır. Metnimizde Farsça ve Arapça sözcüklerin varlığı diğer metinlere göre sayıca daha azdır. Ayrıca Hallâc- Mansûr hakkında mensur olarak yazılmış başka bir menâkıb üzerine, Semra Topcu ve Kübra Tüylüoğlu’nun “Risâle-i Tevhîd ve Menâkıb-ı Mansûr” isimli yüksek lisans tez çalışmaları bulunmaktadır²².

Niyazi Öktem’in, Massignon’dan aktardığı bilgilerde, düşünsel boyutta Anadolu Aleviliğinin kaynaklarının başında Hallâc-ı Mansûr’un geldiği belirtilmektedir. Hallâc ile ilgili söylenceler, onun aşk ile Allah’a ulaşma arzusunun Anadolu’yu etkilediği iddia edilmiştir. Alevî-Bektâşî dergâhına girişte “Dâr-ı Mansûr” diye adlandırılan ve Hallâc’ın idamını simgeleyen tören mutasavvıfa verilen önem ve değeri ortaya koymaktadır. Mutasavvıfın Alevî geleneğindeki yeri de yapacak olduğumuz çalışmaya değer katmaktadır²³.

Literatürde menâkıb ve hikâyeler taratıldığında “Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc” isimli eseri onların arasında görmek, kıymetli bir yazmayı kütüphanelerin tozlu raflarından kurtararak edebiyat alanında çalışacak kişilerin istifadesine sunmak çalışmamızın asıl hedefidir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan çalışma nitel bir araştırmadır. Çalışmada veri toplama tekniği ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Alıntılama sistemi olarak, dipnotlu kaynak gösterme şeklinde Chicago Sistemi’nin 17. Sürümü (Chicago Manual of Style 17th edition) kurallarına

¹⁹ Yunus Emre Divanı, 73.

²⁰ Yunus Emre Divanı, 55.

²¹ Tatcı, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*, 41.

²² Semra Topcu, “Risâle-i Tevhîd ve Menâkıb-ı Mansûr (Giriş-Metin-İnceleme-Dizin)”, (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2019); Kübra Tüylüoğlu, “Risâle-i Tevhîd ve Menâkıb-ı Mansûr (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)”, (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2020).

²³ Louis Massignon, *Hallac-ı Mansur (Anadolu Aleviliği’nin Felsefi Kökleri)*, der. Niyazi Öktem, (İstanbul: Ant Yayınları, 1994), 5.

uyulmuştur.

Ankara Milli Kütüphane'nin Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundan demirbaş numarası 06 Hk 3391 olan eser temin edilmiştir. Milli Kütüphane'den istediğimiz yazma yerine başka bir eserin gönderilmesi sonucu, istediğimiz eserin arşiv kaydının farklı olduğu tespit edilmiş, uzun uğraşlar sonucu doğru eser temin edilmiş ve bu durum kütüphane görevlilerine bildirilmiştir. Eserin temini ile birlikte transkripsiyon harfleriyle günümüz Türkçesine çevrilmesi de başlamıştır. Eser günümüz Türkçesine çevrildikten sonra Mustafa Tatcı'ya ait olan "Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâme'si" isimli esere ulaşılmıştır. Çalışmanın başında Tatcı'nın yayınına pandemi sebebiyle kütüphanelerin kapalı olması ve eserin satış stoku bulunmadığı için ulaşılamamıştır. Nüshamızda müstensihden kaynaklı olduğunu düşündüğümüz yazım yanlışlarını düzeltmek için ağırlıklı olarak metnimizin farklı bir nüshasını çalışan Mustafa Tatcı'nın "Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâme'si", Şemsettin Sami'nin "Kamus-ı Türki", Muallim Naci'nin "Lügat-ı Naci", İlhan Ayverdi'nin "Misalli Büyük Türkçe Sözlük" adlı eserlerinden ve Türk Dil Kurumu'nun Tarama ve Derleme sözlüklerinden yararlanılmıştır. Metinde geçen Arapça ve Farsça kelimelerden çalışmamızdan yararlanmak isteyen araştırmacılar için de bir sözlük oluşturulmuştur.

Transkripsiyon ve sözlük tamamlandıktan sonra Menâkıbnâme türü ve Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmeleri ile ilgili bilgiler düzenlenmiştir. Daha sonra ise menâkıbın edebi ve dil özellikleri belirlenmiştir. Son olarak tıpkı basımla beraber çalışma tamamlanmıştır.

1.4. Araştırmaya Konu Olan Eserin Tanıtımı

Üzerinde çalıştığımız yazma eser Ankara Milli Kütüphane'nin Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 06 HK 3391 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. "Hikâyât-i Mansûr-ı Hallâc" ismiyle kaydedilen esere serlevhada (1^b) "Hikâyet-i garîbe-i kutbu'l-ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr-i kâm-yâb" adı verilmiştir. Tasnif kaydında "çaharkuşe meşin, miklebli, yeşil renkli desenli mukavva cilt. Söz başları ve cetveller, serlevha çiçekli kırmızı" olarak geçmektedir. Eserin kaydında "Müellifi belli değildir. Ancak yazma eserde müstensih Seyyid Ahmed er-Rufâ'î'nin öğrencilerinden olduğu bilgisi mevcuttur (30^a)" açıklaması yer almaktadır. Halkın anlayacağı biçimde yazılmış bir metin olan eser, 30 varak olup her sayfada 15 satır vardır. 81 adet başlık ve 772 beyitten oluşmaktadır. Aruzun "Fâ'ilâtün (Feilâtün) Fâ'ilâtün Fâ'ilün" kalıbı ile mesnevi biçiminde yazılmıştır. Eser Türkçe ve harekesizdir. Yazı hattı rik'adır. Eser Eski Anadolu Türkçesi'nin dil özelliklerini göstermektedir. Çalıştığımız metni imla konusunda bilgisi yetersiz olan bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Dolayısıyla müstensihden kaynaklanma ihtimali olan yazım hataları bulunmaktadır. Birçok

yerde metne müdahale edilerek metin tamiri yapılmıştır.

Eser Hallâc-ı Mansûr'un (ö.309/922) “Ene'l-Hak” sözü sebebiyle mahkeme edilmesini ve söz konusu ifadenin hukukî olarak suç kabul edilmesi üzerine işkence ile idam edilmesini anlatır.

1.5. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmada kullanılan kaynakların tercih edilen ve güvenilir kaynaklar olmasına dikkat edilmiştir. Akademik çalışmalar öncelikli olmak üzere, araştırma ve inceleme metinlerinden de katkı sağlanmıştır. Buna bağlı olarak kaynakları şu şekilde tanıtmak mümkündür:

Hallâc, düşüncelerini yaşayarak ortaya koyan bir sûfidir. Kendisi henüz hayattayken eserlerinin okunması ve satılması yasaklanmıştır. Bundan dolayı elimizdeki en önemli kaynaklardan biri onun hakkında bilgi aktaran biyografi çalışmalarıdır. Hallâc-ı Mansûr'un hayatı hakkında Ethem Cebecioğlu'nun “Hallâc-ı Mansûr” isimli ciddi bir çalışması mevcuttur. Yine Hallâc'ın hayatıyla ilgili Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin Süleyman Uludağ'a ait “Hallâc-ı Mansûr” maddesi değerli bir araştırmadır. Bu kaynak ve araştırmalardan çalışmamızın ikinci bölümü yazılırken istifade edilmiştir.

Çalışmış olduğumuz menâkıb hakkında, Mustafa Tatcı'nın “Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi” ismiyle yayımlanmış bir kitabı, Faruk Çolak'ın “Niyâzi'nin Mansûr-nâmesi” isimli yüksek lisans tezi ve Yavuz Taşar'ın “Mürîdî Aydinî'nin Mansûr-nâme'si ve Mansûr-nâme'deki Tasavvuf Öğretisi” isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tezlerden nüshamızın transkripsiyonlu metni hazırlandıktan sonra metinleri karşılaştırmak, müstensihthen kaynaklı olduğunu düşündüğümüz yazım hatalarını düzeltmek için faydalanılmıştır.

Tasavvuf kavramlarının açıklanması konusunda Ethem Cebecioğlu'nun “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü” adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Arapça-Farsça kelimelerin açıklanması konusunda Şemseddin Sami'nin “Kâmus-ı Türki”, Muallim Naci'nin “Lügat-ı Naci”, İlhan Ayverdi'nin “Misalli Büyük Türkçe Sözlük” adlı eserlerinden ve Türk Dil Kurumu'nun Tarama ve Derleme sözlüklerinin hem basılı hali hem de çevrim içindeki kayıtlarından yararlanılmıştır²⁴.

²⁴ Bkz. <http://lugatim.com/>; <https://sozluk.gov.tr/>; <https://www.osmanlicasozlukler.com/>.

BÖLÜM II

ANA HATLARIYLA TASAVVUFTA VE HALLÂC-I MANSÛR'DA AŞK

2.1. Aşk

Aşk sözlükte bir kişiye veya bir şeye duyulan çok güçlü sevgi ve bağlılık, şiddetli istek tutku, aşırı muhabbet anlamına gelmektedir²⁵. İslâmî literatürde aşk beşerî ve ilâhî olmak üzere iki anlamda kullanılmış, ilâhî aşka “hakikî aşk” denirken, beşerî aşka da “meczâî aşk” denilmiştir. İlâhî aşk büyük ölçüde tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde işlenmiştir. Kelâma dair bazı kaynaklarda ise tasavvuftaki aşk anlayışı eleştirilmiştir. Hem ilâhî hem de meczâî anlamda aşk edebiyatın ana temalarından birini oluşturmuştur. Bu kavram etrafında geniş bir aşk edebiyatı meydana gelmiştir²⁶.

Meczâî aşk, bir kadın veya bir erkek göz önünde bulundurularak zevk ve cinsî cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan aşktır. Bunun platonik, hayalî olanı da vardır. Hakikî aşk ise, Allah aşkıdır. Aşkın meczâî ve hakikî olanı hakkında Ethem Cebecioğlu Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü'nün “Aşk” maddesinde şunları söylemektedir: Cebecioğlu'nun Aclûnî'den aktardığı bir hadise göre Cenâb-ı Hakk'ın, “Ben gizli bir hazineydim; bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım.” buyruğu ilâhî aşkın kaynağı olarak gösterilmektedir. Cebecioğlu sözlerine şöyle devam etmektedir, Allah'ı tanımak ancak aşk ile mümkün olur. Allah'ı gerçekten seven kişi Yaratıcı'dan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Varlıklarda ortaya çıkan Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lütfunu ibretle seyretmektir. Bu aşka ulaşmanın yolu bazen meczâî aşktır. Bu yüzden “Meczâî aşk, gerçek aşkın köprüsüdür” denilmiştir²⁷. Ancak meczâî aşkı hakikî aşka dönüştüren yol uzun ve kıldan incedir. Üstelik bu yol oldukça tehlikeli görülmektedir. Zira yolda beşerî ihtiraslara kapılıp kaybolanların sayısı oldukça fazladır. İnsan bu köprüyü bir kez geçince artık benlik yok olur âşık her şeye ilahi güzellikler görmeye başlar. Mutasavvıfların “Hak ile Hak” olmak dedikleri budur²⁸.

Kur'an-ı Kerîm ve hazreti Muhammed'in hadis literatüründe aşk sözcüğü doğrudan yer almamaktadır. “Sevgi” “hub” ve “muhabbet”, “meveddet” sözcükleri ve bunların türevleriyle ifade edilmektedir. Nitekim tasavvufta ilk zahitler de Allah sevgisinden ziyade Allah korkusuna

²⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016), 79.

²⁶ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 4 içinde, (İstanbul: 1991), 11.

²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), 65.

²⁸ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 152.

ağırlık vermiş ve aşktan bahsetmemişlerdir. İlk dönem mutasavvıflarının çoğunluğu, Allah sevgisini anlatmak için aşk sözcüğünün kullanılmasına karşı çıkmışlar; Râbiatü'l-Adeviyye (ö. 185/801), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr gibi sevgi temasını işleyen ilk sûfîler genellikle aşk, âşık ve mâşuk yerine hub, muhabbet, mahbûb, habîb sözcüklerini kullanmayı tercih etmişlerdir²⁹.

Tasavvuf tarihinde aşkı ilk kez hüzn ve ıstırap şeklinde anlayan ve bu şekilde tarif eden Hallâc'tır. En ünlü eseri Kitâbü't-Tavâsîn'in³⁰ Fehm Tâsini'nde ilahî aşkı pervane ve mum örneğiyle anlatmıştır. Pervanenin mum ışığını görmesi "ilme'l-yakîn", ona yaklaşıp sıcaklığını hissetmesi "ayne'l-yakîn", ateşin içinde yanıp kül olması "hakka'l-yakîn"dir. Bu sembolizme göre aşkın son gayesi ateşte yana yakıla yok olmaktır³¹.

Mutasavvıf şairlere göre, gerçek âşık olmanın yolu Hallâc-ı Mansûr misali başını vermektir. Hallâc beşerî aşkı aşıp "İlahî Aşk"a dönüşen ve sarhoşluk halindeki durumunu aşarak mecnun gibi aşkın en uç mertebesi olan "Fenâfillah"a ulaşır. Bu vuslatta kendini yok etmek isteyerek aşk dârında başını ortaya koyması eşi benzeri olmayan bir aşk örneğidir. Hallâc-ı Mansûr'un bu eşsiz aşkı tarih içinde dilden dile dolaşarak edebiyat dünyasında oldukça fazla ilgi uyandırmıştır³².

Aşk mefhumuna ilk kez kanı karıştıran da Hallâc-ı Mansûr'dur. İdamı sırasında elleri kesildiği zaman yüzünü kana bulamış, kendisine sebebi sorulduğunda, "Aşk ile kılınacak iki rek'at namaz için abdest kan ile alınmazsa sahîh olmaz" cevabını vermiştir³³. Menâkıba göre vücudundan akan kanlar yere "Ene'l-Hak" yazmıştır. Bu rivayet metinde şu beyitlerle anlatılmıştır:

Ğolların dirseklerine dek yudı

Şeyh Şiblî ıarşıda durmuşıdı (22^b/564)³⁴

[Ğollarını dirseklerine kadar yıkadı. Şeyh Şiblî ıarşıda durmuştu.]

İlerü geldi didi ey cān-ı men

Ğollarını ıan ile yumağ neden (22^b/565)

[İleri geldi "Ey benim canım ıollarını kan ile yıkamak neden?" dedi.]

Didi Manşûr aılağıl ey pāk-bāz

²⁹ Uludağ, "Aşk", 11.

³⁰ Hallâc Şuarâ, Neml ve Kasas sûrelerinin başlangıcındaki "tâ" ve "sîn" harflerinin okunuşuyla elde ettiğı "tâsîn" (çoğulu "tavâsîn") kelimesine sırrî-tasavvufî mânalar yüklemiştir.

³¹ Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitâb'üt-Tevâsîn)*, 79; Uludağ, "Aşk", 11.

³² Vehbi Tunç, "Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi", (Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2019), 27.

³³ Uludağ, "Aşk", 12.

³⁴ Bu rakamlar metne ait varak ve beyit numarasını göstermektedir.

‘ Aşk dârında bu durur dest-i namaz (22^b/567)

[Mansûr “Anla ey sadık dost, bu aşk darağacında namazın eli budur.” dedi.]

Bu durur ‘ âşıklara erkân-ı Hâk

Dâr önünde kanıyla vüzu almak (22^b/568)

[Aşıklar için darağacının önünde kanla abdest almak Hakk’ın esaslarındandır.]

Yine kan yazar *Ene’l-Hak* nakşını

Zîra Hâk’dan bulmuştur bahşını (23^a/579)

[Kan yine “Ene’l-Hak” nakşını yazar. Çünkü Hak’dan bağışlanmasını bulmuştur.]

2.1.1. Hikâyât-i Hallâc-ı Mansûr’da Aşkın İşlenme Biçimi

Eserde aşk, kişiye hakikat yolculuğunda rehberlik edecek bir yol gösterici olarak sunulmuş, aşkın rehberlik ettiği bir yolun temizliğinden şüphe edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Evrenin aşk ile varlığını sürdürdüğü, dinin de aşk üzere ikame edildiğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan bu büyük arzu ve sevgiyi ibadetlerin altından çekip aldığımızda geriye usandıran, yoran edimler kalacaktır. İbadetleri büyük bir arzuyla yapmaya sebep olan şeyin aşk olduğu varsayılmıştır. Kendi sembolizmi içinde yoğun bir lirizme ek olarak anlatıya konu edilen şeyin doğası ile de barışık bir öğreti ilmek ilmek dokunmuştur.

Âdem oldur kim ehl-i ‘ aşk ola

‘ Aşk ile dergâh-ı Hâk’a yol bula (2^a/15)

[O âdem ki aşk ehli ola, aşk ile Hakk’ın dergahına yol bula.]

‘ Aşk kılavuz olunca ger saña

Kimse yoldan eyle temiz ol yola (2^a/16)

[Eğer aşk sana kılavuz olursa kimse o yoldan seni alıkoyamaz, sana engel olamaz.]

‘ Aşk ile dutdı kamu ‘ âlem vücūd

‘ Aşk iledir bu kıyām bu sücūd (2^a/17)

[Bütün alem aşk ile vücut buldu. Bu kıyam ve secde aşk iledir.]

Hallâc eski şiirde âşık tipinin mükemmel bir sembolü olmuştur. O, gerçek aşığın sevgilisine ancak ölerək kavuşabileceğini düşünmüş bu yüzden Allah’a kavuşmak için sürekli

ölümü talep etmiştir³⁵. Aşk tam anlamıyla sevgili için kendini yok saymayı ve gerektiğinde tereddüt etmeden uğruna canını vermeyi gerektirir³⁶.

Ger bu gafletten uyandır cânuñuz

‘ Aşk yoluna cânuñız bezl idüñüz (2^a/18)

[Bu gafletten canınızı uyandırınız, aşk yolunda canınızı feda ediniz.]

Vuslat ire cânuña şād olasuñ

Cümle kayğu gidüp āzād olasuñ (2^a/19)

[Canın vuslata ersin memnun olasin, bütün kaygılardan kurtulup serbest olasin.]

Ta göre cânuñ gözi envārı ‘ aşk

Hem dilinden dökile envār-ı ‘ aşk (2^a/24)

[Ta ki canın gözü aşkın nurlarını görsün. Hem dilinden aşkın nurları dökülsün.]

Cānuñ imdi Hāk yoluna kıl feda

Cānı bāşdan giçe ol merd-i Hūdā (2^a/25)

[Şimdi canını Hak yoluna feda et. O Hüdâ’nın yiğidi canından ve başından geçsin.]

Giç hevādan ‘ aşka dönder yüzüñi

‘ Aşk bildirür saña kendi özüñi (2^a/26)

[Heveslerinden geçip yüzünü aşka dönder. Aşk sana kendi özünü bildirir.]

Țut kulağun imdi ‘ aşk ahvālına

Sen dahı gir gel bu ‘ aşkuñ şalına (2^a/28)

[Şimdi kulağını aşkın hallerine tut, sen dahi gel bu aşkın şalına gir.]

‘ Aşk elinden bir kadeh nüş eyle var

Kend’özün ile ferāmuş bahtiyār (2^a/29)

[Var aşkın elinden bir kadeh iç, kendi özünü unutup mutlu ol.]

Aşk alışı geldiğimiz şeylerden farklı olduğu için ve bireyi uykudan uyandırıp, gerçeğe gözünü açtırdığı için değerlidir. O denli değerlidir ki ona can bile feda edilebilir. Aşk bir vuslata

³⁵ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, (İstanbul: OSEDAM-Mimoza Matbaacılık, 2016), 377.

³⁶ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, 381.

ulaşma potansiyeli taşıdığı için kendi kabuğunu kırmayı ve azat olmayı temsil eder. Özgürlük için de kişinin canını ortaya koyması makul bulunmuştur. Zira hürriyet, yaşamın kendisi, tutsaklık ise ölümdür zaten. Bu yüzden şair, aşkın kucaklayan, kutsayan koruyan... İklimini farkına varmaya, ona gözünü açmaya çağırıyor. O bu çağrısını Hallac sembolizmi ve onun hikâyesi ile bağlantılı yapıyor.

Böylesi bir aşkla Allah'a bağlanan Hallâc kimdir? Onu yakından tanımak gerekecektir.

2.2. Hallâc-ı Mansûr'un Hayatı

Hallâc-ı Mansûr'un tam adı, Ebû'l-Mugîs el-Hüseyin b. Mansûr el-Beyzâvî'dir. Hallâc, hicri 244/858 yılında İran'ın Beyzâ kentinin kuzey doğusundaki Tûr'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Mehammâ adında bir Mecûsî, babası ise Müslüman olmuş bir İranlıdır. Anne tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan geldiği kabul edilerek ona Ensârî nisbesi de verilmektedir³⁷. Rıza Bakış İbn-i Hallikân'dan menkul olarak, onun Hallâc künyesine ilaveten; el-Hallâc ez-Zâhid el-Meşhûr şeklinde anıldığını belirtmektedir. "Hallâc-ı Mansûr" ise, ismin Farsça kullanımdan kaynaklanan bir terkiptir³⁸.

Basra'da yetişmiş, burada Benî Temim kabilesi azatlılarından, Ebû Yakûb el-Aktâ'nın kızı Ümmü'l-Hüseyin Karnabâiyyeyle evlenmiştir³⁹. Ondan üç oğlu ve bir kızı olmuştur⁴⁰.

Eğitimine Beyzâ'da başlamış, Kur'ân-ı Kerîm'i küçük yaşta ezberlemiştir. Daha sonra Tüster'e gelerek, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin öğrencisi olmuştur. İki yıl Sehl b. Abdullah'ın yanında kalmış ve daha sonra Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'da Amr b. Osman el-Mekkî'nin sohbetlerine katılmış ve onun elinden hırka giymiştir⁴¹. Bir süre sonra 282/896'da ilk haccını yapmıştır. İlk haccını ibadet ve riyazetle geçirdikten sonra bir grup sûfi ile birlikte Bağdat'a dönmüş, Cüneyd-i Bağdâdî'nin derslerine katılmıştır. Bu dersler sırasında Hallâc'ın sorduğu sorulardan rahatsız olan Cüneyd, onu meclisinden uzaklaştırmıştır. Bu olaydan sonra Hallâc Tüster'e dönmüştür. Tüster'de bir sene kaldıktan sonra Ahvaz'a geçmiş, orada Amr b. Osman el-Mekkî'den giydiği hırkayı çıkarmıştır. Ahvaz'da meclis kurup vaazlar vermiş ve burada "Hallâc-ı Esrâr" olarak tanınmıştır. Daha sonra ise ikinci defa hac yapmak üzere 400 müridiyle birlikte Mekke'ye gitmiştir. Hacdan dönünce ailesini de yanına alıp Bağdat'a gitmiştir.

³⁷ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 377.

³⁸ Rıza Bakış, "Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc", içinde *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 56.

³⁹ Ethem Cebecioğlu, "Hallac-ı Mansur", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1) (1988): 333; Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 377.

⁴⁰ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", s. 377; Tatçı, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*, 9.

⁴¹ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", s. 377; Mesut Yiğit, "İmam Kuşeyrî'nin Hallâc-ı Mansûr'u Müdafaası", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2021): 215.

Bağdat'ta bir yıl kaldıktan sonra ailesini müritlerinden birine emanet edip deniz yoluyla Hindistan'a gitmiştir. Horasan, Tâlekân, Mâverâünnehir, Türkistan, Maçın, Turfan ve Keşmir'i dolaşmıştır. Hallâc'ın vaazlarından etkilenip Müslüman olanlara Mansûrî denilmiştir. Bu seyahatten döndükten sonra 290/903'te üçüncü kez hacca gitmiş ve burada iki yıl kalmıştır⁴². Üç kez hacca gidişi dışında Horasan, Sistan, Basra, Ahvaz ve daha nice Fars şehirlerine, hatta Çin sınırlarına kadar seyahatleri olmuştur. Seyahatlerinde Vahdetü'l-Vücûd ve Allah sevgisi üzerine verdiği vaazlar ününe ün katmıştır⁴³.

Çalışmış olduğumuz menâkıb özellikle Hallâc'ın "Ene'l-Hak" sözü üzerine tutuklanması, yargılanması, hapse atılması ve idam edilmesi ve bu esnada olan olayları konu aldığı için ondan önceki hayatına dair bilgileri içermemektedir.

Hallâc'ın yaşadığı dönem, genel çerçevesi itibariyle İslâm düşüncesinin büyük bir ölçüde şekillendiği bir dönem sayılabilir. Câhız (ö. 256/896), Kindî (ö. 260/873), Buhârî (ö. 256/869), Taberî (ö. 310/923), Eş'ârî (ö. 309/922) ve Mâtürîdî (ö. 331/944) gibi önemli âlimlerin yaşadığı bu dönem diğer ilimler için de önem arz etmektedir⁴⁴.

2.3. Yargılanması

Hallâc yaptığı seyahatler ve verdiği vaazlar sonucunda ciddi bir üne kavuşmuştur. Ancak bu ün toplumun bazı kesimlerinin tepkisini çekmesine de sebep olmuştur. Karmatîler'in⁴⁵ Abbâsî Devleti'ni tehdit ettiği, Zenc isyanının⁴⁶ etkilerinin devam ettiği, karışıklığın hâkim olduğu bir zamanda Hallâc'ın söz ve fiilleri halk ve âlimler arasında yeni bir huzursuzluğa sebep olmuştur⁴⁷. Özellikle vecd halinde iken söylediği meşhur "Ene'l-Hak" ifadesiyle tepkileri üstüne çekmiştir. Zira üzerinde çalışmış olduğumuz menkıbede yargılanma sürecinde

⁴² Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 377.

⁴³ Cebecioğlu, "Hallâc-ı Mansur", 335; Ömer Demirbağ, "Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1) (2018): 3.

⁴⁴ Bakış, "Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc", 58

⁴⁵ Karmatîler, Kûfe'deki İsmâîlî dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nispetle bu adı almışlardır. Taberî, Târih adlı eserinde 255/869 senesi olaylarını anlatırken Karmâtîyyûn diye bahsedilen Zenc isyanını destekleyen bir gruptan bahseder. Genel kabule göre Karmatîler Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Karmatîler'in 287-289/900-902 yılları arasında üç ayaklanma girişimi Halife Mu'tazîd-Billâh tarafından bastırılmıştır. (Bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 24 içinde, (İstanbul: 2001), 510.)

⁴⁶ Bu isyan Abbâsîler zamanında 255-269 /869-883 yılları arasında Aşağı Mezopotamya'daki bataklık bölgede ortaya çıkmıştır. Rivayete göre bu isyana 500.000 zenci köle katılmıştır. İsyanın lideri Sâhibüzzenc Ali b. Muhammed'in yanında, Râşid el-Karmatî ve Nâdir el-Esved gibi diğer liderler de bulunmaktadır. İsyan ancak Tolunoğulları'nın askerî ve malî desteğiyle 269/883 yılında bastırılabilmiştir. İsyan katılan zencilerin çoğu bu savaşlarda öldürülmüş, sağ kalanlar tekrar köle haline getirilmiştir. (Bkz. Mustafa Demirci, "Zenc", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 44 içinde, (İstanbul: 2013), 250.)

⁴⁷ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 378.

Mansûr'un "Ene'l-Hak" sırrını açığa vurmasının halk tarafından hoş karşılanmadığı şu beyitlerde ifade edilmiştir:

Kim Ene'l-Hak sırrını fâş eyledi

Kendi kanun kendine 'âş eyledi (4^a/86)

[Kim "Ene'l-Hak" sırrını açığa çıkardı, kendi kanını kendine yemek etti.]

Enbiyâdan hiç Ene'l-Hak gelmedi

Evliyâdan hiç bu söz söylenmedi (4^a/88)

[Peygamberlerden hiç "Ene'l-Hak" gelmedi, velilerden bu söz hiç söylenmedi.]

K'ey delü olmuş Ene'l-Hak çağırur

Hâk benim der na' re urup çağırur (4^b/92)

[Ne vakit deli olmuş "Ene'l-Hak" çağırır, Hak benim diye haykırır.]

İbn-i Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 297/910) liderliğinde bir grup âlim Hallâc-ı Mansûr'un aleyhinde bir faaliyet başlatmıştır. Bazı âlimler Hallâc'ın sihirbaz, şarlatan veya deli olduğunu ileri sürerken bazıları ise keramet sahibi bir velî olduğunu söylemiştir. Aleyhindeki faaliyetler artıp bazı müritleri tutuklanınca Ahvaz'a kaçmıştır. Ahvaz'da bir sene saklansa da 301/913'te yakalanarak Bağdat'a getirilip, idam talebiyle mahkemeye çıkarılmıştır⁴⁸. Bir rivayete göre, sekiz sene hapiste kaldığı zaman zarfında, Bağdat'ta şöhreti gitgide artmıştır. Hapiste olduğu sekiz yıl boyunca Kitâbü't-Tavâsîn'in, Tâsin el-Sirâc, Tâsin el-Azâl gibi bölümlerini yazmıştır⁴⁹. Ancak Hallâc'ın aleyhindeki faaliyetler tüm şiddetiyle devam etmiş, cezalandırılması için olan taleplerin artmasıyla Vezir Hâmid b. Abbas (ö. 311/923) tarafından idam isteğiyle tekrar mahkemeye çıkarılmıştır. İlham inancı, Allah aşkı yolunda kurban olma görüşü ve beden kabesinin yıkılması gibi konuları içeren mecazî söylemlerin ne mana içerdiğine bakılmadan, sözlerinin zahirine göre suçlu bulunarak mahkûm edilmiştir. Onun "beden kabesinin yıkılması" söyleminin ardından Karmatîler'in gerçekten Kâbe'yi tahrip etmeleri üzerine, ortalık iyice karışmıştır⁵⁰. Her şeye rağmen delilleri yetersiz gören kâdîlar, Hallâc'ın idam edilmesi yönünde hüküm vermekten kaçınmıştır. Fakat Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'ın (ö. 320/932) annesi Şagab ve başmabeyinci Nasr'ın Hallâc için halifeden af

⁴⁸ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 378.

⁴⁹ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 378; Deniz Erçavuş, "Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr", *Kesit Akademi Dergisi*, 7(26) (2021): 510.

⁵⁰ Cebecioğlu, "Hallac-ı Mansur", 335.

istekleri reddedilmiş, vezir Hâmid b. Abbâs'ın uzun uğraşları sonucu Hallâc için Mâlikî kadısı Ebû Ömer Hammâdî'den alınan idam fetvası onaylanarak icra edilmiştir⁵¹.

Bize fetvâ virûn ey 'âlî-maḳâm

Ki şerî' at gitdi bozuldı nîzâm (17^a/430)

[Bize fetva verin ey yüksek makam çünkü şeriat gitti, nizam bozuldu.]

Hallâc, mahkemede kendisini savunurken: “Allahlık ve Peygamberlik iddiasında bulunmaktan Allah’a sığınırım. Ben Allah’a çokça ibadet eden, namaz kılıp oruç tutan birisiyim; hepsi budur” dediği kaydedilmiştir. Ayrıca bütün entrikalara ve kendisine atılan iftiralara rağmen idama giderken kendisini katletmeye hazırlananlar için dua edip, Allah’tan onlar için af dilemiştir⁵².

Baḅa her kim ḳaşd ḳıldı yâ Mu'în

Dürlü âfetden oları ḳıl emîn (24^a/601)

[Ey Muin her kim bana kastettiye, türlü afetlerden onları emin kıl.]

2.4. İdam Edilmesi

Tarih boyunca farklı zaman dilimlerinde toplumun genel kaidelerine aykırı fikir beyan eden, bu fikirler sebebiyle küfre girmekle itham edilip öldürülen isimler olmuştur. Bu isimlerden biri şüphesiz ki Hallâc-ı Mansûr'dur. Mehmet Ali Aynî'ye göre davasının haklılığına derinden inandığı için toplumun baskılarına boyun eğmeyip, fikirlerinden dönmeyen Mansûr'un ölümü ibret alınması gereken bir olaydır. Çünkü o, tüm işkencelere rağmen asla şikâyet etmemiş başına gelen her şeyi büyük bir metanetle karşılamıştır⁵³.

Hallâc'ın idamı için Mâlikî kadısı Ebû Ömer'in verdiği fetva, Hanefî kadısı İbnü'l-Bühlûl'ün karşı çıkmasına rağmen diğer kadılara ve şahitlere imzalatılmış sonra halifeye de onaylatılmıştır. Bunun üzerine Hallâc, 24 Zilkade 309'da (26 Mart 922) Bağdat'ın Bâbü't-tâk bölgesinde sayısız kalabalığın önünde ilk olarak kırbaçlanmış, kolları ve ayakları kesilmiş daha sonra ise asılmak suretiyle idam edilmiştir. İdamından sonra başı kesilerek Dicle üzerindeki köprüye dikilip teşhir edilmiştir. Gövdesi yakılmış külleri nehrin sularına savrulmuştur⁵⁴. Bizim metnimizde bu işkencelere ek olarak, bir de gözün çıkarılması ilave edilmiştir.

Didi cellâd imdi ey şâh şun elüñ

⁵¹ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 378; Erçavuş, “Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr”, 510.

⁵² Bakış, “Hüseyn b. Mansûr el-Hallâc”, 63.

⁵³ Mehmet Ali Aynî, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995), 32.

⁵⁴ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 378.

Çünkü bu hâle irişdi menzilüñ (21^b/537)
[Cellat “Ey şah şimdi elini sun çünkü menzilin bu hale erişti” dedi.]

Şunıvirdi sağ elüñ şāh-ı cihan
Bileğinden kesdi cellād ol zamān (21^b/538)
[Cihan şahı sağ elini sunuverdi, o zaman cellat bileğinden kesti.]

Şundı soluñ dağı kesdi ol zamān
Şol elinden dağı kan ağıdı hemān (21^b/544)
[Solunu dahi sundu kesti o zaman, sol elinden hemen kan aktı.]

Kesdi cellād sağ ayağın bī-emān
Yir yüzine hem yine saçıldı kan (23^a/576)
[Cellat sağ ayağını amansız kesti, yine yer yüzüne kan saçıldı.]

Şol ayağın dağı kesdi ol zamān
Çeşme olup akar idi yere kan (23^a/578)
[Sol ayağın dahi kesti o zaman, kan çeşme olup yere akardı.]

Țutdı çıkardı mübārek gözlerüñ
Diñleñüz Manşūr’uñ imdi sözlerüñ (23^b/589)
[Tuttu mübarek gözlerini çıkardı. Şimdi Mansūr’un sözlerini dinleyiniz.]

Çekdiler Manşūr’ı dāra ol zamān
Bir gün ehl-i mātem itdi bī-gümān (24^b/618)
[Şüphesiz matem ehli bir gün Mansūr’u dāra çektiler.]

Hallâc’ın ölümünden sonra onun öğrencilerinden Şâkir, İbn-i Mansûr, Şa’rânî ve Haydera da uzun süre takip edilmiş, bu takip sonucunda yakalanıp idam edilmiştir. Öğrencilerinden Şelmeğânî (Ebû Cafer Muhammed b. Ali) (ö. 323/935) ve arkadaşı İbn-i Ebî Avn (İbrahim b. Muhammed) (ö. 322/934), Hallâc gibi yakılmıştır. Hallâc-ı Mansûr’un yakın arkadaşı İbn-i Atâ

(ö. 309/922) da Hallâc'ın görüşlerini ölümü göze alarak yaymaya devam etmiş ve bu yüzden öldürülmüştür⁵⁵.

2.5. Hallâc-ı Mansûr'un Eserleri

Hallâc'ın günümüze kadar ulaşmış olan en önemli eseri Tavasîn'dir. Hallâc eserini hapiste iken kaleme almış yakın arkadaşı İbn-i Atâ hapisten gizlice çıkarıp saklayarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Eser her biri birkaç sayfadan oluşan sirâc, fehm, safâ, dâire, nokta, ezel ve iltibas, meşîet, tevhîd, esrâr, tenzîh ve mârifet tâsîni adını verdiği on bir tâsînden meydana geldiği için Kitâbü't-Tavâsîn adıyla anılmıştır⁵⁶.

Ayrıca ona ait olduğu çeşitli kaynaklarda zikredilen, şiirlerinden oluşan bir de Dîvân'ı vardır. Hallâc'ın eserleri o henüz hayatta iken toplatılmış ve imha edilmiştir. Bugün bazı kaynaklarda sadece isimleri yer almaktadır. Hallâc'ın eserlerini, İbnü'n-Nedim Fihrist'inde sıralamıştır. Eserlerinin toplam sayısı kırk dokuzdur. Bunların birçoğu Kur'an ayetlerinin kısa tefsiri şeklindedir⁵⁷. Hallâc'ın günümüze ulaşan eserlerinden biri de onun söylediği rivayet edilen sözlerin derlenmesiyle meydana gelen Ahbârü'l-Hallâc'dır. Bu eser, L.Massignon'un "Quatre textes inedits, relatifs a la biographie d'al-Hallâj" eserinin genişletilmiş bir basımıdır. Uludağ'a göre Hallâc'tan rivayet edilen 74 adet sözün, Schimmel'e göre de Hallâc ile ilgili Orta Asya gezileri ve Bağdat'taki menkıbevi hayatının bir derlemesidir⁵⁸.

2.6. Hallâc-ı Mansûr Hakkındaki Tutumlar

Alimlerin Hallâc hakkındaki tutumları üçe ayrılmaktadır. Bunlar; Hallâc'ı destekleyip savunanlar, ona ve söylediklerine karşı olanlar ve herhangi bir tutum almaktan kaçınanlardır⁵⁹.

2.6.1. Hallâc-ı Mansûr'u Destekleyip Savunanlar

İlk dönem mutasavvıflarından birkaçı hariç Hallâc-ı Mansûr'un aleyhinde tutum sergileyen mutasavvıf yok gibidir. Aksine Hallâc-ı Mansûr onlar için zulme uğramış, şehit bir sûfî olarak yer almaktadır⁶⁰. Yaşadığı dönemde gerek sûfilerden gerek ulemeden onun düşüncelerini destekleyip savunanların bir kısmı şunlardır:

⁵⁵ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 381; Tunç, "Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi", 5.

⁵⁶ Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", 381.

⁵⁷ Rıza Bakış, "Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe", (Doktora Tezi, Kayseri, 2010), 26.

⁵⁸ Tunç, "Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi", 7.

⁵⁹ Bakış, "Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe", 26.

⁶⁰ Yiğit, "İmam Kuşeyrî'nin Hallâc-ı Mansûr'u Müdafaası", 215.

Hallâc'ı savunanlar içinde onu büyük bir velî olarak gören İbn-i Ata (ö. 309/922), İbn-i Hafîf (ö. 371/982), Şiblî (ö. 334/946)⁶¹ ile Kuşeyrî (ö. 465/1072), İbn-i Mukarreb gelir Ünlü fıkıh alimi İbn-i Süreyc (ö. 306/918) Hallâc'a isnat edilen küfrü doğru bulmamıştır. Hallâc'ın idam edilmesinin asıl sebebinin sûfilerin ona karşı kıskançlık duymaları olduğunu söyleyen ve Hallâc'ın 200 sözünü tefsir eden tarihçi-müfessir Sülemî (ö. 412/1021) de onun etkisinde kalmıştır. Nasrâbâdî (ö. 367/978) ise “Nebi ve sıddikîlerden başka muvahhit varsa o da Hallâc'tır.” demiştir⁶².

Ebû Saîd-i Ebû'l Hayr (ö. 440/1048) Hallâc için “Yükseklerin en yükseğinde idi, doğu ile batı arasında hiç kimse bu tevhit vadisinde onun gibi dolaşamadı.” demiştir. Hucvîrî (ö. 465/1072) Hallâc'ın en büyük savunucularındandır. Keşfü'l-Mahcûb'da Hallâc'ın hulul fikri taşımadığını ve onun keramet ve takva sahibi biri olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Hallâc'ı savunmak için “Şerhu kelimâti'l-Hallâc” adlı ayrı bir eserde yazmıştır ancak bu eser günümüze ulaşamamıştır⁶³.

Gazzâlî (ö. 505/1111) ilk zamanlarda Karmatî-İsmailî felsefeyi din dışı olarak görmüştür. Daha sonra Hallâc'ı Sünnî İslâm dünyasına kabul ettirmiş, onun haksızlığa uğradığını söylemiş, onu hakikat semasındaki arif olarak değerlendirmiştir. “Ene'l-Hak” sözünü Hallâc'ın kendi varlığını yok sayarak Allah'ın varlığını dile getirmesi şeklinde yorumlamıştır. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) Mefâtihu'l-Gayb adlı tefsirinde Hallâc'ı aklayan bir fetva vermiştir⁶⁴.

Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1166) Hallâc'ın çok zor bir durumda kaldığını elinden tutacak kimsenin olmadığını söylemiştir. Hatta “Eğer ben o zamanda yaşasaydım onun elinden tutardım. Hakkı bilenlerden biri, dava ufkunda Ene'l-Hak kanatlarıyla yükseldi de sonsuzluk bahçesinin dostsuz sakinsiz kaldığını gördük” diye eklemiştir⁶⁵.

Şihâbuddîn Sühreverdî (ö. 632/1234) Avârifü'l-Meârif adlı eserinde Hallâc'ın hulul anlayışına sahip olmadığını, “Ene'l-Hak” sözünü fitneye düşen kişiler gibi buna yorulmaması

⁶¹ Ebû Bekir Dûlef b. Cahder Eş-Şiblî 247/861'de Sâmerrâ'nın Şibliye köyünde doğdu. Hayatına dair fazla bilgi yoktur. İyi bir öğrenim görmüş, valilik makamına kadar yükselmiş ancak görevini bırakıp tasavvufa yönelmiştir. Tasavvuf eğitimini Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında tamamlamıştır. Hallâc-ı Mansûr'un yakın arkadaşlarından biri olan Şiblî ilahi sırları halka açık etmemesi konusunda Hallâc'ı defalarca kez uyardığını söylemiştir. Özellikle idamı sırasında onun yanından hiç ayrılmamıştır. Şiblî'nin “Hallâc ve ben aynı şey idik; beni divaneliğim kurtardı, onu aklı batırdı” sözü Hallâc'la aynı görüşte olduğunu gösterir. Şiblî 334/946'da Bağdat'ta vefat etmiştir. (Bkz. Dilaver Güner, “Şiblî, Ebû Bekir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 39 içinde, (İstanbul: 2010), 125.).

⁶² Tunç, “Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi”, 16.

⁶³ Yaşar Nuri Öztürk, *Enel Hak İsyası Hallâc-ı Mansûr (Darağacında Miraç) I*, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2011), 254.

⁶⁴ Tunç, “Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi”, 17.

⁶⁵ Öztürk, *Enel Hak İsyası Hallâc-ı Mansûr (Darağacında Miraç)*, 258.

gerektiğini belirtmiştir. Hallâc'ın sözünü “Velînin vecd halindeyken söylediği sözdür.” diye açıklamıştır⁶⁶.

Hallâc'ı savunanlar arasında Şii kelamcı Nasîrüddin-i Tûsî (ö. 672/1274), es-Serrâc (ö. 549/1154), Kelâbâzî (ö. 398/1008), Hâce Abdullah Herevî (ö. 481/1089), Yûsuf-ı Hemedanî (ö. 535/1140), Hakîm Senâî (ö. 525/1131), Muhyiddin İbn-i Arabî (ö. 543/1148), İbn-i Tufeyl (ö. 581/1185), Molla Sadrâ (ö. 1050/1641) ve bütün Mevlevî-Bektaşî-Alevî tekke taraftarları sayılabilir⁶⁷.

2.6.2. Hallâc-ı Mansûr'a ve Söylediklerine Karşı Olanlar

Hallâc'ın görüşlerini kabul etmeyip aleyhinde tutum sergileyenler genellikle zâhir uleması ile ilk dönem mutasavvıflarının az bir kısmıdır. Zâhir uleması Hallâc'ın ölümünün üstünden asırlar geçtiği halde onun idamının haklılığını ve gerekliliğini savunmuş bu konuda fetvalar vermiş ve hiçbir zaman onu affetmemiştir⁶⁸. Hallâc'ın kerametlerini illüzyon olarak görüp onu sahtekarlıkla suçlayan alimlerden biri Ebû Ali Cubbâî'dir (ö. 303/975). Yine Hallâc'a karşı düşmanlık gösteren alimlerden biri de ünlü “Fihrist” yazarı İbnü'n-Nedim'dir (ö. 385/995). Eserinde Hallâc'a geniş bir yer ayırmıştır. Bu bölümde Hallâc için sahtekâr, illüzyoncu, hokkabaz, hileci ve cahil sıfatlarını kullanmıştır⁶⁹. Hallâc'ın fikirlerini eleştiren Ahmet er-Rifâî (ö. 578 /1182) “Ene'l-Hak” sözünü sadece hata olarak görmüştür⁷⁰. İbn-i Kesir (ö. 774/1372) Hallâc için bozduğu yaptığından fazladır demiş ve onu Mekke putperestlerine benzetmiştir⁷¹. Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247) Hallâc için doğru söz tevil gerektirmez, “Ene'l-Hak” (Ben Hakkım) sözü gibi uygunsuz sözler ise tevil götürmediğinden şüphesiz ki söyleyenin başı araya gitti.” demiştir⁷². Hallâc-ı Mansûr'un aleyhinde görüş bildiren alimlerin bir bölümünün isimleri şu şekilde sıralanabilir:

Amr b. Osmân el-Mekkî (ö. 297/910), Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 297/910), Ebû Ya'kûb İshâk en-Nehrecûrî (ö. 330/941), Ebû Bekr Muhammed el-Bâkîllânî (ö. 403/1013), İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî (ö. 478/1085), Seyyid Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182), Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm b. Teymiyye

⁶⁶ Şihâbuddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Meârif)*, terc. Dilâver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 99.

⁶⁷ Tunç, “Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi”, 16.

⁶⁸ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 380.

⁶⁹ Öztürk, *Enel Hak İsyanı Hallâc-ı Mansûr (Darağacında Miraç) 1*, 252.

⁷⁰ Bakış, “Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe”, 28.

⁷¹ Öztürk, *Enel Hak İsyanı Hallâc-ı Mansûr (Darağacında Miraç) 1*, 261.

⁷² Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*: çev. Mehmet Nuri Gençosman, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2009), 220.

el-Harrânî (ö. 728/1328), *Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî* (ö. 748/1348), *İbn Hacer el-Askalânî* (ö. 852/1449)⁷³.

2.6.3. Hallâc-ı Mansûr'a Karşı Herhangi Bir Tutum Almaktan Kaçınanlar

Bu grupta yer alan alimler Hallâc'ın halinin ilginç ve inceliklerle dolu olup fıkıh ve akılla açıklanamayacağını söylemişlerdir. Bu yüzden Hallâc hakkında fikir beyan etmeyip, hükmü Allah'a bırakmış ve sessiz kalmışlardır. Yine bu gruptaki alimler Hallâc'ın bir sözünü nakletmek istediklerinde onun adını kullanmadan “Bazıları demiştir ki...” şeklinde nakil yapmışlardır. Öztürk'ün aktardığına göre bu alimlere en iyi örneklerden biri Hallâc'ın çağdaşı olan Kelâbâzî'dir (ö. 380/990). O et-Taarruf adlı eserinde Hallâc'ın sözlerinin çoğunu “Bazı büyükler demiştir ki...” diyerek aktarmıştır. Kelâbâzî'nin eseri Hallâc'ın öğrencilerinden Şiblî ve İbn-i Ata'nın onlarca sözüyle doludur⁷⁴. Hallâc hakkında bir tutum içerisine girmeyenlere Kadı İbn-i Süreyc (ö. 306/918) de dahil edilmektedir. Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), ihtiyatlı davranarak Hallâc'ın hayat hikâyesine eserinde yer vermemiştir⁷⁵.

Biyografi kaynaklarında Hucvîrî'nin, Hallâc hakkındaki yargısını belirtmekten kaçınanların başında Cüneyd-i Bağdâdî'yi gösterdiği bilgisi mevcuttur⁷⁶. Ancak incelediğimiz metinde 316. beyitten 367. beyte kadar Cüneyd-i Bağdâdî'nin zindana gelip Mansûr'u bu davadan kurtarmak amacıyla onunla görüşmesi ve bu görüşme akabinde kendisi ikna edemediği için Şeyh Şiblî'ye gidip “Bir defa da sen konuş.” diyerek ricacı olması yer almaktadır. Bahsi geçen beyitlere örnek olarak şunlar gösterilebilir:

Luţf ile Manşûr'a ol virdi selam

Didi ya Manşûr bozuldı çün nizâm (13^a/327)

[O lütuf ile Mansûr'a selam verdi “Ey Mansûr ne vakit nizam bozuldu” dedi.]

Zâhir eyledüñ *Ene'l-Hak* sırrını

Müntesir kılduñ bu vahdet dürrini (13^b/328)

[“Ene'l-Hak” sırrını açık ettin, vahdet incisini dağıttın.]

Ben bu meydân içre gerçek ‘âşıkam

Bes *Ene'l-Hak* söyler isem şâdıkam (14^b/358)

⁷³ Yiğit, “İmam Kuşeyrî'nin Hallâc-ı Mansûr'u Müdafaası”, 216.

⁷⁴ Öztürk, *Enel Hak İsyanı Hallâc-ı Mansûr (Darağacında Miraç) 1*, 251.

⁷⁵ Bakış, “Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe”, 27.

⁷⁶ Bakış, “Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe”, 26.

[Ben bu meydan içindeki gerçek aşığım, açıkça “Ene’l-Hak” söylersem sadığım.]

Şeyh Cüneyd işbu cevâbı dinledi

Ağlayuban zârı zârı inledi (14^b/359)

[Şeyh Cüneyd bu cevabı dinledi, ağlayıp inim inim inledi.]

Beni ilzâm itdi Manşûr ey ulu

Çâresi ne olısar ey bahtulu (14^b/365)

[Mansûr beni susturdu. Ey yüce bahtlı bunun çaresi nedir?]

Aña söyle bizi mağbûn itmesün

‘Âlem-i dünyadan cemâli gitmesün (14^b/367)

[Ona söyle bizi kandırmasın, dünya aleminden güzel yüzü gitmesin.]

2.7. Hallâc-ı Mansûr’dan Etkilenenler

Hallâc’ın zaman içinde seveni olduğu kadar, sevmeyeni de olmuştur. Onun öğretilerini değerlendiren, onu hak veya batıl olarak gören, onu eleştiren, suçlayan ve yıllar içinde haklı mı haksız mı olduğuna karar veren kişilerin sayısı oldukça fazladır⁷⁷. Bu bilgiler ışığında Hallâc’ın kendisinden sonraki etkisini tam anlamıyla ortaya koymak çok ciddi ve uzun bir çalışma gerektirir. Burada öne çıkan bazı fikirler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209) Hallâc’ın eserlerine yaptığı yorumlarla, onun anlaşılmasında önemli katkıları olmuştur⁷⁸.

Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) “Tezkiretü’l-Evliya” adlı eserinde Hallâc’ın âşık ve sadık olduğunu, hakikatler ve incelikler içinde ona benzerin olmadığını söylemiştir. Ayrıca eserinde onun çektiği işkenceyi acıklı bir biçimde anlatmıştır⁷⁹.

Hallâc’ın kendisine esin kaynağı olduğu İbn-i Arabî (ö. 638/1240) “İlâhî Aşk” adlı eserinde Hallâc’ın gerçek âşık olduğunu söylemiştir. Hatta ona göre Hallâc sahip olduğu bu aşkla yok olmak istemiştir. Böyle bir yok oluşu istemeye “garam” yani aşkın hakimiyeti altına fiilen girme denmektedir⁸⁰. Arabî eserinde Hallâc gibi manevi bir halde iken Hakk’ı gördüğünü şu şiirinde dile getirmiştir:

⁷⁷ Tunç, “Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi”, 15.

⁷⁸ Cebecioğlu, “Hallac-ı Mansur”, 342.

⁷⁹ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü’l-Evliya*: çev. Osman Yolcuoğlu, (İstanbul: Ehil Yayınları, 2019), 188.

⁸⁰ İbn Arabî, *İlâhî Aşk*: çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 78.

*Evet tam öyle oldum, öyleyse bana bağlanınız
Ben Allah'ın ipiyim yaratılışınızda, bunu iyi biliniz
Öyleyse kul olarak hizmete koyulunuz kapıma geliniz
Zeyneb'i Nizam'ı ya da İnan'ı
Seviyorum dersem, o zaman iyi anlayınız ki
Bu bir simgedir eşsiz ve sonsuz güzel
Ki ardında çok değerli ve yaldızlı bir giysi var
İşte ben onu giyenin üzerindeki giysiyim
O giysiyi giyen kimdir bilinmez
O giysinin içinde vaktiyle Hallac'ın dediği var⁸¹*

Hiç şüphe yok ki Hallâc'ı en çok savunanlar arasında sonraki dönemler içerisinde Mevlânâ'yı (ö. 672/1273) anmamız gerekir. Mesnevî ve Fîhi Mâ Fîh isimli eserlerinde bunu açıkça dile getirmektedir. Ayrıca Câmî'de Hallâc'ı rahmetle yad ederek üçüncü tabaka meşâyihinden olduğunu bildirmektedir⁸².

Firavun, "Ben Hakk'ım" dedi alçaldı; Hallâc-ı Mansûr, "Ben Hakk'ım" dedi ve kurtuldu.

O "ben" in ardında Allah'ın laneti ve bu "ben" in ardında Allah'ın rahmeti var. Ey seven kişi!

Çünkü o, kara taşıtı; buysa akik. O, ışığın düşmanıydı, buysa aşığı.

Ey boşboğaz! Bu "ben" sır olarak "o" idi; bu, ışığın ittihadı/birleşmesi iledir, hulûl/girme görüşünden değil⁸³.

Nesîmî (ö. 820/1417) Hallâc'a olan hayranlığını dile getirmiş, onun gibi canını feda etmekten kaçınmamıştır⁸⁴.

Halvetî tarikatının öncüsü İsmail Hakkı Bursevî de (ö.1137/1725), tefsiri "Rûhu'l-Beyân" da Hallâc'dan söz eder ve onun şiirinden alıntılar yapar⁸⁵.

Yeseviyye, Mevleviyye ve Kâdiriyye gibi tarikatların mensupları, sürekli olarak Hallâcî düşünce biçimini canlı tutmuş, bu yönleriyle Hallâc'ın görüşleri tasavvufun en önemli dinamiklerinden biri olmuştur. Mutasavvıflardan başka Şîî'lerden Nasîrüddin Tûsî

⁸¹ İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, 20.

⁸² Güngör, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-ı Mansûr'a Dair" Risalesi", 588.

⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî 5-6*: haz. Adnan Karaismailoğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 123.

⁸⁴ A. Azmi Bilgin, "Nesîmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 33 içinde, (İstanbul: 2007), 3.

⁸⁵ Bakış, "Hallâc'a Göre Varlık ve Dinî Tecrübe", 28.

(ö.672/1274) gibi bazı kelamcılar, Şihâbuddîn Sühreverdî, Molla Sadra ve İbn-i Tufeyl gibi filozoflar da Hallâc'ı savunmuşlardır⁸⁶.

⁸⁶ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 380.

BÖLÜM III

MENÂKİBNÂME TÜRÜ

3.1. Edebî Bir Tür Olarak Menâkıbnâmenin Özellikleri

Menkabe Arapça “nekabe” kökünden türemiştir. Çoğulu menâkıbtır. Sözlükte kahramanların, din büyüklerinin ve tarihî şahsiyetlerin üstün niteliklerini, ahlâkî meziyetlerini, olağanüstü iş ve davranışlarını destânî-efsânevî bir üslûpla anlatan fıkra, hikâye vb. anlamına gelmektedir⁸⁷. Terim, çoğul şekliyle ve bu manada ilk defa dokuzuncu yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlayan hadis külliyatlarında, sahâbelerin üstün meziyet ve faziletlerini içeren hadis bölümleri için kullanılmıştır⁸⁸. Bunun dışında, tarihî şahsiyetlerin hal tercümeleri, bazı zümrelerin övgüyü hak eden işleri için hatta “Menâkıb-i Mekke-i Mükerrreme, Menâkıb-i Kudüs-i Şerîf” gibi bazı mukaddes şehirlerin tasvirlerinden ibaret yazılara da menâkıb denildiği görülmektedir. Menâkıb kelimesinin buradaki anlamı hadis kitaplarındaki gibi fazilet manası taşımaktadır⁸⁹. Ancak üzerinde durulması gereken menkıbe kavramı, tasavvufun cereyanı ile birlikte ortaya çıkan kavramdır. Haşim Şahin’in aktardığına göre tasavvuf tarihinde, sûfîlerin gösterdikleri olağanüstü olaylar demek olan kerametleri aktaran küçük hikâyeler anlamında kullanılmaya dokuzuncu yüzyıldan itibaren başlanmıştır.⁹⁰ Albülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî gibi tarikat pîrlerinin vefatından sonra yazılan eserde bu velîlerin gösterdikleri kerametler anlatılmaya başlamıştır. Bu yüzen çok yaygın olmasa da keramet kelimesinin çoğulu olan kerâmât da menâkıb yerine kullanılmıştır⁹¹.

Velîlerin en çok dikkat çeken alametlerinden olan keramet belirli bir süre sonra kabul edilmeye başlamış, velîlerin ayrılmaz bir parçası gibi görülmüştür. Bu görüş tasavvuf tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Tasavvuf kaynaklarında, velî telakkisine paralel bir de keramet telakkisi geliştirilmiştir. Bu görüşe göre, velîlerden birtakım kerametlerin zuhur etmesi caizdir. Velîden kerametın zuhuru imkânsız olamaz çünkü Allah’ın gücünün yetmeyeceği bir şey düşünülemez.⁹²

Arapça “velâ” fiilinden gelen velî kelimesi sözlükte “Cenâb-ı Hakk’a yakınlık mertebesini kazanmış olan seçkin kul, Allah’ın dostu ve sevgili kulu” anlamına gelmekte olup evliya ise onun

⁸⁷ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 797.

⁸⁸ Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 29 içinde, (Ankara: 2004), 112.

⁸⁹ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 135.

⁹⁰ Şahin, “Menâkıbnâme”, 112; Emine Seval Yardım, “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 1.

⁹¹ Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 136; Şahin, “Menâkıbnâme”, 112; Yardım, “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”, 1.

⁹² A. Yaşar Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 22.

çoğuludur⁹³. Ancak Türkçede evliya sözcüğü genellikle tekil manada kullanılır. Onuncu yüzyılda tasavvufun zühd aşamasından teorileşme evresine geçmesine paralel olarak bir velayet teorisi geliştirilmiştir. Bu teori içinde velî kavramı zamanla genişlemiş, kendine özgü bir olgunlaşma seyri takip etmiştir. Velî teriminin ilk defa hangi yüzyılda böyle bir anlamda kullanıldığını kesin olarak tespit etmek zordur. Ancak Rıdvan Canım'ın aktardığı bilgilere göre dokuzuncu yüzyıldan itibaren yazılmaya başlayan Serrac'ın Kitabı'l-Luma', Kelâbazî'nin et-Taarruf, Kuşeyrî'nin er-Risâle ve Hucvirî'nin Keşfu'l-Mahcûb gibi, teorik tasavvuf kaynaklarında gelişmiş bir biçimde ele alındığı görülmektedir⁹⁴. Velâyet kavramı, dokuzuncu yüzyıldan itibaren kendi içinde bir mertebelenmeye tabi tutulup sistemleştirilmiştir. Bu mertebeler en alt tabakadan başlayarak üst kademelere çıkıldıkça sayıları azalmak suretiyle sırasıyla Recebiyyûn, Müfredûn, Asâib, Nukabâ, Nücebâ, Abdal, Efrâd, Evtâd, İmamân adı verilen gruplardan meydana gelir. En tepede hepsinin başı ve hepsine hükmeden Kutub bulunur⁹⁵.

İnsanlığın varoluşundan beri hangi zamanda veyahut dünyanın neresinde olduğu fark etmeksizin halk hiçbir zaman inandıkları dinin kitabî çerçevesiyle yetinmemiştir. Daima insanüstü güçlere ve bunların ortaya koyduğu efsanevi olaylara inanmaya olan meylini korumuştur. İşte gerek bu doğal meyil gerekse Kur'an'da geçen peygamberler, Hz. Muhammed ve ashabıyla ilgili rivayet edilen mucizeler ve olağanüstü olaylar sebebiyle keramet telakkisi halk arasında hemen kabul görmüş ve yayılmıştır. Bu harikulade olayları anlatanlara kussas denmekte olup ilk kez halife Hz. Osman döneminde ortaya çıkmışlardır. Kussasların anlattıkları efsaneler, tefsir ve tarih kitaplarına kadar girdiği gibi tasavvufun yayıldığı halk çevresinde de dokuzuncu yüzyıldan itibaren, belki de daha önceleri evliya menkıbeleri haline dönüşmüştür⁹⁶.

Menkıbeler gerek yazıldığı dönemin kültürünü ve zihniyetini yansıtması açısından gerekse eserlerin dil özelliklerini inceleme açısından hem edebiyat tarihçileri hem de dil araştırmacıları için büyük önem arz etmektedir. Öte yandan bir ahlak öğretisi olan tasavvufun, menkıbeye konu olan şahsın sunumuyla ortaya konulmasını içerir. Kahramanın din algısı ve ahlak anlayışını yansıtması açısından da menkıbeler zengin edebi eserlerdir. Menkıbeler, edebî tür olarak, konusu olağanüstü olaylara dayanan efsane, masal ve destan gibi türlerdendir⁹⁷. Zikredilen diğer türler gibi menkıbeler de harikulade olayları konu edinmiştir. Başlangıçta bu menkıbeler de tek bir kişi tarafından anlatılır ancak kısa süre sonra halka mal olur ve kollektif bir hüviyet kazanır. Evliya menkıbelerinin çoğunun kahramanı gerçek ve mukaddes kişilerdir ve bu noktada masal, efsane

⁹³ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1314.

⁹⁴ Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 138.

⁹⁵ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 24,25.

⁹⁶ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 58.

⁹⁷ Şahin, "Menâkıbnâme", 113.

ve destandan ayrılır. Biçimsel olarak evliya menkıbeleri bahsi geçen masal, efsane gibi türlerden daha kısa olup genellikle bir kerameti konu edinir, her türlü üslup ve edebî kaygıdan uzaktır. Evliya menkıbelerinin belirli yeri ve zamanı vardır, yarı mukaddestirler ve dogma gibi kendilerini kabul ettirirler. Konu edindikleri velî hayattayken yahut öldükten sonra meydana gelebilirler⁹⁸.

Evliya menkıbelerinin, bir tarıkata mensup müritlerin yetişmesini ve dolayısıyla tarikatın bütünlüğünü sağlamak, velinin ve tarikatın adını duyurmak gibi gayelerle yazıldığı ifade edilmektedir. Menâkıbnâmelere vücut veren iki ana unsur vardır. Bu unsurlardan biri halk dediğimiz isimsiz yaratıcı, ikincisi ise halk tarafından meydana getirilen bu menkıbeyi tertip ve tasnif ederek yazıya geçiren yazarıdır⁹⁹. Menkıbelerin yazarı nadiren kendi hayal gücünü kullanır. Bu şahsiyetler genellikle menkıbelerin yazıya geçirdiği velinin tarikatında yetişen dervişlerdir. Zira bizim metnimizi yazan müstensihinde, ferağ kaydında(30^b) belirttiği üzere Rifâiyye tarikatına mensup bir derviş olduğunu bilmekteyiz. Evliya menkıbelerinin yazarı bu menkıbeleri neredeyse hiç değişiklik yapmadan ortaya koymak zorundadır. Çünkü gerek müritler gerekse velinin kültüne bağlı olan halk, bilip inandıkları kerametlerin tanıdık hikâyesi haricinde bir şey okumayı yahut duymayı istemezler. Aksi halde yapılan değişikliği velinin hatırasına saygısızlık sayarlar¹⁰⁰.

Menâkıbnâme yazarları ve konu edindikleri velî ya aynı zamanda yaşamış ya da kısa veya uzun bir süre sonra ortaya çıkmışlardır. Menkıbeleri yazarken kaynak olarak sözlü gelenek, yazılı kaynaklar ve tarihi kalıntılar kullanılır¹⁰¹.

İslâm dünyasında evliya tezkireleri ve tabakatlar, menâkıbnâmelerin öncüsü sayılmaktadır. Müstakil menâkıbnâmeler, ancak tarikatlar oluşup yayıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. 11. yüzyıl itibarıyla Kâdiriyye ve Rifâiyye gibi ilk büyük tarikatlar kurulmuştur. Daha sonra Abdülkâdir-i Geylânî ve Ahmed er-Rifâî gibi tarikat pîrleri için vefatları üzerine gösterdikleri kerametlerin yazılmaya başlamasıyla tasavvufî bir tür olarak menâkıb metinleri ortaya çıkmıştır¹⁰².

İslâm dünyasında 12. yüzyıldan itibaren tasavvuf tarikatları biçiminde örgütlenip yaygınlaşmıştır. Neredeyse bütün tarikat pîrleri ve tarikatın tanınmış şeyhleri hakkında menâkıbnâmeler yazılmıştır. Menâkıblara bu isim dışında “tezkire” (Feridüddin-i Attar, Tezkiretü’l-Evliyâ, Tezkire-i Satuk Buğra Han), “reşehât” (Sâfî, Reşahât-ı Aynü’l-Hayât), “makamât” (Makâmât-ı Yusuf Hamedânî) ve “nefehât” (Abdurrahman Câmî, Nefehâtü’l-Üns),

⁹⁸ Şahin, “Menâkıbnâme”, 113.

⁹⁹ Yardım, “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”, 4.

¹⁰⁰ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 65.

¹⁰¹ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 66.

¹⁰² Şahin, “Menâkıbnâme”, 112.

“kerâmât” (Kerâmât-ı Ahî Evren), “vilâyet-nâme” (Vilâyet-nâme-i Hacı Bektaş) gibi farklı isimler verilmiş bununla birlikte menâkıb özelliği taşıyan eserlerin yazılması günümüze kadar devam etmiştir¹⁰³.

Yapılan çalışmanın bundan sonraki kısmında konu edilen Hallâc-ı Mansûr menâkıbı olduğu için menâkıbnâmeler hakkında genel bilgi verilmeyip mansûrnâme olarak adlandırılan Hallâc-ı Mansûr menâkıbnâmeleri ile ilgili bilgi verilecektir.

3.2. Mansûrnâme

İslâm edebiyatı sahasında isminden en çok bahsedilen şahıslardan biri şüphesiz ki, Hallâc-ı Mansûr’dur. Onun hayatı, öğretileri ve dramatik ölümü, başta hakkında yazılan menâkıbnâmeler olmak üzere pek çok manzum ve mensur eserde konu edilmiştir. Hallâc-ı Mansûr, Arap, İran ve Türk edebiyatında yetişen pek çok kişi tarafından üstün kerametlere sahip bir velî kabul edilmiş ve evliya menâkıbnâmeleri içinde Mansur-nâme adıyla müstakil bir yere sahip olmuştur. Bunun dışında Tatcı’nın L. Massignon’dan aktardığı bilgilere göre, “Hindistan” (Ahmed Ali el-Sivaşpur (ö. 1750) “Kıssa-i Hallâc” adında Hintçe bir eser yazmıştır.), “Java” (Siti Jenar adlı yazar manzum bir eserinde Hallâc’dan bahsetmiştir.), “Malezya” (Hamza Fansûrî isimli bir şairin şiirlerinde Hallâc’ın söylemlerine benzer ifadeler tespit edilmiştir.), “Afganistan” (Molla Abdurrahman’ın “Divan”ında bir kaç mısra da Hallâc’dan bahseder.) ve “Pakistan” (Muhammet İkbâl “Câvid-name” adlı eserinde Hallâc’a dair fikirlerine yer vermiştir.) edebiyatında da müstakil eserler olarak veyahut şiirlere konu olarak işlenmiştir¹⁰⁴.

3.2.1. Arap Edebiyatında Mansûrnâmeler

Hallâc-ı Mansûr’un elim hadisesi bir Arap vilayeti olan Bağdat’ta gerçekleşmiştir. Niyazi Çolak’ın Louis Massignon’dan aktardığı bilgilere göre, Arap şairlerinden Ali el-Muzaffer el-Şiblî’nin (12. yy.) kaside ve gazellerinde Hallâc’dan bahisler vardır. Ayrıca, Hurûfî el-Mekkî (801/1398), Hallâc’a ait manzumeleri toplayan kişi olarak da bilinmektedir. Bunun yanında Hallâc, halk menkıbelerinde de işlenmektedir. Çolak “Niyâzi’nin Mansur-nâmesi” isimli çalışmasında Mansûr’un Arap şairlere çok etki etmediğini belirtmektedir¹⁰⁵. Ancak çalışmamız sonucunda Hallâc düşüncesinin Arap yarımadasındaki etkilerine dair şu bilgilere ulaşıldı:

Hallâc, Arap edebiyatında ilk kez Halep’li yazar İbnü’l Kârih’in “Yargılama (Bağışlama) Mektuplarında” bir öykü kahramanı olarak ortaya çıkmıştır. Hallâc bu öyküde çevresindeki bazı

¹⁰³ Şahin, “Menâkıbnâme”, 112; Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 136.

¹⁰⁴ Tatcı, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*, 38; Çolak, “Niyâzi’nin Mansûr-nâmesi”, XX.

¹⁰⁵ Çolak, “Niyâzi’nin Mansûr-nâmesi”, XVII.

görüşleri eleştiren bir kişiliktir. Yemen’de Ahmed İbn-i Ülvân Yemenî (13. yy.), Hallâc’ın felsefesini açıklamış ve Allah’a ulaşma biçimini Hallâc’da sezgisel yöntem olduğunu belirtmiştir. Mısır’da Hallâc’ın taraftarları ölümünden hemen sonra İbnü’l Haddat tarafından Kahire’ye getirilmiştir. Onun öğrencileri Mısır ve Suriye’de “Ene’l-Hak” öğretisinin yayılmasında yardımcı olmuşlardır. Bunların içinde en önemlileri Fakir Fârisî Kabri (ö. 622/1225), İbn’ül Fârid, Mürsî, Vâsitî (15. yy.) ve Seyyid Murtaza Zebîdî’dir (18. yy.)¹⁰⁶.

Endülüs’te başlangıçta Hallâc’ı yanlış yorumlayan düşünürler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir bölümü Hallâc’ı İsmâiliyye yandaşı olarak göstermiştir. Bunu Hasan Sabbah’ın Abbâsîler’i eleştirirken, “İmam Ali’den Hallâc’a kadar tüm dürüst insanların kanı Abbâsî halifelerinin boynundadır.” mealindeki sözüne dayandırmışlardır. Hallâc’ı mazdeist olarak gösteren kişiler de ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Hallâc ilk zamanlarda kâfirler listesi içinde yer almıştır. Endülüs’te kâfirler listesini Sokrates (ö. m.ö. 399), Platon (m.ö. 427-347), İbn-i Sînâ (ö. 428/1037), İbn-i Rüşd (ö. 520/1126), İbn-i Tufeyl’e (ö. 581/1185) kadar götürenler olmuştur. Hallâc felsefesini benimseyen Endülüslü düşünürler şunlardır: İbnü’l Mara (13. yy.), İbn Ahla De Lorca (ö. 645/1247), İbn-i Sab’in’dir (ö. 668/1270). İbn-i Sa’bîn Antik Yunan felsefesindeki bâtinilikle Hallâc düşüncesi arasında bağ kurmaya çalışmıştır. Yazar, bu felsefeyi daha sonra politika düşüncesine aktarmıştır. Bir başka Endülüslü olan Şustarî (ö. 668/1270) de Hallâc felsefesini belli oranda benimsemiştir. O, Hristiyan çilekeşlerle Hallâc arasında paralellik kurmuştur¹⁰⁷.

3.2.2. Fars Edebiyatında Mansûrnâmeler

İran’da, meşhur mutasavvıf Hallâc’ın isminin yer almadığı bir şiir neredeyse bulunmamaktadır. Bu şiirlerde darağacına ve âşğın bahtsızlığına atıflar yapılmıştır. Şairler, aşık oldukları kişilerin saçlarını Hallâc’ın boynuna geçirilen urgana benzetmişlerdir. Daldaki kırmızı gülü, darağacındaki Hallâc’ın simgesi olarak görmüş, Ene’l-Hak sözünün, suyun her damlasında ve her zerrede zuhur ettiğini kabul etmişlerdir¹⁰⁸. Hallâc’ın menkıbevi hayatı ve trajik ölümü onu halk arasında efsaneleştirmiş ve sembol haline gelmesini sağlamıştır. İran edebiyatında “Ene’l-Hak” ve “darağacı” sembolleri sıkça yer almış ve canını vermeye hazır olan aşığı sembolize etmek için Hallâc’ın adı kullanılmıştır¹⁰⁹.

Hallâc, mesnevilerde, gazel ve kasidelerde ve onun hayatını konu alan Mansur-nâmeler

¹⁰⁶ Massignon, *Hallac-ı Mansur*, 80.

¹⁰⁷ Massignon, *Hallac-ı Mansur*, 77,78.

¹⁰⁸ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, (İstanbul: Kabcı Yayınları, 2001), 85.

¹⁰⁹ Erçavuş, “Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr”, 508.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Feridüddin-i Attâr'ın (ö. 618/1221), Tezkiretü'l-Evliyâ'sındaki Hallâc maddesiyle yine Attâr'a atfedilen sekiz bin beyte yakın "Mansûrnâme" isimli eserde, daha sonraları yaşayan Hâfız-ı Şirazî'nin (ö. 792/1390) birçok beytinde Hallâc'a yapılan işaretler bulunmaktadır. Ayrıca Hakîm Senâî'nin (ö. 525/1131) "Hadikatü'l-Hakîka'sında", Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) şerhlerinde, Ebû Said'in (ö. 468/1074) rubaîlerinde Hallâc'la ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır¹¹⁰.

Senâî, İran tasavvuf şiirinin öncü isimlerindendir. O Hadikat'ül-Hakîka adlı eserinde Hallâc'ı tasavvufi kemalin en ideal temsilcisi ve "Ene'l-Hakk"ı da kemale ermenin zirvesi olarak görmektedir. Senâî'ye göre Allah yolunun aşığı, aşk yolunda canından ve bedeninden vazgeçerek fena makamına ulaşır. Ebedi varlık olan Allah'tan başka bir şeyin var olmadığı beka makamında ise âşık, Allah'tan başkasını göremez hale gelir ve Hallâc-ı Mansûr gibi vecd halindeyken, "Ene'l-Hak" der¹¹¹.

İran'daki Hallâc geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri Feridüddin-i Attâr'dır. Hallâc, imge olarak Attâr'ın şiirlerinde sık sık geçmektedir. Attâr'ın, "Tezkiretü'l Evliyâ" isimli eserinde Hallâc-ı Mansûr'un çektiği ıstırapı anlatması, Farsça konuşulan yerler Anadolu, İran, Orta Asya ve Hindistan'da Hallâc hakkında bir şeyler yazmış olan tüm tasavvuf ehlini etkilemiştir. Attâr'ın Hallâc'ın idamı hakkında anlattıkları, sonradan yazılan neredeyse her kitapta tekrarlanmıştır¹¹². Feridüddîn Attâr, Hallâc'a olan bağlılığını, İran'da tasavvufi şiirinin öncülerinden olan Senâî'den miras almıştır. Mevlânâ, Attâr'ı Hallâc-ı Mansûr'dan yüzlerce yıl sonra onun ruhunu taşıyan biri olarak görmüş, kendisinin de Senâî'nin bir varisi olduğunu beyan etmiştir. Senâî, Attâr ve Mevlânâ'nın esin kaynakları olan Hallâc-ı Mansûr'un etkisi, farklı devirlerde, şiir diliyle kendini göstermiştir. Attâr da Hallâc gibi şehit edilmiştir. Böylece Hallâc'ın sadece düşüncelerini değil kaderini de paylaşmıştır. Attâr'ın, "İlâhînâme" adlı eserinde Hallâc'ın İblis anlayışını tekrarlaması ondaki Hallâc etkisinin en somut örneği olarak gösterilmektedir¹¹³.

Hallâc'ın pamuk gibi yandığı o makamda
Onun Ene'l-hakkından hep Hak kaldı ve yok oldu ene (ben)

Hallâc'ın içtiği şaraptan eğer içseydi herkes
Yaşlanırdı darağacında yüz binlerce genç¹¹⁴

Farsça şiir yazar mutasavvıf şairlerin en ünlülerinden olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin

¹¹⁰ Taşar, *Niyâzi'nin Mansûr-nâmesi*, XVII.

¹¹¹ Erçavuş, "Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr", 519.

¹¹² Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 86.

¹¹³ Betül Güner, "Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr", *İLTED*, 47 (2017): 180.

¹¹⁴ Erçavuş, "Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr", 523.

eserlerinde Hallâc-ı Mansûr'un acıklı hayat hikayesine çok sayıda atıf vardır. Mevlânâ, Mesnevî'sinde hüküm verme yetkisinin gaddar bir kadının elinde olduğu sürece Hallâc'ın suçsuz yere dara çekileceğini söyleyerek onun idamının haksızlık olduğunu dile getirmiştir¹¹⁵.

Kalem bir gaddarın elinde olunca

Çaresiz, Mansûr idamlık olur¹¹⁶

Mevlânâ, gerçekte sekr ve vecd hali yaşamadığı halde kendilerini aşk şarabıyla mest olmuş gibi gösterenleri eleştirirken onları Hallâc ile karşılaştırıp onun gibi olmadıklarını söyler: *“Kendini Hallâc-ı Mansur gibi gösteriyorsun, hâlbuki Hallâc, aşk ateşini, nefsinin pamuğuna düşürüp onu yakarken, sen şeriatı yakan imansızlık ateşini, dostlarını inanç pamuğuna düşürüp onları felâkete sürüklüyorsun.”*¹¹⁷

3.2.3. Türk Edebiyatında Mansûrnâmeler

Türk edebiyatı, divan, halk edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı şeklinde üç temel unsur üzerinde şekillenmiştir. Tasavvuf edebiyatı önemli oranda teması itibarıyla ayrışırken, şekilsel olarak divan ve halk edebiyatının bir parçasıdır. Tasavvuf edebiyatına tekke edebiyatı da denilir. Ona bu ismin verilmesinin nedeni, bu edebiyatın, sûfî yaşamın merkezi öğelerinden olan tekkede üretilmiş olması sebebiyledir¹¹⁸. Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra tasavvufun velî görüşü, Türk mutasavvıflarınca da birebir benimsenerek devam ettirilmiştir. Müslüman Türklerin yaşadığı coğrafya ve İslâm öncesi eski Türk inançları incelendiğinde Anadolu'daki velî kültürünün kaynağının bu inançlar olduğu düşünülmektedir. Türkler Müslüman olmadan önce Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi birçok farklı dine girmişlerdir. Bu din değişiklikleri esnasında önceki din yeni dinin gelmesiyle tamamen yok olmamıştır. Çoğunlukla kendini yeni dinin kalıplarına uydurup varlığını sürdürmüştür.

Türklerdeki velî kültürünün temelini şaman inancı olduğu söylenebilir. Çünkü eski Türk şamanları, gelecekte haber veren, felaketleri önleyen, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen ve bunun gibi efsanevî özelliklere sahip kişilerdir. Türkler velî-evliya dediğimiz üstün ruhani özelliklere sahip kişilerle kendi din adamları arasında pek çok benzerlik bularak, İslâmiyet'i oldukça çabuk benimsemişlerdir. Böylece şamanlara ait hikâyeler Türklerin İslâm'a girmesiyle beraber kimlik değiştirerek velî-evliya kültürüne dönüşmüştür. Bu konuda dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi ise Türklerin İslâmiyet'i, İslâm'ın velî kültürü ile zenginleşmiş olan tasavvuf

¹¹⁵ Erçavuş, “Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr”, 523.

¹¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî 1-2*: haz. Adnan Karaismailoğlu (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 320.

¹¹⁷ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, “Hallâc'ın “Ene'l-Hakk” Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahât Yorumu”, *İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6/15 (2005): 209.

¹¹⁸ A. Azmi Bilgin, “Tekke Edebiyatı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 40 içinde, (İstanbul: 2011) 381.

kanalıyla tanımış olmalarıdır. Özellikle Mâverâünnehr'e kadar yayılmış olan Horasan tasavvuf mektebinin bu konudaki etkisi büyük olmuştur. İlk Türk mutasavvıflarından Ahmed Yesevî, bu mektepte yetişmiş daha sonra tasavvuf aracılığıyla göçebe Türk boyları arasında İslâmiyet'i yaymaya başlamıştır. Ayrıca Yesevî ilk Türk tarikatını kurmuştur¹¹⁹.

Türk velî kültü, İslâm'ı kabul eden muhtelif Türk boylarında kolaylıkla gelişmiştir. Özellikle 13. yüzyılda Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen bazı tarikatlara mensup şeyh ve dervişler bu konuda büyük rol oynamışlardır. İslâmiyet'i henüz kabul etmemiş toplumların içine gelen bu şeyh ve dervişler o topluma ait eski kültürleri İslâmîleştirerek bölge halkının İslâm'a ısınmasını sağlamışlardır. Böylece halk arasında yerleşmiş olan menkıbelere yenileri de eklenmiştir¹²⁰.

Türk menâkıbnâme edebiyatının ilk örneği Karahanlılar'a aittir. "Tezkire-i Satuk Buğra Han" adıyla tanınan bu ilk eser, menâkıbnâme ismini taşımamaktadır ve kahramanı bir velî değildir. Eser, adından anlaşıldığı gibi Karahanlıların ilk hükümdarı Satuk Buğra Han'ın Müslüman oluşunu ve ondan sonraki hayatını anlatmaktadır. Eserin kahramanı olan hükümdarın, kerametler gösteren bir velî kimliğinde olması ve eserde mevcut menkıbelerin tam mânâsıyla birer evliya menkıbesi özelliğini taşıması sebebiyle bu eser bize kadar ulaşan ilk Türk menâkıbnâmesi sayılmaktadır. Tezkire-i Satuk Buğra Han'dan sonra Türkler arasında ilk olarak Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili menâkıbnâmeler yazılmıştır. Bunların içinde en eskisi Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) Ahmed Yesevî'nin hayatını, şahsiyetini ve halk arasında yaşayan rivayetlerini konu alan "Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî" adlı eserdir¹²¹. Adı geçen Farsça küçük risâle Siğnâkî'ye nispet edilmiş olsa da eserde Siğnâkî gibi cedelci yönü bulunan usul ve fıkıh âliminin kaleminden çıkması pek mümkün görülmeyen menkıbevî bilgiler yer almaktadır. Menkıbenin başındaki, "Bu risâle, Nihâye müellifi Mevlânâ Hüsâmeddin Allâme Siğnâkî'nin tasnifatındandır." ibaresi dışında menkıbenin ona ait olduğunu gösteren başka bir kanıt bulunmamaktadır¹²².

Hallâc-ı Mansûr Türk İslâm Edebiyatında da önemli bir yer edinen velîlerdendir. Türkler, Hallâc'ı, İslâm'la yeni tanıştıkları zamanlarda tanımaya başlamıştır. Çünkü Hallâc bir ara Türkistan'a kadar seyahat etmiş, oralarda sûfilikle alakalı vaazlarda bulunmuştur. Ferîdüddin Attâr'ın yazdığı Tezkiretü'l Evliyâ tercüme edildikten sonra, Mansûr'un ünü daha geniş Türk muhitlerine yayılmıştır. Üstelik sadece edebiyatımızda değil farklı kültür değerlerimizde de

¹¹⁹ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 39.

¹²⁰ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 43.

¹²¹ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 73; Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 138.

¹²² Rahmi Yaran, "Siğnâkî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 37 içinde, (İstanbul: 2009) 166.

Mansûr'a dair izlere rastlanmaktadır. Örneğin Bektaşî tekkelerinde mürşidin kabul edildiği meydana “Dâr-ı Mansûr” denmektedir. Yine Bektaşîlerin “baş okutma” tercümanları da “Dâr-ı Mansûr” denilen meydanda okunur. Başka bir örnek ise Mevlevî müzisyenlerin kullandıkları nâylerden birisine “Nây-ı Mansûr” adını vermiş olmalarıdır¹²³.

Hallâc'dan etkilenen ilk Türk mutasavvıflarından biri Ahmet Yesevî'dir. Yesevî'nin Hikmetleri Hallâc-ı Mansûr'un etkisinde yazılmıştır. Yesevî de Allah aşkı peşine düşer ve Hallâc'ı bulur. “Ene'l-Hak” anlayışını destekleyen Yesevî, Hallâc'ın ölümüne sebep olan katı mollaları eleştirmiştir. Yesevî'nin Hikmetler'inin Buhara'da yayınlanan nüshasında diğer nüshalarına ek olarak Kul Süleyman Garip ve Şems Garip adında iki sûfinin yazmış olduğu uzun şiir vardır. Bu şiirde halkın anlayacağı bir üslupta 358 mısradan Hallâc'ın öyküsü anlatılmıştır. Kırgız boylarından Hallâc'ın hikayesine dayalı bir söylence üretilmiştir¹²⁴.

Peçevir'de Mansur isminde bir garip ve kız kardeşi Enel birlikte yaşamış. Enel bir gün dağa çıkmış ve orada bir testi şarap bulup içmiş. Ağabeyi onu ararken, mağaradan “Ene'l-Hak” sesleri duymuş ve o da şarabı içerek “Ene'l-Hak” diye bağırmaya başlamış. Bunun üzerine mollalar durumu Kağana iletmışler. Kağan kardeşleri öldürmüş, cesetlerini yaktırmış. Yakılan cesetlerin külleri bir havuza atılmış, bu havuzun etrafından geçmekte olan 40 kız havuzun köpüklendiğini görüp, “Ene'l-Hak” sözleri çıktığını duymuş. Havuza yaklaştıklarında köpükler ağızlarına girmiş. Kızlar hamile kalmış ve 40 oğlan doğmuş. Bunlardan 30'u Türkistan'a gelip otuz oğul Kırgızları oluşturmuşlar. Diğer onu da “Onoğullar” aşiretinin kurucuları olarak kabul edilmişler. Görülüyor ki bir Kırgız-Türk efsanesi boylarının kuruluşunu Hallâc'a dayandırmak istemiştir. Benzer bir efsane Halep'te de Türkler arasında söylenmiştir¹²⁵.

Anadolu da Abdülkâdir-i Geylânî ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar Hallâc'ı anlayıp, düşüncelerini açıklamakla birlikte, onu eksik bulmuş ve geri kalmış olarak görmüşlerdir. Yunus Emre'nin bu düşüncesini “Hallâc hiç de eşsiz değildir, Tapduk'un halkasına dahil en gerideki sûfi bile bin Hallâc-ı Mansûr'a bedeldir.” manasındaki şu beytinde görmek mümkündür:

Bizim meclis mestlerinin demleri Ene'l-Hak olur

Bin Hallâc-ı Mansûr gibi en kemîne dîvânese¹²⁶

Dîvân edebiyatının ünlü şairlerinden Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799) Hallâc'ın bütün mahiyetinin kendi maneviyatında bir parça olduğunu şu beytinde söylemiştir:

Aşk âteş-i tecellî-i Mansûrdur bana

¹²³ Tatcı, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*, 39, 40.

¹²⁴ Massignon, *Hallac-ı Mansur*, 69

¹²⁵ Massignon, *Hallac-ı Mansur*, 70.

¹²⁶ Demirbağ, “Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr”, 7.

Her çûb-ı dâr bir şecer-i Tûrdur bana¹²⁷

Dîvân şairlerimizin bir kısmı yukarıda bahsettiğimiz üzere Hallâc-ı Mansûr'dan etkilenmiş ve bunu şiirlerinde ifade etmiştir. Diğer bir kısmı ise Hallâc'ı sadece imge olarak kullanmıştır. Örneğin ünlü dîvân şairlerimizden Bâkî'ye göre Hallâc'ın ulaşabildiği hakikat, Şeyh Gâlib'in Nâbî'yi kınamasında olduğu gibi dünyanın fani, ahiretin bâkî olduğundan ibarettir:

Fenâsın bildi dünyânun çekildi dâr-ı 'ukbâya
Sa'âdet mülkine Bârî muzaffer kıldı Mansûr¹²⁸

Hallâc-ı Mansûr ile ilgili tartışmalar geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Doğal olarak dîvân edebiyatında sıkça işlenen Hallâc çağdaş Türk edebiyatında da işlenmeye devam etmiştir. Şairler, Hallâc'ı ve onun öğretilerini şiirlerinde işlemiş, görüşlerini yeniden yorumlamışlardır. Bunlar arasında Salih Zeki Atay'ın "Hallâc-ı Mansûr" adlı oyunu örnek gösterilebilir. Yine Muallim Naci şu beytinde Hallâc'ın aşkını küçümsemiştir:

Tab'-ı bî-bâkım tenezzül etse Mansûr olmaya
Sâyesi mescûd-ı hak-gûyân olurdu dârımın¹²⁹.

3.3. Menâkıb-ı Hallâc-ı Mansûr Kime Ait Tartışması

Türk İslâm Edebiyatı sahasında kaleme alınan Battalnâme, Danişmendnâme, Hamzanâme, Menâkıb-ı Hz. Ali, Menâkıb-ı Veysel Karanî gibi eserler içerisinde incelenebilecek olan "Hikâyet-i garîbe-i kutbu'l-ârifîn Hazret-i Şeyh Mansûr-i kâm-yâb" adından da anlaşıldığı üzere Hallâc-ı Mansûr'un hayatını ve onun kerametlerini işleyen mesnevî nazım şekliyle yazılmış menâkıbnâme türü bir eserdir. Kaynaklarda Hallâc-ı Mansûr'un menâkıbını yazan dört ayrı şairden bahsedilmektedir. Bunlar Niyâzî-i Kadîm, Ahmed-i Dâî, Mürîdî-i Aydınî ve Niyâzî-i Mısırî'dir¹³⁰. Tatçı, bu konu üzerine yazdığı eserinde bu metnin 27 manzum 2 mensur nüshasını incelediğini belirtmiştir. İncelediği nüshalar şunlardır:

- 1- Milli Ktp. Yz. A.761/2. vr. 18b-45a.
- 2- Milli Ktp. Yz. A.4866/1.
- 3- Milli Ktp. Yz. A. 392. vr. 98b-110a. (Mısırî adına kayıtlı)
- 4- Milli Ktp. Yz. A. 3919. vr. 1a-9b.
- 5- Milli Ktp. Yz. 3397.
- 6- DTCF Ktp. H.M. Ozak, Nu: 1.824.

¹²⁷ İskender Pala, *Şeyh Gâlib*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 98.

¹²⁸ Demirbağ, "Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr", 8.

¹²⁹ Hasan Aktaş, *Yeni Türk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr Okulu ve Misyonu*, (Edirne: Yort Savul Yayınları, 2003), 15,29.

¹³⁰ Taşar, *Niyâzî'nin Mansûr-nâmesi*, s.IV.

- 7- DTCTF Ktp. İsmail Saib, Nu: 1.3355.
- 8- DTCTF Ktp. M. Con, Nu: A. 22.
- 9- DTCTF Ktp. Nu: 1261 (eksik).
- 10- Ankara Etnografya Müzesi Ktp. Nu: 17833.
- 11-Cumhurbaşkanlığı Ktp. (Ankara) Ktp. Nu: 8662, 196-30b.
- 12- Ms. Os. Oct. 2776, Staatbibliothek, Marburg, 53 Vr.
- 13- Bursa İl Halk Ktp. Nu: 4486/1.
- 14- Süleymaniye Ktp. Dârü'l-Mesnevî Bl. Nu: 153/1. (Mürîdî-i Aydınî adına kayıtlıdır).
- 15- Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Efendi Bl., Nu: 3627. (Mürîdî-i Aydınî adına kayıtlıdır).
- 16- Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Efendi Bl., Nu: 3416. (Mürîdî-i Aydınî adına kayıtlıdır).
- 17- Süleymaniye Ktp. H. Reşid Ef. Bl., Nu: 96/2, (Mürîdî-i Aydınî adına kayıtlıdır).
- 18- Süleymaniye Ktp. Hüsnü Paşa Bl. Nu: 857/1.
- 19- Süleymaniye Ktp. HM. Bl. Yz. Nu: 3572, Vr. 63b-81a.
- 20- İstanbul Arkeoloji Ktp. Nu: 255.
- 21- Fatih, Millet Ktp. Ali Emiri-Manzum Bl. Nu: 778 (eksik).
- 22- İstanbul Ü. Ktp. Nu: 3970.
- 23- Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. Yz. Nu: 845/3.
- 24- Arnavutluk Devlet Arşivleri, (Tiran), Türkçe Yz. Nu: 41.
- 25- Ali Emiri Ktp. Yz. Nu 778/2 (Mürîdî-i Aydınî adına kayıtlıdır).
- 26- Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Ktp. Yz. Nu: 4179/1.
- 27- Adnan Nakipoğlu Nüshası, H. 936 (M. 1526) tarihli, Kırık nesih.

Matbu nüsbalar:

- 1- Mansûrnâme, İstanbul 1261.
- 2- Mansûr-ı Bağdadî'nin Vukuât-ı Meşhuriyyesine Mübeyyin Manzûme, Matbaa-yi Amire, İstanbul 1288¹³¹.

Tatçı'nın listelediği nüshalar arasında bizim incelediğimiz nüsha bulunmamaktadır. Tatçı, yaptığı çalışmalar sonucunda Ahmed-i Dâî, Mürîdî-i Aydınî ve Niyâzî-i Mısırî'nin Mansurnâme adı taşıyan herhangi bir mesnevi kaleme almadıkları kanaatine varmıştır¹³². Tatçı'nın incelediği nüshalarda eserin Niyâzî-i Mısırî'ye ait olduğuna dair atıflar olduğu fakat incelemeleri

¹³¹ Tatçı, Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi, 64.

¹³² Tatçı, Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi, 55.

sonucunda adı geçen mutasavvıfın bu isimde bir mesnevi kaleme almadığını kesin olarak tespit ettiğini belirtmiştir. Yine çalışmasında eserin Mısırî'nin yaşadığı 17. asır dili ve imlasından çok daha eski özelliklere sahip olduğunu bunlara ek olarak incelediği nüshaların en eskisi olan yazmanın 936/1530 tarihli olmasının bu eserin Niyâzî-i Mısırî'ye ait olmadığını bir başka delili olduğunu belirtmiştir¹³³. Bu durumda manzum bir mesnevi olarak yazılan “Hikâyet-i garîbe-i kutbu'l-ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr-i kâm-yâb” isimli eserin anonim bir hüviyette olduğu anlaşılmaktadır. Bizim incelemiş olduğumuz nüshada bir tarih kaydı yoktur. Müstensih olan Ahmed Vehbî Rifâiyye tarîkatına mensup bir dervîştir. Eserdeki imla kusurları göz önüne alınırsa halk imlası ile yazılmış olup müstensih imla konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmıştır. Eserin dili ve imlası göz önüne alınırsa muhtemelen metnimiz 15. yüzyıla aittir ancak tarih kaydı olmadığı ve müstensihe dair bir bilgiye ulaşamadığı için kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

¹³³ Tatcı, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*, 55.

BÖLÜM IV

ESERİN İÇERİK İNCELEMESİ

4.1. Hikâyet-i Mansûr-ı Hallâc'ın Özeti

Ebü'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî, tarihi bir şahsiyettir. Onun, menâkıbnâmelerde teferruatıyla anlatılan destansı hayatı tarihi gerçeklere de uygun olup, Abbasîler devrinde H. 344/M. 857- H. 309/M. 922 yılları arasında vukû bulmuştur. Hikâyet-i garîbe-i kutbu'l-ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr-i kâm-yâb manzum bir menkıbedir. Bu menkıbe mesnevi şeklinde yazılmış olup 81 adet başlık ve 772 beyitten oluşmaktadır. Müstakil bölümleri yoktur ancak tertibi şu şekildedir:

1. Bölüm, Tevhid: Eser tevhidle başlar. 1-6. beyitler arasında şair, zât-ı mutlak olan Allah'ın isim ve sıfatlarından bahseder.

2. Bölüm, Na't: Mesnevîde 7-11. beyitler arasında Hz. Muhammed'den (s.a.v.) bahsedilmektedir. Bu bölümde Onun, Habîbullah, Cihan serveri, Cihan fahri, Emîn ve Şefî' gibi sıfatları belirtilmiştir. Âline ve ashâbına selâmlar gönderilmiştir.

3. Bölüm: 12. beyitten sonra konuya giriş sayılabilecek biçimde, eserin içeriğinin muteber olduğu belirtilmiş “aşk” unsuru üzerinde durulmuştur. Akıl ve aşk birbirine zıt iki unsurdur. Aşk ile alakalı olan bu giriş, 27. beyte kadar devam eder.

4. Bölüm: Hallâc'ı Mansûr Hadisesi: Esas konuya, 28. beyitte girilir. Beyit şöyledir:

Tut kulağın imdi 'aşk aḥvālına

Sen daḥı gir gel bu 'aşkuñ şalına

[Şimdi kulağını aşkın hallerine tut, sen dahi gel bu aşkın şalına gir.]

Eserde hadisenin anlatımı, 726. beyte kadar devam eder. Mesnevî'de, özetle şu hususlar işlenir:

Metinde 28. beyit ile 74. beyit arasında şu konular anlatılır:

Hallâc bir gün rüyasında Cenâb-ı Hak ile konuşur. Allah'a aşırı derecede âşık olan Hallâc, “Bana âşık olanı öldürürüm.” şeklinde bir cevap alır. Sonra yine manada Hz. Muhammed'le (s.a.v.) buluşur ve onunla sohbet eder. Bu sırada onun elinden fena kadehini içince aşka müptela olur. Bu konuya bağlı olarak Hallâc'ın Hz. Peygamber'in tükürüğünü içmesinden bahsedilir. Beyit şöyledir:

Ağzı yârından anuñ nûş idesin

Kend'özün şol dem ferâmûş idesin

[Onun ağzının yârından içesin, kendi özünü o zaman unutasın.]

Bu beyitte “ağzı yârından” maksat “ilm-i ledün”dür. Hallâc bu yârı içtiğinde, kendinden geçerek “Ene’l-Hak” demeye başlar. O gün bu sözü bütün Bağdat halkı ve âlimleri duyarlar.

74. beyit ile 144. beyit arasında şu konular anlatılır:

Bağdat’ın bütün âlimleri karar vermek için bir araya gelirler. Hallâc onlara göre bir büyücü yahut sahtekardır. Çünkü âlimlere göre daha önce enbiyâ ve evliyadan böyle bir söz ortaya çıkmamıştır. Daha sonra halifenin huzuruna çıkarılan Hallâc’dan davasını ispat etmesi yahut bu sözden dönmesi istenir. Hallâc davasından vazgeçmez ve “Ene’l-Hak” demeye devam eder. Halife’nin emriyle bütün âlimler bir araya gelir ve Hallâc’ın katline ferman çıkarılır. Bundan sonra Mansûr’un bir kerametinden bahsedilir. Mansûr’un içi dolu bir diviti olduğu ve ansızın onu yere çaldığı mürekkebin dokunduğu her yerde “Ene’l-Hak” yazdığı görülür. Halk bu kerameti görünce Mansûr’un davasına inanmak yerine onun cadı, sihirbaz olduğunu ve bütün işlerini sihirle yaptığını söyler ve Hallâc’ın katlinde ısrar edilir. Artık onun kanı helaldir. Tutuklanıp zindana gönderilir.

145. ve 170. beyitler arasında Mansûr’un zindana götürülürken gerçekleştirdiği ikinci kerameti anlatılır. Buna göre Mansûr zindana götürülürken öğle ezanı vaktidir. Yolda giderken ezan sesi duyar, ezanı okuyan müezzinin yalancı olduğunu ve ezan okumaya layık olmadığını söyler. Kendi davasının doğru ve haklı olduğunu bir kez daha savunur. Etrafındaki insanlardan kendisine bir demir örsü getirmelerini ister. Birkaç kişi gidip bir demir örsü bulup getirir. Mansûr örsün üstüne çıkar ve ezan okumaya başlar. “Allâhu Ekber” dediği anda demir örsü erir ve su gibi akar gider. Bunu gören Bağdat halkı sessizleşir. Ancak gördüklerine rağmen onu sihirbazlıkla suçlayıp zindana sürüklerler.

170. beyit ile 248. beyit arasında Mansûr’un zindanda gösterdiği kerametler anlatılır:

Zindanda Mansûr’un yanında kendisiyle beraber pek çok tutuklu vardır. Hallâc mahkumlara onları zindandan kurtarabileceğini söyler. Dua eder, zindandan dört yüz kapı açılır ve mahkumlar çıkıp giderler. Fakat kendisi içeride kalır. Zindancı gelir, tutukluların kaçtığını görür. Bu sırada Hallâc’ın vücudu o kadar büyümüştür ki bütün zindanı kaplamıştır. Zindancının dili tutulur koşup yetkililere haber verir. Gelip bakarlar, bu sefer de ne zindanı ne de Mansûr’u göremezler. Şeyh Şiblî’ye haber gönderirler. Şeyh Şiblî, gelenleri geri gönderip tekrar Mansûr’a bakmalarını söyler. Dönüp zindana baktıklarında zindan da Hallâc da yerindedir. Bunun üzerine Şeyh Şiblî Hallâc’ın yanına gider.

249. beyit ile 282. beyit arasında Mansûr ve Şeyh Şiblî arasındaki konuşmalar anlatılır.

Şeyh Şiblî gelip Mansûr’a gösterdiği kerametlerdeki sırrı kendisine açıklamasını ister. Mansûr’da kendi gibi bir zaife Allah’ın lutf edip nurundan cilvet ettiğini ve kendisinin sadece zindana değil yere göğe sığmadığını söyler. Zindana gelip ne zindanı ne de kendisini

bulamamalarını ise zindanın kendisiyle hazretin huzuruna gelmesinden kaynaklandığını söyler. Şeyh Şiblî Mansûr'u görmeye gelenlerin neden yüzünün serçe kadar kaldığını söylediklerini sorar. Mansûr, kendisinin Hakk'ın havf u recasında olduğunu bu yüzden de cisminin harap olduğunu söyler. Kendisinin Allah tarafından kederden kurtarılıp "Ene'l-Hak" sırrını açık ettiğini dile getirir. Daha sonra Şeyh Şiblî, Hallâc ile konuşup davasından vazgeçirmek için bir hayli dil döker. Hallâc şeyhe cevaben, bunların kendisine Allah'tan bir lütuf olduğunu söyler.

283. beyit ile 309. beyit arasında Mansûr'un Allah'a yakarışı ve bu yakarışın kabul edildiği anlatılır.

310. beyit ile 480. beyit arasında şu konular anlatılır:

Şeyh Şiblî'nin Cüneyd-i Bağdâdî'den Hallâc'la konuşması için ricada bulunur. Şeyh Cüneyd, Hallâc'ın durumuna üzülür ve onun ile konuşmak için zindana gider. Şeyh Cüneyd, Mansûr'a nizamı bozduğunu bu sözden dönmesini söyler ve davasından dönmesi için onu ikna etmeye çalışır. Ancak Mansûr kendisinin Allah ile yakın olduğunu ve "Rabbine dön!" emrini aldığını, davasından dönmeyeceğini belirtir ve Şeyh Cüneyd'den halka kendisini asmalarını, kanının helâl olduğunu iletmesini ister.

Didi Mañşûr imdi var ey kām-yāb

Söyle halka baña kılsuñlar 'itāb

[Mansûr "Ey talihli şimdi var halka söyle beni paylasınlar" dedi.]

Mansûr'u ikna etmeyi başaramayan Şeyh Cüneyd zindandan çıkıp doğruca Şeyh Şiblî'nin dairesine gelir. Ondan Mansûr ile tekrar konuşup davasından vazgeçirmeye çalışmasını ister. Bunu üzerine Şeyh Şiblî bir kez daha zindana gelip Mansûr ile yeniden konuşur. Ne kadar dil dökse de Şeyh Şiblî, Mansûr'u davasından vazgeçiremez ve onun kararlılığına hayran olur. Konuşmanın sonunda Mansûr onlardan bir gün süre ister. Gayb erinin bir gün sonra gelip kendisiyle konuşacağını söyler. Dediği gibi bir gün sonra Gayb eri gelip Hallâc'la konuşur. Onu bu davadan döndürmeye çalışır ancak başarılı olamaz. Mansûr katli için Gayb erinin fetva vermesini ister ama Gayb eri bunu yapmak istemediğini belirtir. Bunun üzerine Mansûr kendi katli için kendisi fetva verir. Gayb eri Hallâc'a "Miracının hayırlı olmasını" söyler. Zindandan çıkıp halka hitaben de Mansûr'un kendi kanı için fetva verdiğini kanının dökülebileceğini ifade eder. Sonra bu zat ortadan kaybolur.

481. beyit ile 610. beyit arasında şu konular anlatılır:

Nihayet Mansûr verilen fetva gereğince asılmak üzere zindandan çıkarılır. Mansûr zindandan çıkarıldığı andan itibaren sürekli "Ene'l-Hak" diye nara atmaktadır. Halk bu aşktan belasını bulduğunu bu yüzden dara çekileceğini söyleyerek onu darağacına kadar sürükler. Hallâc darağacına getirildiğinde cellattan önce sağ elinin sonra sol elinin sonra sırasıyla sağ ve

sol ayaklarının kesilmesini ister. Cellat bunu yapmak istemese de Mansûr'dan izin alıp, aciz kalarak dediğini yapar ve önce ellerini sonra ayaklarını keser. Bu sırada Mansûr bir keramet daha gösterir. Vücudundan akan kan nereye dokunursa orada “Ene'l-Hak” yazmaya başlar.

580. Beyit Bağdat ahalisinin bu iş karşısındaki şaşkınlığını anlatır:

Didiler yâ Rab ne kudretdür bu iş

Çün bu iş bâ-ķanda (?) oldu perverîş

[Dediler “Ya Rab bu iş ne kudretli bir iştir? Çünkü bu iş kanla beslendi.”]

Gördükleri karşısında şaşkına dönen halka, Mansûr seslenerek onlara karşı kin tutmadığını onun yolunun Allaha kavuşmak için darağacından geçtiğini anlatır. Daha sonra, Mansûr cellada döner ve şimdi gözlerini çıkarmasını söyler. Cellat çaresiz onun mübarek gözlerini çıkarır. Gözleri çıkarılan Mansûr halk için Allah'a yakarıp onları affetmesi için dua eder. Duanın sonunda ise bir kez daha “Ene'l-Hak” diye bağırır.

611. beyit halkın yaptıkları işten pişman olduğuna işaret eder.

İşlerine hep peşimân oldılar

Fürķat idüp zâr u giryân kıldılar

[İşlerine hep pişman oldular, ayrılıp ağlayıp inlediler.]

612. beyit ile 664. Beyit arasında şu konular anlatılır:

Mansûr'un halka seslenip artık kendisini asıp sevgilisine kavuşturmalarını ister. Bunun üzerine halk onun isteğini yerine getirerek Mansûr'u dâra çeker. Mansûr'un ölümü halkı ve âlimleri derin bir hüzne garkeder. Feryat ederek halifenin yanına çıkıp bu günahı nasıl temizleyeceklerini sorarlar. Halife onlara Mansûr'un bunu kendisinin istediğini hatta kendi katline ferman verdiğini ona ölü dememelerini ve Mansûr'un her dediğini yapmalarını söyler. Mansûr'un onlara ölmeden önce bedenimi yakın dediğini hatırlatır ve Mansûr'un bedenini ateşe atmalarını söyler. Hemen bir ateş yakılır ve Mansûr'un bedeni o ateşe atılır. Bu sırada bazı kerametler meydana gelmeye başlar. Önce Mansûr'un bedeninin atıldığı ateşteki cansız odundan “Ene'l-Hak” narası yükselir. Sonra ise Mansûr'un bedeni tamamen yanıp kül olur. O küller yele savrulunca küllerin yükseldiği her yer ve gök “Ene'l-Hak” diye inler.

Ķudret-i Ķaķ ol küli gör n'eyledi

Ķanda ağıdısı “Ene'l-Ķaķ” söyledi

[Ķakk'ın kudreti o küli gör ne yaptı. Nereye yükseldiyse “Ene'l-Hak söyledi.”]

Her ne yire düşdi ol külden hemân

Çağurup “Ene'l-Ķaķ” didi bî-gümân

[Şüphesiz o külden her nereye düştüyse hemen bağıarak “Ene'l-Hak” dedi.]

665. beyit ile 726. beyit arasında şu konular anlatılır:

Mansûr'un küllerinin Dicle'ye savrulması üzerine Dicle'nin suyu taşar. Ancak Hallâc, bir müridine bunların olacağını daha önceden haber vermiştir. Sular taşmaya başlayınca Hallâc'ın isteği üzerine müridi ortaya çıkar halka durumu anlatır. Sonra Mansûr'un hırkasını alıp Dicle'nin kenarına gider hırkayı Dicle'nin suyuna daldırır. Dicle o anda taşmaktan vazgeçer. Bu sırada Şeyh Cüneyd ve Şeyh Şiblî'nin gözlerinden yaşlar akar. Halk yaptıklarına pişman olur. Hadisenin anlatımı şu beyitle biter:

Çün burada bu sözümlü oldu temâm

Diñ Muştafâ çün şalâti ve's-selâm

[Çünkü burada sözümlü bitti. Mustafa'ya salat ve selam olsun.]

5. Bölüm, Sonuç: Hadisenin anlatımı bitirilip yine aşk hal ve makamından söz edilir. Mansûr'un, Allah aşkıyla Ene'l-Hak dediği belirtilir. Bu bölümde, yine aşk-akıl ikiliğinden söz edilir. Allah'a ulaşmanın tek yolu aşktır. Akıl, âciz ve eksiktir. Akılla Allah'a varılmaz. Aşk bu yolda tek vasıttır.

6. Bölüm, Dua: Cenâb-ı Hak'tan rahmet dilemekle başlar, Resulullah'a salât ve selâm ile son bulur.

4.2. Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Nüshasının Edebî Özellikleri

Hikâyet-i garîbe-i kutbu'l-ârifin Hazret-i Şeyh Mansûr-i kâm-yâb, mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir eserdir. Metin aruzun yaygın kalıplarından “Fâ'ilâtün (Feilâtün) Fâ'ilâtün Fâ'ilün” vezniyle kaleme alınmıştır. Muhtemelen müstensihinden kaynaklanan bazı vezin hataları bulunmaktadır.

Cân[a] ol virdi kemâl-i kudreti

Her gönle qodı çün ol hikmeti (1^b/3)

[O ki cana kuvvet ve olgunluk verdi. Çünkü her gönle o hikmeti koydu.]

Mesnevî, kafiye yönüyle de başarılı kabul edilebilir. Yer yer unutulmuş ve yanlış yazılan kelimelerden dolayı ortaya çıkan aksaklıklar, kanaatimizce, müstensihinden kaynaklanmaktadır. Çalışmış olduğumuz metin 772 beyit ve 81 başlıktan oluşmaktadır. Risaletü'n-Nushiyye 573, Vesiletü'n-Necât'ın ise 732 beyitten oluştuğu göz önüne alındığında orta hacme yakın bir mesnevidir. Metnimizde, şairimiz kafiye noktasında çokça tekrara düşmüştür. Aynı kafiyeyle yazılmış pek çok beyit vardır. Ancak, hadiseye dayalı uzun bir mesnevîde bu tekrarlardan kaçınıp yüksek bir sanata ulaşmak da zordur. Eser münazara ve mükâleme tekniği ile yazılmıştır. Eserde

yeri geldikçe mana ve lafız sanatlarına müracaat edilmiştir.

Cinasa örnek:

Var esir olma bu şüret kaydına

‘ Āşīkuñ şüret evinde kaydī ne (14^a/352)

[Gel bu suret bağına esir olma. Aşığın suret evindeki kaydı ne?]

Açık istiareye örnek:

Halk içine düşdi şol dem gulgüle

Gör ne kılurlar zāglar ol bülbüle (19^a/479)

[Halkın içine o zaman bir gürültü düştü. Kargaya benzeyen kuşların bülbüle ne yapıyor gör.]

Didiler olsun mübārek bu sefer

Dāra mi‘ rācun durur ey şīr-i ner (20^a/510)

[Bu sefer mübarek olsun dediler. Ey erkek aslan darağacı miracın gibidir.]

Metnimizde olağan dışı biçimde Farsça ile Türkçe kelimedenden terkip yapılmıştır.

Zāhir itdi kend’özin ol ğayb eri

Baksa altun ider ol hāk-i yeri (16^b/423)

[O gayb eri kendi özünü açık etti. Toprağa yere baksa o yeri altın eder.]

Anlaşılr bir üslubu vardır. Eser sade bir dil ile yazılmıştır. Müstensih eserinin girişinde klasik anlayışa uygun olarak tevhid ve na’ta yer vermiş, Âdem’in yaratılışından bahsetmiştir. Sonuç ise, Süleyman Çelebi’nin Mevlidin’de olduğu gibi duâ talebi ile tamamlanmıştır.

Eserde bazı dinî tasavvufî kavramlara ve sözlü kültür öğelerine yer verilmiştir. Bunlardan bazılarına çalışmanın devamında yer verilecektir.

4.2.1 Eserdeki Dini Tasavvufi Kavramlar

Âb-ı hayat: Tasavvufta, Allah’ın “Hayy” isminin hakikatinden ibarettir. Kim Allah’ın “Hayy” ismini öz vasfı haline getirirse, âb-ı hayatı içmiş olur. O kimse artık Allah’ın “Hayy” sıfatıyla hayattadır ve diğer varlıklar da onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebeye ulaşan insanın hayatı, Allah’ın hayatıdır. Farsça, hayat suyu anlamına gelir. Bu suyu içen kişinin

ölümsüz olacağına inanılır¹³⁴.

İndürüp âhîr bu cismi yandırın

Cānumı āb u hayāta qandırın (25^a/639)¹³⁵

[Son olarak bu cismi indirip yakın. Canımı ebedi hayat suyuna doyurun.]

Bu beyitte geçen “cesedin yakılması” kanaatimizce tasavvufun Hint kültüründen etkilenmesine de örnek teşkil eder.

Aşk: Aşırı derecedeki sevgi anlamına gelen Arapça sözcük. Aşkın maddî ve manevî şekilleri olur. Maddî aşk bir kadın veya bir erkek göz önünde bulundurulmak suretiyle zevk ve cinsî cazibe ön planda tutularak oluşur. Hakikî aşk ise, Allah’a duyulan aşkıdır. Cenâb-ı Hakk bir kudsî hadiste, “Ben gizli bir hazineydim; bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım.” Buyurmaktadır. İlâhî aşkın kaynağı da budur. Zira Allah’ı bilmek, onu tanımak ancak aşk ile mümkündür. Allah’ı gerçek manada seven kişi O’nun yarattıklarını da sever. Bahsi geçen aşk güzele değil, güzelliğe karşıdır. Varlıklarda ortaya çıkan Allah’ın sanatını, gücünü, rahmetini, lütfunu hayranlıkla izlemektir. Hakikî aşka ulaşmanın yolu bazen “meczâî aşk”tan geçmektedir. Bundan dolayı “Meczâî aşk, gerçek aşkın köprüsüdür” denilmiştir.

Âdem oldur kim ehl-i ‘aşk ola

‘Aşk ile dergâh-ı Hâkq’a yol bula (2^a/15)

[O âdem ki aşk ehli ola, aşk ile Hakk’ın dergahına yol bula.]

Ṭoldı çün içim tışım Hâk’dan benüm

‘Aşk meydânındadır başım benüm (5^a/106)

[Benim içim dışım Hak’la dolduğu için başım aşk meydanındadır.]

Ṭutuban Mansûr’ı bende çekdiler

‘Aşk ipin boynuna taqub yeddiler (6^b/143)

[Mansûr’u tutup bağladılar, aşk ipini boynuna takıp ittiler.]

Dâr: Farsça idam sehpası Arapça ise ev anlamına gelmektedir. Bektâşîlik’te, sevenin canını feda etmek üzere, meydanda tasdik ettiği yerin adıdır. Meydanın tam ortasında bulunan kısma “dâr” denir. Tasavvuf edebiyatında, Hallâc-ı Mansûr’un idamını simgelemek için, şiirlerde sözlük manasıyla yani idam sehpası anlamında kullanılırdı.

¹³⁴ Bu bölümdeki tasavvufî terimlerin tanımı Ethem Cebecioğlu’nun “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü” adlı eserinden faydalanılarak yazılmıştır.

¹³⁵ Bu rakamlar metne ait varak ve beyit numarasını göstermektedir.

‘ Āşq yolunda gelesin dār olasin
Bu fenā mülküñ kıoyup var olasin (3^b/64)
[Aşq yolunda gelip asılasın, bu geçici mülkü bırakıp var olasin.]

Çün Ene’l-Hak sırrın itdüm âşikâr
Dāra varmak hoşdurur ey merd-i kār (18^a/452)
[Ey kazançlı yiğit “Ene’l-Hak” sırrını aşikâr ettim çünkü darağacına gitmek hoştur.]

Dede: Türkçe bir kelimedir. Mevlevîlikte, muhiplikten sonraki mertebedir. Muhip olan derviş, ikrar vererek çilesini tamamlar daha sonra, kendisine bir hücre verilir ve dede olarak anılır. Dede, yeni muhipleri kendi kifayetine ve kabiliyetine uygun biçimde Mesnevî okutarak, âyin meşk ederek; ney üflemeyi, usul tutmayı öğretmek suretiyle terbiye etme görevini üstlenir. Alevîlerde dedelik, Hz. Peygamberin soyundan gelenlere özgüdür. Bektâşîler ise Hacı Bektaş Dergâhında şeyh olan babaya, Dede Baba derler.

Bir divîdi vardı Manşûr’ın o dem
İçi tölmuşdı mürekkeb ey dedem (5^a/115)
[Ey dedem o zaman Mansûr’un bir diviti vardı, içi mürekkep dolmuştu.]

Ene’l-Hak: “Ben Hakk’ım” anlamına gelmekte olup Hallâc-ı Mansûr tarafından söylenmiştir. Erzurumlu İsmail Hakkı;

“Söyleyen Nasır (yani Allah) idi.

Mansûr Andan tercüman olur”

şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Hallâc’ın, bu sözü Allah’tan naklederek söylediği kaydedilmiştir. Bunun dışında fena halinde iken söylediği yahut kendisinin bâtıl olmadığını ifade etmek için sarf ettiği de nakledilir. Kasas Sûresi’ndeki ağaç kökünün “Muhakkak, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım” sözünü anlayan kimse, Hallâc’ın “Ene’l-Hak” sözünü anlamalıdır.

Cân kıulağıñ tüt ki kıudret n’eyledi
Gör neden Manşûr *Ene’l-Hak* söyledi (3^b/60)
[Beni can kulağıyla dinle ve gör ki o güç onu ne hale getirdi de Mansûr’un neden “Ene’l-Hak” dedi.]

Kim *Ene’l-Hak* sırrını fâş eyledi
Kendi kıanun kendine ‘ âş eyledi (4^a/86)

[Kim “Ene’l-Hak” sırrını açığa çıkardı, kendi kanını kendine yemek etti.]

Elsiz Ayaksız: Kendi iradesini Allah’ın iradesinde eritmiş kişiler için kullanılan bir ifadedir. Bu ifadeye benzer olarak "Elsiz, dilsiz, belsiz" deyimini de kullanılmaktadır. Bu deyim hakiki Allah erinin eline, diline ve beline hâkim olduğunu ifade eder.

Kesüñ imdi ibtidâ evvel elim

Elsüz ayaksuz varam bulam yolum (21^a/527)

[Şimdi önce elimle başlayarak kesin. Elsiz ayaksız varıp yolumu bulayım.]

Eren: Allah'a ulaşan kişiye verilen addır. Velî ile aynı manadadır.

Huş erenler gör ki çekdiler cefâ

Ol cefâ içinde gördiler vefa (28^b/733)

[Gör ki gerçek erenler cefa çektiler. O cefa içinde vefa gördüler.]

Gayb Erenleri: Her yüzyılda mevcut ve on kişiden ibaret olan bilinmeyen Allah adamları hakkında kullanılan bir terimdir. Tasavvuf kaynaklarından birisinde gayb erenlerinin sahip oldukları sıfatlarsan dolayı seslerini yükseltmediklerinden, Allah’ın bu velîleri ve bu velîlerin de Allah'tan başkasını bilmedikleri ifade edilmiştir.

Cümlesi taḥsîn idüp ğaybü’r-ricâl

Saḥa kıldılar selâm ey hoş nihâl (17^b/443)

[Ey hoş fidan gayp erenlerinin cümlesi övüp sana selam kıldılar.]

Hem irişdiler şu dem ğayb-ı ricâl

Buldılar Maṣṣûr ile ḳurb-ı vişâl (20^a/508)

[Gayp erenleri şu zaman Maṣṣûr ile erişip, Allah’a yakınlık buldular]

Habîbullah: Allah’ın sevgilisi anlamına gelen Arapça sözdür. Hz. Peygamber’in sıfatlarından birisidir. Saygı ve hürmet maksadıyla kullanılır.

Hem cihân fa[h]rı Muḥammed Muṣṭafâ

Ol Ḥabîbu’llah ol kân-ı vefa (1^b/7)

[Hem alemin övünme sebebi olan Muhammed Mustafa, O Habibullah o vefa kaynağı.]

Hâk: Toprak manasına gelen Farsça kelimedir. Sûfî toprağa benzetilmiştir. Ona atılan her kötü ve çirkin şey gül ve çiçek olarak biter. Bu, alçakgönüllülüğü ifade eder. Kişide benliğin bulunmamasını, tevazuyu, toprak gibi olmayı, olgunluğu tanımlar niteliktedir.

Ãşinâ sen kılduñ anı hâk ile

Mahrem itdüñ anı rûh-ı pâk ile (12^a/300)

[Sen onu Hak ile tanıdık kıldın. Temiz ruh ile onu mahrem ettin.]

Harf: Dönmek, meyletmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufî anlamda, Allah'ın, kulunu, bazı ibarelere muhatap kılmasıdır. Cifr ilmi ile uğraşanlara göre; harfler, nûrânî ve zulmânî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nûrânî harfler Hakk'ın harfleri, zulmânî harfler ise halkın harfleridir. Abdülkerim-i Cîlî'ye göre, noktalı harfler, İlâhî ilimdeki sabit olan varlıklardan ibarettir. Noktasız harfler ise, harflere birleşenler ve birleşmeyenler olarak ikiye ayrılır. Bunlar: Elif, Dal, Râ, Vav ve Lâm olmak üzere beş adettir. Harflere ait olan noktasızlar da dokuz tanedir. Burada insan-ı kâmile işaret söz konusudur. Allah, zatı ile kaim olması sebebiyle, varlığı konusunda başkasına muhtaç değildir. Halbuki, her şey O'na muhtaçtır. Kur'an'da bu manaya işaret eden harfler, Lâmelif gibi noktasız (mühmel) harflerdir.

Görmediler gayri Hâk'dan hîç kes

Ma' na ehline hemîn der(?) harf bes (29^b/756)

[Hak'tan gayri hiç kimse göremediler. Mana ehline ancak bir harf yeter.]

Hırka: Türkçede de kullanılan bez anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tarîkatlarda dervişler genel olarak hırkayı zikir sırasında giyerler. Yakası genişçe, önü açık ve geniş kolludur. Mevlevîlerde resmî giysidir. Mürit, şeyhinin huzuruna çıkarken, meydana ve mescide girerken hırka giyer. Önceleri dervişler, helâl yoldan para kazandığına inandıkları kişilerden bez parçaları alıp, bunları birbirine dikmek suretiyle hırka yaparlardı. Bu hırkaya, yamalı anlamına gelen “murakka” denirdi. Hırka giymenin bir anlamı da tarîkata girmektir. Bundan dolayı müride hırka, törenle giydirilmektedir. Hırka çeşitli renklerde olabilir.

Hâk Te' âlâ emriyle sen varasuñ

Hırkamıla anları kırtarasuñ (27^a/689)

[Sen Hak Teâlâ'nın emriyle varasın, hırkamla onları kırtarasın.]

Hikmet: Peygamberlik, adalet, felsefe, ilim, Kur'an-ı Kerîm, vecizli söz anlamlarında kullanılan Arapça bir kelimedir. Hikmet, insanın, gücünün el verdiği ölçüde, dış âlemdeki nesnelerin hakikatini olduğu gibi bilmesi, ona göre hareket etmesinden bahseden ilimdir. Bu ilim, tabîî, riyâzî ve ilâhî olarak üçe ayrılmaktadır. Allah'ın velî kullarının kalplerini güçlendirmek için hikmet, bir ordu gibidir. Türk tasavvuf geleneğinde, Ahmed Yesevî gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerine hikmet denir. Kur'an'da Bakara Sûresinin “Kime hikmet verildi ise, ona çok hayır

bahşedilmiştir.” mealindeki 296. ayetinde hikmetin İslâm dinindeki önemi ifade edilmiştir.

Cân[a] ol virdi kemâl-i kudreti

Her gönle kodı çün ol hikmeti (1^b/3)

[O ki cana kuvvet ve olgunluk verdi. Çünkü her gönle o hikmeti koydu.]

Keramet: Arapça azizlik, şeref, küp veya desti kapağı, itibar, kerim, cömertlik, gibi anlamları ihtiva eden sözcüktür. Olağanüstü bir olay peygamberlerden zuhur ederse buna mucîze denirken; benzer bir durum velîler için söz konusu olunca, buna keramet denmektedir. Keramet, kevnî ve manevî olarak ikiye ayrılır. Kevnî keramet, hayz-ı rical olarak değerlendirilir; zira bunda, tabiat olaylarındaki sebep-sonuç ilişkilerini, yani âdetullahı aşan bir durum söz konusudur. Manevî keramet ise hakikî keramet olup istikametten ibarettir. İnsanlar üzerinde etkili olmak isteyen bazı kişiler kendi kerametlerini kendileri anlatırlar böyle insanlar için “kerameti kendinden menkul” denir. Mevlânâ bu konuda, mürşidin gönle tasarruf etmesinin daha önemli olduğunu, bir anda Kâbe’ye gitmenin, buna kıyasla çok fazla bir kıymeti bulunmadığını kaydeder.

Virdi ‘aklıyla kerâmet Âdem’e

Tâ ki mahrem ola bu ‘aşkı deme (1^b/14)

[Ademe akıyla keramet verdi. Ta ki bu aşk demine mahrem olsun.]

Kevn: Oluş, olmak anlamına gelen Arapça mastar halindeki kelimedir. Tüm mevcudat veya bir şeyin varlığı demektir. Bir şeyin başka bir şeye dönüşümü hızlı olursa hareket, yavaş olursa kevn denmektedir. Madde de sûretin vücuda gelmesine, kevn denmiştir. Hakikat ehline göre, Hak olmak bakımından değil de âlem olmak bakımından ele alınırsa, âlemin vücuduna “kevn” denir. İki türlü kevn vardır: 1. Kevn-i latîf ki soyutlar, sıfatlar ve manalardan oluşur. 2. Kevn-i kesîf, üç boyutlu hissedilen, unsurî kevnidir.

Cân meşâmına irişdi bû-yı ‘aşk

Geldi dilden ağıdı kevn gû-yı ‘aşk (29^a/744)

[Aşkın kokusu canın burnuna erişti. Aşk küresinin varlığı geldi, dilden aktı.]

Kurb: Yakınlık anlamına gelen Arapça sözcüktür. Kelime ruhlar âleminde, kul ile Allah arasındaki söze uymayı ifade etmektedir. Kulun Allah’a yakın olması, gözle görme ve aşikâr etme iledir. Kurb ile ilgili olarak, kalp ile sevenin sevilene duyduğu yakınlıktır, denmiştir. İki çeşit kurb bulunmaktadır: birincisi Nafilelede olan kurb: Beşerî sıfatların sona ermesi ve insanların üzerinde Allah’ın sıfatlarının zuhur etmesidir. Bu durumda insan, kendisine uzak olanları bile duyup görmeye başlar. Buna, beşerî sıfatların, Allah’ın sıfatlarından fâni olması da denir. Bu kurb,

nafileler ile elde edilmektedir. İkincisi Farzlarla olan kurb: İnsanın, nefsi de dahil olmak üzere her şeyden yani bilincinden tamamen fâni olmasıdır. Artık ona göre, Allah'ın vücudundan başka, bir şey kalmaz. Fena hali bu farzların meyvesi olarak ortaya çıkar. Özet olarak; kurb, Allah'a itaat ve kullukla elde edilir.

Dest-gîr olduñ baña yâ Zü'l-Celâl

Senden irdi baña bu kurb-ı vişâl (12^a/294)

[Bana yardımcı oldun ya Zü'l-Celâl. Bu kavuşmanın yakınlığı bana senden geldi.]

Hem irişdiler şu dem gayb-ı ricâl

Buldılar Manşûr ile kurb-ı vişâl (20^a/508)

[Hem şu zaman gayp erenleri eriştiler. Mansûr ile Allah'a yakınlık buldular.]

Kutb: Değirmen taşının miline Arapçada verilen isimdir. Büyük değirmen taşı, milin etrafında döndüğü gibi, kâinat ta idare bakımından kutbun etrafında döner. Bu anlamda kutub, manevî olarak derecesi yüksek, velî bir kuldur ve âlemin ruhu olarak değerlendirilmiştir. Varlıklar içerisinde emanet Allah tarafından yalnızca insana verilmiş ve buna bağlı olarak, bütün kâinat ta onun emrine boyun eğmiştir. Varlıklar emanetin sahibine boyun eğer. Emaneti gerçekleştirebilen, yani onu kuvveden fiile çıkarabilen en mükemmel velî, bu özelliğiyle, bütün kâinatın üzerinde, onun mahkûmu değil, hâkimi gibidir. Kutb olabilme özelliği, herkeste düşünce ve fikir halinde vardır. Ancak bunu gerçekleştirebilmek çok az kişiye, genellikle çok uzun zamanda nasip olduğu gibi, kısa zaman içinde de nasip olabilir. Kutb, Allah'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre değil. Mutlak bağımsız yetki ve güç, sadece Allah'ındır. Emir âleminden halk âlemine doğru meydana gelen tenezzül olayları, kutb üzerinden meydana gelir.

Leb: Farsça, dudak anlamına gelmektedir. Leb-i la'l: Al dudak, sevgilinin sözü ve bunun içerdiği haber, leb-i şekerî: Şeker, dudak, melek vasıtası ile peygamberlere, kalbin dünya kirlerinden arındırılması ile velîlere yücelerden inip gelen söz, leb-i şîrîn: Tatlı, şirin dudak, idrak edilmesi ve hissedilmesi şartıyla aracısız gelen söz, sevgilinin sözü sevgili demektir.

Hırka-i Manşûr idi gerçi sebeb

İş mi vardır bî-sebeb ey kıand-ı leb (28^a/711)

[Her ne kadar Mansûr'un hırkası idi sebep, sebepsiz iş mi vardır ey şeker dudak.]

Mahv: Arapça da bir şeyin eserini, izini tamamen silmek, yok etmek anlamına gelen kelimedir. Kulun aklını kaybetmesi sebebiyle, âdete ait vasıfların ortadan kalkmasıdır. Sarhoş

olan kişilerin söylediği söz ve yaptığı işlerde, kulun aklının katkısı yoktur. Bir de cem'e ait mahv vardır. Bu, hakikî mahv olup, çoğun tekteki aynının silinmesidir. Bu, varlığının ayana olan bağlantısının kaldırılmasıdır. Kulun fiillerinin Allah'ın fiillerinde fanî olmasıdır.

Pāre pāre toğradıram cismini

Maḥv iderim ismini vü resmini (3^a/47)

[Cismini pare pare doğratırım. İsmi ve resmini mahvederim.]

Matlûb: İstenen anlamında Arapça bir kelime. Allah.

Sensin ol ārām-ı cān-ı ‘āşıkān

Sensin ol maṭlûb-ı maḫşûd-ı cihān (12^a/302)

[Aşığın canının huzuru sensin. Cihanın gayesinin arzulananı sensin.]

Merd: Farsça, adam anlamına gelir. Rical, er, velî, eren. Merdân-ı Hüdâ: Allah erleri, gayb ricali. Merd-i mutlak: Kâmil ârif.

Cānuñ imdi Ḥaḫ yoluna kıl feda

Cānı bāşdan giçe ol merd-i Ḥudā (2^a/25)

[Şimdi canını Hak yoluna feda et. O Hudâ'nın yiğidi canından ve başından geçsin.]

Mest-i ‘aşḫ olmuş idi ol merd-i Ḥaḫ

‘Aşḫ dīvānından almışdı sebaḫ (2^b/35)

[Hakk'ın yiğidi aşktan mest olmuştu. Aşk divanından ders almıştı.]

Mihman: Farsça misafir demektir. Misafir Allah'ın misafiridir; ona ikram Allah'a ikramdır, ona saygı Allah'a saygıdır. Böyle olmakla birlikte sūfî için gönlünün misafiri Cenâb-ı Hak'tır. Misafire nasıl davranılması gerekiyorsa onun misliyle saygı ve tazim Allah'a gösterilmelidir.

Dilerem gönülde mihmān olasın

Raḥm idüp hem cānıma cān olasın (2^b/39)

[Dilerim gönülde misafir olasın. Merhamet edip hem canıma can olasın.]

Ger seni gönülümde mihmān eylesem

Yoluna terk ü ser [ü] cān eylesem (2^b/41)

[Eğer seni gönülümde misafir eylesem, yoluna başımı ve canımı terk eylesem.]

Miskin: Arapça, zelîl, hor, zavallı kimselere miskîn denir. Varlık duygusundan sıyrılan, varlığı yokluğa çeviren, kendisinde hiçbir varlık görmeyen kişi demektir.

Haḡ te‘ ālā raḡmet itsün ol ḡula

Bunu yazan miskîne du‘ ā ḡıla (30^a/770)

[O kula Hak Teâlâ rahmet etsin. Bunu yazan miskine dua kılsın.]

Nefs-i Mülhime: İlham ve keşif isteğine ulaşan nefistir. İyiyi ve kötüyü ayırabilen iradeye, nefis-i mülhime denir. Nefsin eriştiği üçüncü makamdır. Bu, bir iyileşme derecesidir. Artık nefis, sevabını ve günahını Allah’ın yardımını ile bilmektedir. Bundan dolayı, Allah’tan başka her şeyden uzaklaşır. Bu nefir ruhlar âlemine yönelir, aşk hali içindedir. İlmi sever, cömerttir, az ile yetinir ve mütevazıdır. Sabır ve tahammül gücü artmıştır. Hoşgörülüdür, zahmete ve işkenceye katlanır. Kâinatın sırrına hayran kalır, halkı terk edip Hakk’a yaklaşır. Sözü güzel ve hikmetlidir.

Nefs-i mülhime ola aña muṡi‘

Hem Ḥabîbullāh ola aña şefi‘ (30^a/771)

[Nefs-i mülhime ona tabi olsun. Hem Habibullah ona şefaathçi olsun.]

Nikab: Arapça, peçe anlamına gelir. Maşukun, kendisiyle âşığı arasına koyduğu engeldir.

Senligin oldı saña ḡünküm ḡicāb

Dost cemālinden getürmezsin niḡāb (2^a/21)

[Çünkü senliğin sana mahcubiyet oldu. Dost yüzünden peçe getirmezsın.]

Sen daḡı luṡf eylegil ey kām-yāb

Bu Ene’l-Ḥaḡ vechine urḡıl niḡāb (13^b/338)

[Ey bahtlı sen dahi lütuf eyle. Bu “Ene’l-Hak yüzüne peçe ört.]

Pîr: İhtiyar, yaşlı kişilere verilen Farsça isimdir. Tasavvuf liderine de pîr adı verilmiştir. Bu kelime üstat, mütehasıs gibi anlamları içermektedir. Eskiden tarîkat kurucusu şeyhlere de pîr denilmiştir.

Yer yüzine şöyle aḡdı ḡün revān

Gördiler bu sırrı ol pîr ü cüvān (7^a/162)

[O genç ve ihtiyarlar bu sırrı gördüler çünkü yer yüzüne aktı.]

Geldiler zindāna hep pîr ü cüvān

Virdiler Maṡşūr’a selām ol zamān (10^a/246)

[Genç ve ihtiyarlar hep beraber zindana geldiler. O zaman Mansûr'a selam verdiler.]

Safâ ve Sürûr: Safâ, safî olmak, duru olmak sürûr ise sevinç anlamına gelen Arapça kelimelerdir. Safâ, nefsânî özelliklerden arınmayı ifade eder. Safânın üç mertebesi vardır. Birincisi safâ-i ilimdir. Bu safâ, Hz. Peygamber'in yolunda gidenin yolunu süsler, o yolun yolcusu Hz. Peygamber'in edebiyle edeplenir. İkincisi safâ-i haldir. Bu safâ ile hakikat şahitleri görülür, münâcât lezzeti tadılır ve cismânî âlemden geçilir. Üçüncüsü safâ-i ittisaldir. Kulun kendinden geçerek, Hakk'ı görmesidir. Bu durumda olan kul, kendi sıfat ve fiillerini, Allah'ın sıfat ve fiillerinde yok eder. Sürûr üzüntünün karşıtıdır. Üç türlü sürûr vardır. Birincisi zevk sürûru, ikincisi şühûd sürûru ki bu ilim perdesinin açılmasıyla oluşan sevinci ifade eder. Üçüncüsü ise icâbet-i semâ sürurudur. Bu da müşahede kapılarını açan, vahşet izlerini gideren, o yolun yolcusunun ruhunu güldüren sevinçtir.

Saňa irişe habîbim Muştafâ

Bulasın anda sürûr ile şafâ (3^a/56)

[Habibim Mustafa sana erişsin. Onda huzur ve sevinç bulasın.]

Vâcib: Lazım, gerekli, lüzumlu ve farz gibi manaları içeren ism-i fail kalıbındaki Arapça sözcük. Dinen farz derecesinde güçlü bir yaptırımı ifade eden vacibin yerine getirilmeyip, terk edilmesi günahıdır. Vacibin inkârı sapıklıktır, küfrü gerektirmemektedir.

Vâcib [ü] mümkün benim zâtımdadır

Sûr-ı İsrâfil aşvâtımdadır (5^b/124)

[Vacip ve mümkün benim zatımdadır. İsrâfil'in sût'u benim sesimdedir.]

Vücûd: Arapça, var olmak anlamına gelen sözcüktür. Sâlik beşerî araçlardan nefsinin arındırınca Hakk'ı bulur. Vücûd terimi vecd ve tevâcüdün ötesine geçip Hak ile Hak olmaktır. Özet olarak ifade edilirse, hakikatin sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir.

Senden irdi cümle eşyâya vücûd

Saňadur cümle kıyâm ile sücûd (12^a/291)

[Bütün eşyalara vücut senden erişti. Bütün kıyam ve secde sanadır.]

Zindan: Farsçada hapisane demektir. Dünya mü'min için zindandır. Allah tarafından, biçimlendirildikten sonra üflenmiş ruh, bu beden hapisanesinde mahpustur. Arifler bu hapislik durumunun farkındadır. Bu yüzden özgürlük arayışı içinde hep ölümü arzularak geldiği aslı

vatanına dönmek isterler. Ölmeden önce ölmekle kısmen bu özgürlük sağlanır.

Didi Manşûr anlara aygu yimeñ
Biz bu zindānda ebed aldu dimeñ (7^b/170)

[Mansûr onlara “aygı etmeyin, biz bu zindanda ebediyen kaldık demeyin” dedi.]

4.2.2 Eserdeki Sözlü Kùltür Ögeleri

Baş açmak: Eskiden kadınlar gibi erkeklerin de başları açık sokağa çıkıp dolaşmaları ayıp sayılırdı. Erkeklerin başlarında örtü olması o kadar önemliydi ki, bazı tarikat mensupları abdest alırken dahi başlarındaki örtüyü çıkarmayıp hafifçe yana çekerek başlarını meshederlerdi¹³⁶. Tasavvufta, bir işin gerçekleşmesi arzu edilirse, Allah’a yalvarırken zilletin, fakrın ve mahvın alâmeti olarak baştaki tacı çıkarma biçiminde bir gelenek mevcuttur. Menâkıbu’l-Arifin’de bu geleneğe örnek olarak Sultan Veleddin’in yağmur duası için türbeye başı açık girerek dua etmesi, Ulu Arif Çelebi’nin bazı zamanlarda başını açıp dualar etmesi gösterilmiştir. Kaynaklardan eskiden suç işleyen kişinin, kendisini affettirmek istediği şahsın yanına, kefen giyip, yalın ayak, başı açık gittiğini öğrenmekteyiz. Buradaki nüans, bir şey isterken kabulü için mütekebbir olmadan, boyun bükük ve zelil bir halde bulunmaktır. Allah mütekebbirleri sevmez¹³⁷.

Şeyh Cüneyd ü Şeyh Şiblî baş açar

Gözlerinden yaş yirine an saçar (24^b/621)

[Şeyh Cüneyd ve Şeyh Şiblî baş açar. Gözlerinden yaş yerine kan saçar.]

Baş Toprak Saçmak: Bu deyim zor durumda olan bir kimsenin, Tanrı’ya, padişaha yahut bir devlet büyüüne yalvarırken, içinde bulunduğu durumu ifade etmek üzere başına toprak saçtığını ifade etmektedir. İlk olarak hangi millete ait olduğu kesin olarak bilinemese de Türkçe ve Farsçanın tarihî metinleriyle takip edilebilen bir kökene sahiptir. Bu deyim Türk kavimlerinde “büyük bir üzüntü duymak” anlamına gelirken, Fars edebiyatında “büyük bir felaketin geldiğini haber vermek” için kullanılmıştır. Ancak tarihi metinlerde deyim bir yas geleneği olarak anlam kazandığı görölmektedir¹³⁸.

Cümle toprak saçdılar başlarına

Hep peşimān oldılar işlerine (24^b/626)

¹³⁶ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2*, (İstanbul: OSEDAM-Mimoza Matbaacılık, 2017), 70.

¹³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 86.

¹³⁸ Ozan Yılmaz, “Gelenekten Deyişe Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden Başa Toprak Saçmak”, *TÜRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2013), ss.336-350.

[Hepsi başlarına toprak saçtılar. İşlerine hep pişman oldular.]

Baş Koymak: Herhangi bir şeyin olması veya olmaması için canını, başını ortaya koyup çalışmak anlamına gelmektedir. Maddî anlamda “Eşiğe baş koymak” şeklinde kullanılmakla birlikte “Ben bu yola baş koydum.” şeklinde manevî anlamda da kullanılmaktadır. Eşiğe baş koymak, teslimiyet ifade eder. Nakşibendilik’te şeyhine bağlılığını göstermek için, bütün gece kar altında, onun kapısının eşiğine başını koymak, tasavvufî bağlılık ve sadâkat örneği olarak gösterilmektedir¹³⁹.

Ḥā'bda(?) rāzı eyledün mihmanını

Ḳoduñ orta yere başı cānını (11^b/286)

[Misafirini uykuda razı eyledin. Orta yere başını koydun.]

Başını Top Eylemek: Bu deyim âşğın, Allah’ın iradesine boyun eğerek bir top gibi onun emrine tabi olduğunu ifade eder. Deyimin Türk oyunlarından “çevgan” oyunundan geldiği düşünülmektedir. Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre gibi pek çok mutasavvıf bu deyim “meydan” ve “çevgen” kelimeleriyle birlikte kullanmıştır¹⁴⁰. Çalışmış olduğumuz metinde de çevgan oyununa teşbih yapılarak bu deyim kullanılmıştır.

Çün naşib oldı baña meydān-ı ‘aşk

Başumı top eylesün çevgān-ı ‘aşk (19^b/498)

[Başımı aşk çevganında top eylesin çünkü bana aşk meydanı nasip oldu.]

Ber-dâr Olmak: Asılarak idam edilmek anlamına gelen bu tabir Hallâc’ın sevgiliye kavuşabilmek için onun uğrunda canını feda etmek gerektiği görüşünü sembolize eden bir harekettir. Edebi gelenekte âşıklığın ilk şartı sevgili uğruna can vermek veya bunu için çaba sarf etmektir. Zira aşk meydanının Mansûr’u olmak ancak bu yolla gerçekleşir. Böyle bir ölüm yücelme vesilesi olarak telakki edilmiştir¹⁴¹.

Söz öküşdür şöıra ber-dâr ideler

Bize āhir bir ‘aceb kār ideler (26^b/683)

[Söz çoktur sonra asarlar. Bize sonra bir şüphe kar ederler.]

¹³⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 87.

¹⁴⁰ Ali Çavuşoğlu, “Çevgen/Çögen Oyunu Kültürü ve Edebî, Tasavvufî Metinlerde Yansıması”, *İSTEM*. 6/11 (2008), ss.159-174

¹⁴¹ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* 2, 196, 197.

Lâ mekân/Bî mekân: Bî ve lâ, birincisi Farsça, ikincisi Arapça -siz,-sız, yok gibi anlamları ihtiva etmektedir. Bu açıdan lâ-mekân ve bî-mekân ifadeleri; yersiz, yurtsuz gibi anlamlara gelmektedir. Mekân, var olan şeydir. Zaman ise zihinde olaylar arasındaki karşılaştırmalardan doğar. Bu karşılaştırma olmadan, zaman da olmaz. Vahdet-i vücûd düşüncesinde zaman ve mekân gerçekte bulunmayan, iki zihnî kavramdan ibarettir. Gerçek varlık olan Allah, zaman ve mekânın üzerinde ve bunlardan münezzehtir. Ancak, O, isim ve sıfatlarıyla her yerde görülmektedir. İnsanın hakikati olan ruh, Rab'ın bir emridir. Bu sebeple insanın gerçek yurdu, mekânsızlık âlemdir¹⁴².

İmdi dur eyle yarağın böyle bil

Lâ-mekân oldu durağın şöyle bil (3^b/63)

[Şimdi uzak eyle levazım böyle bil. Mekansız oldu durağın şöyle bil.]

Sensin ol ma' bûd-ı mutlak bî-gümân

Bî-mekân ü bî-nişân ü bî-zamân (12^a/296)

[Şüphesiz ki o mutlak ibadet edilen mekansız nişansız ve zamansız olan sensin.]

4.2.3. Eserde Geçen Ayet ve Hadis İktibasları

Hem “sekâhüm rabbühüm” hamrın içe

Lâ-cerem ol cân u başından geçe (14^a/351)

[Hem Rablerinin onlara içirdiği şaraptan içe. Şüphesiz canından ve başından geçe.]

Sekâhüm Rabbühüm: “Rableri onlara temiz içkiler içirir.” İnsân Sûresi, 21. âyet.

“Nahnü akrab” didi Hakk-ı lem-yezâl

Sende niçün olmadı bu ' uğde hal (14^a/354)

[Yok olmayan Hak “Biz yakınız” dedi. Sende neden bu hal düğümü olmadı?]

Nahnü akrab: “Biz yakınız.” Kâf Sûresi, 16. âyet; Vâkıa Sûresi, 85. âyet.

“Li-ma' allâh” ' uğdesinden al sebâk

Cân gözin aç imdi Hakk'a toğrı bak (14^a/355)

[“Allah benimle beraberdir” düğümünden ders al. Şimdi can gözünü aç Hakk'a doğru bak.]

Li-ma'allâh: “Allah benimle beraberdir.” Şuara Sûresi, 62.âyet.

¹⁴² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 391.

“Men r’eni” dir resûl-i kâ’inât

Kim bu sırrı bile mekşûf ola zât (14^a/356)

[Kâinatın resulü “Kim beni uykuda görürse hakikatte görmüş demektir.” der. Ki bu sırrı bilen kişi aşikâr olur.]

Men r’eni: Kim beni uykuda görürse hakikatte görmüş demektir. Buhârî, İlim, 38.

Kime kim irdi nidâ-yı “irci’i”

Zât-ı Hayy’dur bilki anuñ merci’i (14^b/357)

[Kime “Rabbine dön!” çağrısı geldi. Bil ki onun döneceği yer Allah’ın zatıdır.]

İrci’i: “Rabbine dön!” Fecr Sûresi 28. âyet.

Dü cihānuñ serveri benem ‘ayân

Benden açıldı rumûz-ı “Kün fekān” (15^a/381)

[Aşikâr ki iki cihanın önderi benim. “Ol der ve olur” remzi benden açıldı.]

Kur’ân’da “Kün feyekun” şeklinde pek çok ayette geçen bu ibare, “Ol der ve olur.” manasındadır. Bkz. Bakara Sûresi 117; Al-i İmrân Sûresi, 47; En’âm Sûresi, 73; Mü’min Sûresi, 68. âyet.

Bir ‘amel kılon ki ol Hakk’a yakîn

Tâ ki olası “Hüden-lil-müttakîn” (23^b/593)

[Öyle bir amel işle ki Hakk’a yakın ol. Ta ki “Muttakiler için yol gösterici” olasın.]

Hüden-lil-müttakîn: “İşte o kitap, kendisinden hiç şüphe yoktur. Muttakiler için yol göstericidir.” Bakara Sûresi, 2. âyet.

Ey sıfatı “Kul hüvallahu ahad”

Hayy u Bâkî sensin Allahü’s-Samed (24^a/603)

[Ey sıfatı “De ki, O Allah bir tektir” olan. Hayy ve Bâkî sensin “Her şey ona muhtaçtır”.]

Kul hüvallahu ahad Allahü’s-Samed: “Ey Muhammed! De ki, O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey Ona muhtaçtır.” İhlas Sûresi.

Rabbi erni ol zebân-ı ‘aşk idi

Lî-ma’allah ol zebân-ı ‘aşk idi (29^a/743)

[“Rabbim bana göster” aşkın dili idi. “Allah benimle beraberdir” aşkın dili idi.]

Rabbi ernî: “Rabbim bana göster...” Bakara Sûresi, 260. âyet. Lî-ma'allâh: “Allah benimle beraberdir.” Şuara Sûresi, 62.âyet.

Dimedi mi Hâlık reybe'l-menûn

O vaqt kim lâ yûbsirûn lâ yesme'ûn (29^b/777)

[Yaratıcı “Zamanın felaketleri” demedi mi. O vakit ki “Görmezler işitmezler”.]

Reybe'l-menûn: “Yoksa onlar: “O, şâirin biri! Bekliyoruz, zamanın felâketlerine uğrayacak, helâk olup gidecek” mi diyorlar?” Tûr Sûresi, 30. âyet. Lâ Yûbsirûn lâ yesme'ûn: “Görmezler işitmezler.” Araf Sûresi, 198. âyet.

4.3.Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshasının Dil ve İmla Özellikleri

Eser dil ve imla bakımından geniş bir incelemeye değer niteliktedir. Biz bu kadar geniş bir inceleme yapamasak bile çalışmanın bu kısmında bazı karakteristik özellikleri üzerinde durulacaktır.

4.3.1 Eski Anadolu Türkçesi Söz Varlığı

Eseri Eski Anadolu Türkçesi'nin dil özelliklerini göstermektedir. Zira eserde sıfat fiil eki -dık, -dik; -duk -dük yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır. Yine zarf fiil eki -uban, emir kipi -gıl -gil gibi Eski Anadolu Türkçesine ait ekler dikkat çekmektedir.

Țutuban Manşûr'ı bende çekdiler

‘ Aşk ipin boynuna Țakub yeddiler (6^b/143)

[Mansûr'u tutup bağladılar, aşk ipini boynuna takıp ittiler.]

Eserde bildirme eki -dur -dür bazen -dır -dir olarak da yazılmıştır. Eserin transkripsiyonu imlasına uygun olarak yapılmıştır.

Vâcib [ü] mümkün benim zâtımdadır

Sûr-ı İsrâfil aşvâtımdadır (5^b/124)

[Vacip ve mümkün benim zatımdadır. İsrâfil'in sûr'u benim sesimdedir.]

Bu *Ene'l-Hak* o deñüzün mevcidür

‘ Ayn-ı deryâdur ki anuñ mevcidür (15^a/374)

[Bu “Ene'l-Hak” o denizin dalgasıdır. Deryanın gözü ki onun dalgasıdır.]

Eski Anadolu Türkçesinde görülen -ısar gelecek zaman eki de metinde yer almaktadır.

Beni ilzâm itdi Manşûr ey ulu

Çāresi ne olısar ey bahtulu (14^b/365)

[Ey ulu Mansûr beni susturdu, ey bahtlı bunun çaresi nedir?]

Metinde ayrıca oluban, gelüben, benven gibi 14-15. Asır Anadolu Türkçesi kullanışları yer almaktadır. Ayrıca -di’li geçmiş zaman eki yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır.

Gelüben zindāna girdi ol cuvān

Bulmaduḡ Maṣṣûr’ı olmuşdur nihan (9^a/216)

[O genç gelip zindana girdi. Mansûr’ı bulamadık gizlenmiştir.]

Metinde tamlayan eki -ın, -in; -un, -ün daima yuvarlak yazılmıştır.

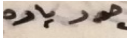
Mülk anuñdur iş anuñdur ḡavl anuñ

Cümle cānlarda olan cünbiş anuñ (1^b/5)

[Söz, iş ve mülk O’nundur. Bütün canlılarda var olan hareket (canlılık) O’nundur.]

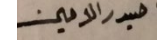
4.3.2 İmla Özellikleri

Çalıştığımız metni imla konusunda bilgisi yetersiz olan bir müstensih yazmıştır. Dolayısıyla birçok yerde müdahale edilerek metin tamiri yapılmıştır. Eserde müstensihten kaynaklanma ihtimali olan yazım hataları bulunmaktadır. Yazım hatalarına birkaç örnek verecek olursak bunlar:

Örnek 1: Burada kelime “sad-pâre” olup sad yüz demektir. Kelime چ harfi yerine ص harfiyle yazılıp arada و harfi olmaması gerekmektedir. Ancak müstensih araya و harfi koymuştur. Biz sözlükteki aslını kullanmayı uygun gördük.

Örnek 2: Hak’dan yazması lazımken hatden gibi yazılmıştır.

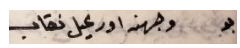
Örnek 3: Server kelimesi س harfi ile yazılmalıyken ص harfi ile yazılmıştır.

Örnek 4: İbare “hayderü’l-emin” gibi yazılmış ancak bu kullanım anlam bakımından uygun görülmediği için “hayru’l-emin” olarak kullanmayı uygun gördük.

Örnek 5: Vaz’ kelimesi vasf gibi yazılmıştır.

Örnek 6: Olasun kelimesi sin vav ve nun harfi ile yazılması gerekirken sin ve kef ile yazılmıştır.

Örnek 7: Nik kelimesi bin olarak yazılmıştır.

Müstensih klasik imla kullanmamış, eseri halk imlası ile yazmıştır. Metnimizde yer yer imla hataları olmasının yanında örneğinde olduğu gibi bazı mısralarda boşluklar da bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda aynı metnin farklı bir nüshasını çalışmış olan Mustafa

Tatçı'nın metninden faydalandık. İmlada yer yer ihmaller görülmüştür. İmlada izafet kesresi yer yer takdiri olarak kullanılmış شعر خردی, yer yer ise 1^b deki کاف و نا örneğinde olduğu gibi izafet kesresi, kesre işareti yerine “ی” harfi ile gösterilmiştir. Bazı tamlamalarda ise araya ötre kaydedilmiştir. Örneğin, “mest-i ‘aşk” olması gerekirken “mest ü ‘aşk” yazılmıştır. Bağlaç olan (vü/ü) çoğu zaman “ی” ile gösterilmiş, izafet terkihi gibi değerlendirilmiştir. Bağlaç olan (vü/ü)'nün bir başka yazım şekli de kendisinden önceki kelimeye bağlanmasıdır: “Cân u baş” terkihinin “cânu baş” yazılması gibi.

4.4. Metni Kurarken İzlenen Yöntem

Daha önceki bölümde işaret edildiği üzere bu tür metinler anonim metinlerdir. Metin üstünde, müstensihin imla konusundaki bilgi eksikliğinden dolayı birçok yerde müdahale edilip metin tamiri yapılmıştır. Yine müstensihden kaynaklanma ihtimali olan yazım hataları bulunmaktadır. Müstensih klasik imla kullanmamış, halk imlası kullanmıştır. Bu durumlar göz önüne alınarak metin kurulurken şu yöntemler uygulanmıştır:

1- Metin tamiri sırasında ölçü kusuru ve cümle bağlamı doğrultusunda anlamlı oluşu gözetilerek yapılan eklemeler ve düzeltmeler köşeli parantez ile belirtilmiştir.

Cân[a] ol virdi kemâl-i kudreti

Her gönle qodı çün ol hikmeti (1^b/3)

[O ki cana kuvvet ve olgunluk verdi. Çünkü her gönle o hikmeti koydu.]

2- İmlada yer yer ihmaller görülmüştür Harf, hareke ve eklerle ilgili sıklıkla hata yapılmıştır. Özellikle “ذ” harfi ve “ز” harfi çoğunlukla karıştırılmıştır. Örneğin 1^b 7.beyitte geçen فخری “fahri” kelimesinde “خ” harfi yerine “ح” harfi yazılmıştır. Bu ve bunun gibi durumlarda kelimenin sözlükteki doğru imlasını tercih ettik. Fakat tamamını olmasa da düzeltmelerimizi dipnot ile gösterdik.

3- Okumalar da doğruluğundan emin olamayışımızı kelimelerin yanına برددیشی “perveriş” örneğindeki gibi “(?)” koyarak gösterdik.

4- Eserde geçen Arapça cümle, ayet ve hadisleri altı çizgili ve italik olarak gösterdik.

5- Diğer nüshalarla kendi metnimiz arasındaki farklılık gösteren beyitleri italik olarak gösterdik. Ancak çalışmamız karşılaştırmalı metin usulüyle yazılmadığı için nüshalar arasındaki bütün farkları belirtmedik.

6- Bazı uzun heceler vezin gereği uzun yazılması gerekirken kısa yazıldı ayrıca bazı kelimelerde ölçü gereği hece düşürüldü. Ancak bu kelimeleri metinde ayrıca belirtmedik.

‘ Âlem-i rü’yâda ol cân ü cihan

Ḥaḡ Te‘ālā ḥaẓretini görd’ ‘ayān (2^b/37)

[O cihanın canı rüya aleminde Allah’u Teâlâ’yı açıkça gördü.]

7- Kaynaklar bahsinde adı geçen eserlerden de metinler karşılaştırılarak, gerekli yerlerde anlam bakımından veya kafiye bakımından sorun görülen kısımlarda istifade edilmiştir. Adnan Ötüken nüshasındaki kelimeler yerine Tatcı’nın metninde geçen kelimeler tercih edilmiş, bu durum dipnotta, “A.Ö.” kısaltmasıyla metnin orijinalinde nasıl geçtiği gösterilmiştir.

8- Metnimizde yer yer ölçü kusuru oluşturan kelime eksikleri mevcuttur. Bu gibi durumlarda Tatcı’nın metninde aynı beyitte geçen kelimeler metnimize eklenmiştir. Tatcı’nın metninden ekleme yapıldığını göstermek için dipnotta “M.T.” kısaltması kullanılmıştır.

Kimi yerlerde ise hocanın elindeki nüshayı görmemekle beraber elimizdeki nüshada yazılı olan kısmın hocanın yazdığı kısımdan anlam ve ölçü bakımından daha doğru olduğunu da tespit ettik.

Çünkü sen varlığıma kılduñ akın

Saña ben senden yakın oldum yakın (3^a/54)

[Ben sana senden daha yakın oldum çünkü sen varlığıma akın ettin.]

Örneğin bu beyitte Tatcı’nın metninde “varlığını” olarak geçen kelime Adnan Ötüken nüshasında “varlığıma” olarak geçmektedir. Anlam ve kafiye bakımından Adnan Ötüken nüshasındaki kısım daha uygun bulunmuştur.

Metnimizin farklı nüshalarını inceleyen Mustafa Tatcı’nın dışında Faruk Çolak’ın ve Yavuz Taşar’ın yüksek lisans tezleri vardır. Metnimiz karşılaştırmalı metin olmadığı için bu metinleri karşılaştırmalı metin usulünde yazmamakla beraber inceledik. İncelemelerimiz sonucunda metnimizin 750. beyitten itibaren 22 beyitlik kısmının diğer nüshalardan ayrıldığını tespit ettik.

BÖLÜM V
TRANSKRİPSİYONLU METİN

[1^b]

ḤİKĀYET-İ ĞARİBE-İ KUTBUL-‘ĀRİFİN ḤAZRET-İ ŞEYḤ MANŞŪR-I KĀM-YĀB
(Fāilātün (Feilātün) Fāilātün Fāilün)

1. Evvel oldur āhir oldur zāhir ol
Yoğ iken ol ‘ālemi var eyledi
Cān[a] ol virdi kemāl-i kudreti
Kudretinden zāhir oldu cümle iş	Hayy Bākī Vāhid ü Muṭlaḳ’dır ol
Kudretinden cümle izhār eyledi
Her gönle ḳodı çün ol ḥikmeti
Ḥikmetiyle buldı ‘ālem perverīş(?)
5. Mülk anuñdur iş anuñdur ḳavl anuñ
Zāhir oldur bāṭın oldur bī-gümān
Hem cihān fa[h]ri Muḥammed Muṣṭafā
Hem onun dostluğına oldu cihān
Ol durur iki cihānuñ [serveri]	Cümle cānlarda olan cünbiş anuñ
Andan artık kimse yokdur cāvidān
Ol Ḥabību’llah ol kān-ı vefā
Cümle varlık āşikāre vü nihān
Şer‘i nūrı ḳapladı baḥr [ü] berri
10. Muṣṭafa vü müctebā [ḥayru’l-emīn]
Rūḥına yüz biñ ṣalavāt selām
Cān ile gūş eyle ey cān per[ve]r
Ḥaḳ Te‘ālā çün yaratdı Ādemi
Virdi ‘aḳlıyla kerāmet Ādem’e	Şefa‘at kānı şefi‘ü’l-müznibīn
Hem vürūd aṣḥāb ü āline temām
İşbu sözüm mu‘teberdir mu‘teber
‘Ālem içinde düzetdi Ādemi
Tā ki maḥrem ola bu ‘aşḳı deme

[2^a]

15. Ādem oldur kim ehl-i ‘aşḳ ola
‘Aşḳ ḳılavuz olunca ger saña
‘Aşḳ ile dutdı ḳamu ‘ālem vücūd
Ger bu gafletten uyandır cānuñuz
Vuslat ire cānuña ṣād olasuñ	‘Aşḳ ile dergāh-ı Ḥaḳḳ’a yol bula
Kimse yoldan eyle temiz ol yola
‘Aşḳ iledir bu ḳıyām bu sücūd
‘Aşḳ yoluna cānuñız bezl idüñüz
Cümle ḳayḡu gidüp āzād olasuñ
20. Gitmeyince aradan bu mā [ü] men
Senliğin oldu saña çünkim ḥicāb
Bulmaḳ ister iseñ sa‘ādet menzilin
Ten tılısmı olmayınca ḥord u ḥām
Ta göre cānuñ gözi envār-ı ‘aşḳ	Cān gözi görmez Ḥaḳ’ı ey cān-[ı]* men
Dost cemālinden getürmezsın niḳāb
Mā’il olma ḳo bu ‘ādet menzilin
Kimse cān mülkünde tutmadı maḳām
Hem dilinden dökile envār-ı ‘aşḳ
25. Cānuñ imdi Ḥaḳ yoluna ḳıl fedā	Cānı bāşdan giçe ol merd-i Ḥudā

* Aslında atıf vavı kullanılmış ancak anlam gereği izafet kesresi olması gerektiği için düzeltildi.

Giç hevādan ‘aşka dönder yüzüñi
Kend’özünden añlayanlar bî-riyā
Tut kulağın imdi ‘aşq ahvālına
‘Aşq elinden bir kadeh nüş eyle var

‘Aşq bildirür saña kendi özüñi
Yolını toğrı iletdi Tañrı’ya
Sen dahı gir gel bu ‘aşkuñ şālına
Kend’özün ile ferāmuş bahtiyār

[2^b]

30. Cān kulağın tut sözün esrārı ne*
Añlayasın hāleti tedbîrini
Var idi Manşūr-ı Bağdādî meger
Ol(?) iki ‘ālemi kamu bilmişdi
Ol idi ‘aşıkların mestānesi
35. Mest-i ‘aşq olmuş idi ol merd-i Hāq
Cānına irmişdi çün Hāq’dan nidā
‘Ālem-i rü’yāda ol cān ü cihān
Kalmışam hayretde ben müflis-gedā
Dilerem gönülde mihmān olasın
40. Bir nefes bu bendeñi şād idesin
Ger seni gönlümde mihmān eylesem
Hāq Te‘ālā didi ey Manşūr eger
Gönlüñ evinde senüñ mihmān olam
Ger ziyāfet kılur iseñ cānuñı

Tā bilesin sözi ne güftārı ne
Diñle ‘aşıklardan idim bir yeni
Her ‘ulūmu añlamışdı mu‘teber
Cümle ‘ilmiyle ‘amel kılmış idi
Ol idi cān ‘aşkınuñ bir dānesi
‘Aşq dīvānından almışdı sebağ
Anıñıçün cān ü bāş itdi fedā
Hāq Te‘ālā hāzretini görd’ ‘ayān
Hācetüm vardır kabûl it ey Hudā
Raḥm idüp hem cānıma cān olasın
Hem bu vîrān göñlüm ābād idesin
Yoluna terk ü ser [ü] cān eylesem
Kılur iseñ bāş ü cānından güzer
Şöylekim cānuñ içinde cān olam
Bil ki hoşnūd eyledin mihmānunu

[3^a]

45. Baña ‘aşık olsa elbet bir kişi
Baña ‘aşık olanı öldürürem
Pāre pāre toğradıram cismini
Yine aña ben virem hūn-ı bahā
‘Āşık isen işte şöyle kıluram
50. Didi Manşūr ey Hudā fermān senüñ
Hāzretinden hāşā ki yüz döndürem
Koymışam yoluñda bāş ü cānumı
Hāq Te‘ālā didi çün geldüñ baña
Çünkü sen varlığıma kılduñ aqın

Terk-i cān itmek olur anuñ işi
Cümle maḥlūkı aña güldürürem
Maḥv iderim ismini vü resmini
Hāzretimden zîra buldı bahā
Kimse bilmez ḥikmeti ben bilürem
Cismümi şad-pāre kıl hem cān senüñ
Her ne emr itseñ gerek bāş indirem
Katalar toprağa kanlı başımı
Ben dahı göñlünde mihmānam saña
Saña ben senden yakın oldum yakın

* Yazma eserde bu kısım birleşik yazılmıştır. Ancak metin tamiri yapılırken ayrı yazıldı.

55. Uş seni bir cür‘ adan mest eyleyem
Saña irişe ḥabībim Muḥammed Muştafā
Ağzı yārından anuñ nüş idesin
Ben sen olam sen ben olasın o dem
Ḥaḳḳ’ıla bāzārı oldı çün tamām

60. Cān kulağın tut ki ḳudret n’eyledi
İrdi şol sâ‘ at Muḥammed Muştafā
Didi Manşūr’a Ḥaḳ kıldı selām
İmdi dur eyle yarağın böyle bil
‘Āşḳ yolunda gelesin dār olasın

65. Şerḥa şerḥa ideserlerdür¹⁴⁴ tenüñ
Sen *Ene’l-Ḥaḳ* dārına ağsañ gerek
Saña Ḥaḳ emrile geldüm bu zamān
‘Āşḳ dāru ḥānesinüñ cür‘ asın
[Açdı bāde] şundı aña Muştafā

70. İçdi Manşūr ol şarābı gör nider
Muştafā nūrında ğarḳ oldı özi
Göñline ṭolmuş anuñ envār-ı ‘aşḳ¹⁴⁵
Şöyle vuşlat bulmuş ol Allāh ile
‘Āşḳ-ı Ḥaḳ Manşūr’ı çün ğarḳ eyledi

75. Cūşa geldi ol zamān itdi fiğān
Ḥalvet[in]den taşra çıkdı bir ḳadem
Ḥaḳ benim Ḥaḳ bendedir ey ḳavm-i dūn
Kā’ inātuñ zübdesi vü ḥāşıyam
Ḥaḳḳ’a irdüm başı cānı neylerem
80. Oldı çün Ḥaḳ’ıla bāzārım benüm
Çünkü Manşūr ol zamān zār eyledi
Şubḥ olunca nāliş itdi ol zamān

Benliginden ḳurtarup hest¹⁴³ eyleyem
Bulasın anda sürür ile şafā
Kend’özüñ şol dem ferāmūş idesin
Saña bir ola vücūd ile ‘adem
‘Akl ile gel diñle sen ey [nīk]-nām

[3^b]

Gör neden Manşūr *Ene’l-Ḥaḳ* söyledi
Faḥr-i ‘Ālem ma‘ den-i şıdḳ u şafā
Vuşlatuñ günü irişdi ey hümām
Lā-mekān oldı durağın şöyle bil
Bu fenā mülküñ koyup var olasın
Ḥazrete ulaşısar cānuñ senüñ¹⁴⁶
Resen ‘āşḳıyla boğaz boğsañ gerek
Ağzını aç imdi gör [Ḥaḳ’dan] nişān
İçüben şal imdi f[ā]luñ ḳur‘ asın
İçdi Manşūr buldı ol demde şafā
Uyḥusından uyanub feryād ider
Kend’özünden yavı kıldı kend’özi
Lāyık olmuş diline güftār-ı ‘aşḳ
Perde ref‘ olmuş bir olmuş şāh-ıla
Bī-ḳarār olup *Ene’l-Ḥaḳ* söyledi

[4^a]

Didi Ḥālīḳ benim ey ḥaḳḳ-ı cihān
Çağurup eydürdi kim Ḥālīḳ benem
Nitekim Ḥaḳ oldı baña reh-nümün
Çünkü vaḥdet baḥrinüñ ğavvāsıyam
Cümle Ḥaḳ oldum *Ene’l-Ḥaḳ* söylerem
Başı cānı vermedir kārım benüm
Uyḥusından ḥaḳḳı bīzār eyledi
Rūşen oldu çün zemīn ü āsumān

¹⁴³ A.Ö. : Mest.

¹⁴⁴ A.Ö. : İttireler.

¹⁴⁵ A.Ö. : Ḥaḳ.

¹⁴⁶ A.Ö. : Tenüñ.

Bildiler Manşūr'un aḥvālūñ kamu
Çünkü Manşūr'un aḥvālūñ bildiler
85. Geldiler ‘ālimleri hep bir yere
Kim Ene’l-Hak sırrını fāş eyledi
İşbu resm-i söz kaçan taḥkīk ola
Enbiyādan hiç Ene’l-Hak gelmedi
Vāralım imdi ḥalīfe ḳatına

Diñle imdi nice oldı ey ‘amū
Ehl-i Bağdād ol zamān cem‘ oldılar
Didiler noldıki bu bī-çāreye
Kendi ḳanun kendine ‘āş eyledi
Bu yalan da‘ vā nice taşdıḳ ola
Evliyādan hiç bu söz söylenmedi
Şoralım işbu sözün işbātı ne

[4^b]

90. Çün bunlar bu *ḳavli ol dem* kıldılar

Cem‘ olup şol dem ḳamusı geldiler

Su’āl-i Ḥalife-i Bağdādī

Didiler ki ey ḥalife ḥālī gör
K’ey delū olmuş Ene’l-Hak çağırur
K’ey ‘aceb mecnūn olupdur ol kişi
Şormadıḳ ḥālūñ anuñ *biz neydügin*
95. İmdi ol Manşūr eger ḳatlı olmaya
Dir ḥalīfe kim ḳamumuz varalım
Tā ki *tevbe ola* ol sözden geçe
Çün bunlar bu ittifāḳı kıldılar
Didi Manşūr’a ḥalīfe ey ulu
100. ‘Aḳlını cem‘ eyle ey şāh-ı cihān
Gel Ene’l-Hak *remzini* fāş eyleme
‘İlm içinde ‘ālim-i Rabbānisin
İmdi bu da‘ vā size lāyık degil

İşbu Manşūr söylediḳi ḳālī gör
Ḥaḳ benim der na‘ re urup çağırur
Yoksa kaçan ḳılur işbu işi*
Bu Ene’l-Hak’dan murādı neydügin
Ḥaḳ-ı ‘ālem fitneden ḳurtulmaya
Ḳaḳıyalum aña hem¹⁴⁷ yalvaralım
Geçmez olursa kim ecel cāmın içe
Ḳamusı Manşūr ḳatına geldiler
Ey velāyet taḥt¹⁴⁸ı üzre baḥtlı
Perde içre ḳıl bu esrārı nihān
Sen bu ḥvānı ḳamuya aş¹⁴⁹ eyleme
Şöyle kim cān taḥtuñ[un] sultānisin
Bu sözün mefhūmı¹⁵⁰ hem bayık degil

[5^a]

Pes bu esrārı gerek ketm¹⁵¹ idesin

Bu arada sözümüz ḥatm idesin

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

105. Didi Manşūr ey ḥalife geçmezem
Toldı çün içim tışım Ḥaḳ’dan benüm

Ben bu söz üzre ṭururum gitmezem
‘Aşḳ meydānındadır başım benüm

* Bu mısradaki ölçü kusura vardır.

¹⁴⁷ Metnimizde bu kelime yok iken ölçü kusurağundan dolayı M. T. da olan “hem” kelimesini ekledik.

¹⁴⁸ Metnimizde bu kelime yok iken ölçü kusurağundan dolayı M. T. da olan “tahtı” kelimesini ekledik.

¹⁴⁹ A.Ö. : Ḥavfı ḡayba aş.

¹⁵⁰ A.Ö. : Mā‘ lūm.

¹⁵¹ A.Ö. : Terk.

Her neye kim bakarım Hâk görünür
Gördüm anı taldı gönüm nûrıla
Şabrımı yağmaladı ol Hâk benim
110. Ben Ene'l-Hak şavtını¹⁵² terk itmezem
Şöyle taldım vahdetün deryāsına
Çünkü baña Hâk'dan oldu *vahdetim*
Bî-nişanı buldum oldum bî-nişan

Gayri yokdur zât-ı muṭlaḳ görünür
Neylerim bu şüreti Maṣṣūr'ıla
Ṭāḳatim ṭāḳ oldu ūṣ muṭlaḳ benim
İş bu meydānda ṭururam gītmezem
Baḳmazım bu 'ālemin ḡavḡāsına
Gitdi fūrḳat irdi rūz-ı vuṣlatım
Ol ben oldum ben olam ol bî-'ayān

Kerāmet-i Maṣṣūr-ı Baḡdādī

Yine diñle bir kerāmet ey *beşer*
115. Bir divīdi vardı Maṣṣūr'ın o dem
Ol divīdi *yere* çaldı *añsızın*

Bir ḡaber ki mu' teberdir mu' teber
İçi ṭolmuşdı mürekkeb ey dedem
Gör ne iş gösterdi ol şāh-ı ḡüzin

[5^b]

Düşüp saçıldı mürekkeb çün hemān
Her yere kim ol mürekkeb ṭoḳınur
Ṭoldı ḡalvet çün Ene'l-Hak dan tamam

Kim mürekkeb her yere urdı nişan
Cümle yazılan Ene'l-Hak oḳınur
Gördiler bu sırrı cümle *ḡalk* 'ayān

Ta' accüb-i Ḥayrān

120. Cümlesi aña ta' accüb ḳıldılar
Didiler cāzū imiş işbu ḳişi

Līk Maṣṣūr'a yine 'āḳ oldılar
Siḡr ile işler imiş ḳamu işi

Cevāb-ı Maṣṣūr-ı Baḡdādī

Yine Maṣṣūr didi *bilūñ* ey ricāl
Hâk benim Hâk bendedür Hâk söylerem
Vācib [ü] mümkin benim zātımdadır
125. Key bilin kim Hâk benimle ben Hâk'ım
Bu araya tercemān şıḡmaz bilūñ
Çün bu sözi ḡalk işiddi ey ulu

Cümle işim Hâk ḳılupdur ber¹⁵³-kemāl
Zāt-ı Ḥayy'am ben ki muṭlaḳ söylerem
Sūr-ı İsrāfil aşvātımdadır
Bî-tereddüd ol vücūd-ı muṭlaḳım
Bildiniz mi remzini işbu dilūñ
Dinle imdi nolisardır ey baḡtlu

Naşihat-i Ḥalife-i Baḡd[ā]dī

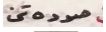
Didiler Maṣṣūr'a kim ey merd-i kār

Seni maḡbūs eyleriz bil āşikār*

[6^a]

Bend urub zindāna iltürüz seni
130. Uş senūñ katlūñ bize oldu ḡelāl

Şöyle bil anda ḳılursun meskeni
İşbu sözle saña ḳurṭulmaḳ muḡāl

¹⁵² A.Ö. : Nüşamızda geçen kelime anlamlı bir şey ifade etmemektedir.

¹⁵³ A.Ö. : Bî.

* Yazma eserde kelime yanlış yazılmış olup metin tamiri sırasında düzeltili.

Şer‘ esāsından¹⁵⁴ kopardın çün taş
Saña *meger cin düş olmuş* meger
‘Aqlını cem‘ eyle var âdemî

Taş yerine korsun ey Manşür başı
‘Aqlını sihr eyleyüp aldı meger
Yüri var dīvāne urma bu demi

Cevāb-1 Manşür-1 Bağdādî

Söze geldi yine Manşür ol zamān
135. Şöyle kim ben mest-i ‘aşkım bā-şafā
Kim ki Hāk peymānesinden *nūş ider*
Vahdetüñ deryāsına çün dalmışam
Her kim ol deryāda ğark oldu temām
Ben bu meydāndan yüz döndürmezem
140. Bu sözüm Hāk’dandır Hāk’dan bilüñ

Meşrebim Hāk’dan durur* bilüñ ‘ayān
Lā-yezāl-i mey içürdi Muştafā
Cānı başı *selb idüp ol cūş ider*
Dürr-i bī-pāyān-ı hāşıl kılmışam
Cānı başı fark olunmaz ey hümām
Şüret-i fāniye baş indirmezem
Her ne kim kıllarsañuz baña kıluñ

Bend-i Manşür-1 Bağdādî

Gördüler Manşür’a söz kār eylemez

Sözini artırdı inkār eylemez

[6^b]

Cümle ‘ālimler ğulu itdi revān
Tutuban Manşür’ı bende çekdiler
Cümle halk anda cem‘ oldı ‘amū
145. Gider iken öyle vaḳtiydi meger
Bir mināre üzre mü ’ezzīn ol zamān
Başlayup Allāhu ekber kim didi
Didi bilüñ ol mü ’ezzīn dir yalan
Bī-ḥaberdır söyledigi sözden ol
150. Dili Allāhu ekber dimege lāyık degül
Dil gerek Allāhu ekber dimege
Didiler kim urmağıl beyhūde lāf
Her birine hāk virüpdür bir naşīb
Didi Manşür yok bu sözümde gümān
155. Şadıkım bu sözde *kılmañ teşvīşi*
Ayağım altına koyun örsi temām

Didiler tutuñ bunı virmeñ amān
‘Aşk ipin boynuna taḳub yeddiler
Aluban Manşür’ı gitdiler kamu
Cān kulağūñ tut bu söze al ḥaber
Ögleye ṭurmuşdı kılmağa ezān
İşidüp Manşür ol sâ‘at didi
Şıdkı yokdur içi ṭolmuşdur gümān
Hāk te‘ālā ol sözi itmez ḳabül
Siz aña şadık dimeñ *lāyık* degül
Ḳanı ağız *ol şekeri* yemege
Hāk te‘ālā ḳulların şanma güzāf¹⁵⁵
Kimisi rencür idi kimi ṭabīb
Şol mü ’ezzīn *söyledi bilüñ* yalan
Bir temur örsi buluñuz ey kişi
Siz temāşā eyleñ ol dem ve’s-selām

[7^a]

Bu sözüm *oldı* size taşdıḳ ola

Hem *Ene’l-Hāk* dedigim taḳḳīḳ ola

¹⁵⁴ A.Ö. : Āsanında. **آساندا**

* Yazma eserde kelime yanlış yazılmıştır ancak metin tamiri sırasında düzeltilmiştir.

¹⁵⁵ A.Ö. : Lāf. **لاف**

Tecrübe-i Manşür-ı Bağdādî

- Çün bu sözi kâmusı işitdiler Birkaç âdem şehir içine gitdiler
Buluben getürdiler örsi *şu dem* Koydılar Manşür'ün önüne *dedem*
160. Çıkdı örsün üstüne Manşür ol zamân Didi dinleñ şıdkıla budur ezân
Bir kezin Allāhu ekber kim didi Ol temur örsi ol dem şu eyledi
Yer yüzine şöyle ağıdı çün revân Gördiler bu sırrı ol pîr ü cuvân
Sözi Manşür'ün Hâk oldu bildiler Kâmusı ol demde mülzem¹⁵⁶ oldılar
Didi Manşür iş benüm kudret benüm *İşim Allah ile olmuştur benüm*
165. Hâk'la buldum vişâl-ender-vişâl Hâk'ı muṭlak benim âhir lâ-yezâl
Tâ ezel¹⁵⁷ peymânesinden içmişem *Cânı başı yoluna terk itmişem*

Dāhil-i Zindân-ı Manşür-ı Bağdādî

- Yine şol dem n'itdiler¹⁵⁸ Manşür'a çün Gör neler kaşd itdiler ol nûr içün
‘Aşk ipin boynuna *taḳup* gitdiler Tâ ki zindân kapısına yiddiler
Göruben¹⁵⁹ Manşür'ı çok¹⁶⁰ ağladılar Âh oduyla cânlaruñ dağladılar

[7^b]

Cevāb-ı Manşür-ı Bağdādî

170. Didi Manşür anlara kaygu yimeñ Biz bu zindānda *ebed* kalduḳ dimeñ
Raḥmeti çokdur anuñ hem bî-‘aded Size daḥı andan¹⁶¹ irişe meded
İşidüp bu sözi şād oldu kâmu Diñle imdi nolisardür ey ‘amû
Çünki akşam irdi ey cân-ı peder Gör neler kılrur kazâ[yı]la kader
Didi Manşür anlara¹⁶² ey merdümân Sizi Hâk kırtarısar tutmañ gümân
175. Vaḳt irişdi ol *Hudâ* lutf işleye Sizi âzād eyleyüp bağıslaya
Bend içinden çıkuben şād olasız Cümleñiz kaygudan âzād olasız
Çün işitdi ehl-i zindân bu sözi Şād olup toprağa urdılar yüzi
Çünki bunlar kıldılar ol dem sücüd Didiler ihsân senüñ yâ ehl-i cüd
N'ola bizi güldürüp alu[ñ] du‘ â Ol du‘âyı Hâk Çalap kıldı revâ
180. Her du‘ â kim şıdkıla cāndan toḡar Hiç gümânsız ol du‘ â göge aḡar
Cân içinde çün işâret eyledi Ehl-i zindāna beşâret eyledi
Kâmusı bendinden âzād oldılar Guşşalardan¹⁶³ kırtulup şād¹⁶⁴ oldılar

¹⁵⁶ A.Ö. : Mükerrerem.

¹⁵⁷ A.Ö. : Tâ ki ol.

¹⁵⁸ A.Ö. : Geldiler.

¹⁵⁹ A.Ö. : Koydılar.

¹⁶⁰ A.Ö. : Çün.

¹⁶¹ A.Ö. : Ola.

¹⁶² A.Ö. : Mahbuslara.

¹⁶³ A.Ö. : Aşşadan.

¹⁶⁴ A.Ö. : Âzād.

Ƙıldılar Mañşūr ayağında sücüd

Didiler luṭf eyledüñ yā ehl-i cūd

[8^a]

Didi Mañşūr imdi kaçuñ durmadan
185. Didiler kim nice idelüm ey şāh
Çün işāret ƙıldı ol dem merd-i Ḥaƙ
Dört yüz ƙapu açıldı ol zāmān
Gitdi bunlar her birisi bir yana
Gördiler maḥbūsalar gitmiş ƙamu

190. Gördi Mañşūr’ı oturur nūr-ı münir
Bildi kim Mañşūr’dan oldu *hep* bu iş
Çün görür Mañşūr’dan bu ƙudreti
Ey sa‘ ādet gülüstānı hoş-liḳā
Pes ne yiründür¹⁶⁵ señün zindān içi

195. İş bu çirkin ƙoḥulı yirden ṭuruñ
Didi Mañşūr söze gelüp ey cuvān
Bu durur ‘aşıklara nām [u] nişān
İmdi ben terk itmezem zindānumı

Şol zebāniler ƙamuñuz görmeden
Ƙapu bağılu bize yok gitmege rāh
Açulup oldu dīvārlar *cümle* şāk
Her biri bir ƙapudan oldu revān
Yine diñle cānıla eydem saña
Bend ile zindānı terk itmiş ƙamu
Oldı zindāncı işaretden ḥabir
Anuñ irşādından oldu perveriş
Cānına ƙār itdi şu dem ḥayreti
Çıkşun ol gözüm saña egri bağa
Saña mesken olsa hoşdur cān içi
Luṭf idüben bir ƙadem taşra uruñ
Rāzıyam bu ḥālime bilgil ‘ıyān
‘Aşk meydānında vire baş [u] cān
İsterem ṭoprağa ƙaram ƙanumı

[8^b]

Sen daḥı kend’özüne bir çāre ƙıl
200. İşidüp zindāncı ol sā‘ at hemān
Diñle imdi bir ḥikāyet ser-teser¹⁶⁶
Gör ne ƙılur cihānı yaradan
Ƙaldı zindān içre Mañşūr ol zāmān
Gel işid zindāncı kim neyledi

205. Açuben zindān ƙapusını görür
Ṭolmuş ol zindān içi Mañşūr ile
Hem mübārek cismi taşuben çıkar
Çünki bu ḥālî görür zindān eri
İrdi *şol sā‘at* ḥalīfeye revān

‘Aşk içinde özüñi şad-pāre ƙıl
Secde ƙılup taşraya ƙıḳdı revān
Pür¹⁶⁷ ma‘ ānī cevheridür ser-be-ser¹⁶⁸
Ƙudret anuñ kendi çıkmış aradan
Gösterir her dem *Ene’l-Haƙ*’dan nişān
Vardı bir gün ‘azm-i zindān eyledi
Cümle dīvārını şāk olmuş görür
Ḥüb¹⁶⁹ cemālî rüşen olmuş nūr ile
Şāk idüp zindānı ol taşra çıkar
Yüz sürüben ayağına ƙor seri
Bir ‘aceb ḥāl oldu ey şāh-ı cihān

¹⁶⁵ A.Ö. : Nüşamızda geçen kelime anlamlı bir şey ifade etmemektedir.

¹⁶⁶ Metnimizde geçen bu mısranın anlamsal bir eksikliği mevcuttur. M.T. “Diñlegil bir hoş ḥikāyet ey püser” olarak okunmuştur.

¹⁶⁷ A.Ö. : Bu.

¹⁶⁸ A.Ö. : Ser-teser.

¹⁶⁹ A.Ö. : Çün.

210. Varuben Manşūr'un irdüm kıtına
Şıgmamış zindāna taşmış ol vücūd

Çün nazār kıldum mübārek zātına
Zāhir itmiş hikmetin fettāh u cūd

Hikmet-i Manşūr-ı Bağdādī

Şeyh Şiblī ol 'azīz-i muhterem

Ol vilāyet ma' deni şāhib kerem

[9^a]

Anda hāzır olmuş idi ol zamān
İşidüp Şiblī bu zādı tağladı

Gördiler Manşūr'ın hālın 'ıyān
İş bu sözden çok ma' ārif ahladı

215. Didi varın* ol 'azīzi bir görüñ
Gelüben zindāna girdi ol cuvān
Kapu bağılu bilmeziz ahvālını
İşidüp bunu hālīfe ah ider
Cümlesi hayrān oldılar ol nūr için

Neye irdi hālī bize bildürüñ
Bulmaduk Manşūr'ı olmuştur nihān
Nice oldı ol 'azizüñ hālını
Cümle halkuñ 'aqlı başından gider
Bulamadılar anda bes Manşūr'ı çün

220. Didi Şiblī yine zindāna varuñ
Gelüben gördiler merdi temām
Bulamadılar anda zindāndan nişān
Girdi zindāna şöyle Manşūr oturur
Geldiler şāha didiler ey 'azīz

Ol hüma tālī' li sulṭānı görüñ
Mest ü merdāne oturur ol hümām
Çağurur Manşūr Ene'l-Hak ol zamān
Ol gelenler kamusı hayrān olur
Varup anda bulamadık zindānı biz

225. Yaluñuz Manşūr oturur şādümān
Sırr-ı Hakk'ı 'āleme fāş eylemiş
Didi Şiblī irişüñ zindāna siz

Hem Ene'l-Hak çağurur kıılır fiğān
Ta' m-ı¹⁷⁰ hāşşı 'āmmeye 'aş eylemiş
Hikmetin ol bī-nişānuñ göresiz

[9^b]

Geldiler zindānı gördiler ey yār
Pes ikisi bile dahı gayb olur

Anda ne Manşūr ne zindān var

230. Didiler ki bu ne sırdır yā İlāh
Gerü Şiblī anlara dır kim turuñ
Girdiler bunlar anlardan bī-haber
Didiler şāha ki ey şāh-ı cihān
Gidüp anlar gerü zindāna varur

İşidüben cümlesi hayrān kalur
Gayb oldı Manşūr u zindān ey vāh
Varup ol merd-i Hakk'ıñ hālın görüñ
Virdiler gelüp hālīfeye haber
Oldı Manşūr ile zindān uş zamān¹⁷¹

235. Vāşıl olmuş hāzrete ol merd-i Hakk
Şöyle yoğ itmiş özini çün tamām

Gördiler zindānda Manşūr oturur
Çehresinde zāhir olmuş verd-i Hakk
'Aşka virmiş varlığını ol hümām

* Mana gereği imlasında son harf "ñ" olmalı iken "n" ile yazılmıştır.

¹⁷⁰ A.Ö. : طعمه Nüşamızda kelime yanlış yazılmıştır.

¹⁷¹ Metnimizde geçen bu mısranın anlamsal bir eksikliği mevcuttur. M.T. "Bulamaduk Mansūr'la zindāndan nişān" olarak okunmuştur.

Bu fenāda vaşf-ı hālın kim diye
Gelüben şāha didiler ey ‘azīz
Cānı kalmış kalmamışdır et ü kan
240. *Didi Şiblî yine* Manşūr’ı görüñ
Gelüben Manşūr’ı gördiler yine
Geldiler şāha didiler ey cuvān

Cismi* anuñ beñzemişdi serçeye
Oturur zindānda ol ehl-i temiz
Cismi anuñ serçeye dönmüş hemān
Neye irdi hālî bize bildürüñ
Cānını kurbān ider cānānına
Hoş *Ene’l-Hak* sâzını çalar revān

[10^a]

Yine şūret ‘ālemini¹⁷² bulmuş ol
Şeyh Şiblî hālīfeye dir ‘aceb
245. Durdılar bunlar hemān-dem ey ‘amū
Geldiler zindāna hep pīr ü cuvān
Çün selāmını bunlaruñ Manşūr alur
Karşısına cümlesi oturdılar
Didi Şiblî kim eyā merd-i Hudā
250. *Hzretiñe var su ‘ālim şöyle bil*

Ol *Huda’nuñ* varlığına talmış ol
Gör ne hikmetler kılur ol *merd-i Rab*
Hizmetine vardılar cümle* kamu
Virdiler Manşūr’a selām *ol zamān*
Turuban luṭf ile hoş ‘izzet kılur
Bes hicābı aradan götürdiler
Sana hemrāh oldı çün vird-i Hudā*
‘Ukdesin her müşkilüñ hal eylegil

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādî

Didi Manşūr şor su ‘ālūñ eydeyin

Her ne müşkil var ise hall ideyin

Su’āl-i Şiblî-yi Bağdādî

Didi Şiblî ey ‘azīz-i kām-kār

Sana bu cān-ı cihān olsun nişār

Ne idi ehl-i haber vir ey ulu

Gördiler zindānı çeşmüñle tolu

Taşuben tenüñ hamur gibi akar

Şak idüp dīvārı çün taşra çıkār

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādî

[10^b]

255. Didi Manşūr aña ey merd-i ‘azīz
Bil güneş nūri çün Aḥmed’den alur
Ben za‘ife Hāk te‘ālā luṭf ider
Şanma kim zindān içine şıgmazam

Bilmedüñ bu sırrı kalmaduñ temiz
Şıgmayup ‘ālemlere¹⁷³ hayrān kalur
Kendi nūrından¹⁷⁴ baña cilvet ider
Bil beni kim yere göge şıgmazam

Su’āl-i Şiblî-yi Bağdādî

* Metnimizde “cismi” kelimesi “س” harfi yerine “ث” harfi ile yazılmış. Metin tamiri sırasında düzelttik.

¹⁷² Metnimizde ölçü kusuru olduğu için “-ni” ekini M.T. dan ekledik.

* Metnimizde “cümlesi” olarak geçen kelimeye ölçü kusuru olan -si eki atılmıştır.

* Metnimizde kelime yanlış yazılmıştır ancak metin tamiri sırasında düzeltildi.

¹⁷³ Metnimizdeki ölçü kusurunda dolayı “-lere” kısmını M.T. dan ekledik.

¹⁷⁴ A.Ö. : Gözünden.

Yine Şiblî aydur ey şāh-ı cihān Nice¹⁷⁶ zindān içre oldı çün nihān
 260. Varuban zindān *içine gördiler* Bulmadılar seni hayrān oldılar
 Biz kıluna işbu sırrı¹⁷⁵ kıl beyān Kim ‘ayān durur saña cümle nihān

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādî

Didi Manşūr hazrete varmışıdum *Bend ile* zindānı terk itmişidüm
Bunda zindān içre pinhān olmuşam *Varup anda cānlara cān olmuşam*

Su’āl-i Şiblî-yi Bağdādî

Didi Şiblî ne idi ey cān-ı men Gitdi zindān otururduñ şöyle sen
 265. *Bulamadılar anda zindānı ey cān* *Gel bu sırdan bize göster gel nişān*

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādî

[11^a]

Didi Manşūr nūr-ı Hāk oldı bedīd Oldı zindān ol arada nā-bedīd
 Döy[m]edi envāra zindān mahv olur Bil bu esrārı bilen ‘ārif olur

Su’āl-i Şiblî-yi Bağdādî

Şeyh Şiblî didi ey şāh-ı cihān Sende zāhir oldı esrār-ı nihān
 Cehd idüp istediler çün cān ile Bulamadılar sen şehi zindān ile
 270. Gel bu müşkil ‘uqdeyi¹⁷⁷ hall eylegil Remzini sen yā rumūzun söylegil

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādî

Didi Manşūr çün yola ‘azm eyledim Varuben Hāk’ı ziyāret eyledim
 Vardı zindān benim ile hazrete Gel nazar kıl bu ‘acayib kudrete¹⁷⁸
Küllî eşyāya kamu kādır İlāh *Her ne dilerse kılur ol pādīşāh*

Su’āl-i Şiblî-yi Bağdādî

Şiblî eydür hazretine vardılar Serçeye dönmüş vücūduñ gördüler
 275. *Şöyle kim tābile vār esrārını* *Ne içün yoğ eyledüñ çün vārını*

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādî

Didi Manşūr merdāne zinde idüm Ben Hāk’uñ havf [u] recāsında idüm

[11^b]

Ol sebebden varlığım oldı türāb Cism [ü] cān oldı harāb-ender-harāb

Su’āl-i Şiblî-yi Bağdādî

Didi Şiblî gördiler *çünkü* i yār Oturursuñ zindān içre şāh-vār

¹⁷⁵ A.Ö. : İş bunları.

¹⁷⁶ A.Ö. : Kelime hem yanlış yazılmıştır.

¹⁷⁷ A.Ö. : Nakdini.

¹⁷⁸ A.Ö. : Hayrete.

Cevāb-1 Manşūr-1 Bağdādī

- Didi Manşūr Şibli'ye ey merd-i Hāk Gel bu 'aşk ders-ḥānesinden al sebāk
280. Düşmeyenler 'aşka bi[l]kim ḥām olur 'Aşka *düşen* 'aşk ile bed-nām olur
Bil ki ol vaqt oldu rāḥat cān ü ten Beni kurtardı *ma' būdum* ḡuşşadan
Gizli sırrı benden izhār eyledi Dilim anuñçün *Ene'l-Hak* söyledi

Ḥitāb-1 'İzzet-i Manşūr-1 Bağdādī

- Çünkü Manşūr'ı bu rāzın bildiler Tırdılar meskenlerine geldiler
Kaldı Manşūr ol arada bī-ḥicāb İrdi şol sâ' at ḥitāb-ı müsteṭāb
285. Hāk te'ālā didi ey Manşūr sen Evde mihmānuñ elinden nitesen
Ḥā'bda(?) rāzı eyledüñ mihmānını Kōduñ orta yere başı cānını
'Āşık olan ma'şūka kurbān gerek Cānı başı terk idüp cānān gerek

Münācāt-1 Manşūr-1 Bağdādī

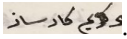
[12^a]

- Didi Manşūr ey Ḥüdā-yı müste'ān Cān ne kim saña iletem armağan
Kendi lūtfundan qabūl itdüñ beni¹⁷⁹ Ḥāzretine lāyık oldum yā Ğanī
290. Ey Kerīm-kār u reşād-ı¹⁸⁰ lā-yezāl Qudretüñ qabzında *müşkil* oldu ḥāl
Senden irdi cümle eşyāya vüçūd Sañadur cümle kıyām ile sücūd
Yoğiken bu 'ālemi vār eyledüñ 'Ālem içre Ādem'i izhār eyledüñ
Qāḍıyü'l-Ḥacāt sensin bī-gümān Baña çün vaşluñ gerek yā Müste'ān
Dest-gir olduñ baña yā Zü'l-Celāl Senden irdi baña bu kurb-ı vişāl
295. Çün vişālūñ şerbetin nūş eyledüm Kend'özimi şol-dem ferāmūş eyledüm
Sensin ol ma' būd-ı muṭlaq bī-gümān Bī-mekān ü bī-nişān ü bī-zamān
Qudretüñle yaradırsın cism ü rūḥ Ḥikmetünden irdi her cāna fütūḥ
Nūr-ı şevkuñ baña virdi vecd-i ḥāl¹⁸¹ Gitdi şirket aradan irdi vişāl
Sensin ol ma' būd-ı vehhāb-ı cihān¹⁸² Senden olmuşdur 'atā-ı ins ü cān
300. Āşinā sen kılduñ anı hāk ile Mahrem itdüñ anı rūḥ-ı pāk ile
Vaşluñ içün aqıdur gözden yaşı Vaşluñ içündür bu diller nālişi
Sensin ol ārām-ı cān-ı 'āşıkān Sensin ol maṭlūb-ı maqşūd-ı cihān

[12^b]

Sen bilürsin ḥālim [ü] qālīm 'ıyān Yokdur ara yerde hergiz tercümān

¹⁷⁹ A.Ö. : Anı.

¹⁸⁰ A.Ö. : Kerīm-kār sâz.

¹⁸¹ Metnimizde “şevkuñ” ve “vecd” kelimelerinin yerleri farklı idi M.T.’nin okuyuşuna göre düzelttik.

¹⁸² Metnimizde “vehhāb” ve “m' ābud” kelimelerinin yerleri farklı idi M.T.’nin okuyuşuna göre düzelttik.

Beni zindāna şalan ‘aşkuñ durur
305. ‘Aşkıla kılduñ beşāret cānıma
Ey Hūdā cān tuhfesin ma‘ zūr kııl

Benligim *benden alan şevkuñ durur*
Tuħfe iltem cānımı cānānıma
Al beni *bu* benligimden ‘ārī kııl

Hiṭāb-ı ‘İzzet-i Maṣṣūr-ı Bağdādī

Haḡ te‘ālā didi maḡbūl eyledüm

Haḡrete lāyık seni ḡul eyledüm

İstirāḡāt-i Zindān

Nāliş itdi anda Maṣṣūr ol gece
Şöyle kim na‘ ra ururdı ol zamān
310. Subḡa dek kıldı münācāt āh ile
Şaf-ber-şaf oldı ‘ālimler şu dem
Bildi ḡālin Şeyḡ Şiblī ḡör n’ider
İmdi sen luṭf eyleyüp Maṣṣūr’a var
Kimseye esrārını bildürmesün
315. Bir naşīḡat vir aña iḡlāşıla

Çün ḡabūl oldı münācāt ol gece
Kim işitse ḡaşıy¹⁸³ olurdu cuvān
ḡul gerek bu resme ola şāḡ ile
Şeyḡ Şiblī bile ol şāḡib-ḡadem
Şeyḡ Cüneyd’e irdi ol rüşen-naḡar
Ene’l-Haḡ remzin itmesün āşikār
Bu cihān ḡaḡkuñ bize ḡüldürmesün
Şāyed ola işbu ḡavḡā başıla

[13^a]

Maḡzūn-ı Cüneyd-i Bağdādī

Şeyḡ Cüneyd işitdi ol dem bu sözi
Ṭurdu¹⁸⁴ yerinden revān olmuş ḡelür

Ṭoldı ḡanlı¹⁸⁵ yaşıla anuñ ḡözi
Cümle Bağdād ehli cem‘ olmuş ḡörür¹⁸⁶

Su‘āl-i Ehl-i Bağdād

ḡörübēn Şeyḡi ḡulū itdi bular
Vācibū’l-ḡatıl oldı Maṣṣūr ey ulu

Bize fetvā virüñ imdi didiler
Biz anı ḡatıl ideriz ey baḡtulu

Cevāb-ı Cüneyd-i Bağdādī

320. Şeyḡ Cüneyd dir anlara ben varayım
Ol[a] kim sözüüm işide ol ḡişi
Şeyḡ Cüneyd’e didiler fermān senüñ
Çünki Şeyḡ ol dem revān olup ḡelür
Cān ḡulaḡuñ ṭut sözüñ esrārına
325. İrdi zindāna şu dem şeyḡ-i kebīr
Aḡdılar zindān ḡapusun ol zamān

Bir naşīḡat vireyim yalvarayım
Ara yerden ḡetüre bu teşvīşi
Yoluna ḡurbān kılalum cān¹⁸⁷ senüñ
Diñle kim Maṣṣūr ile ol ne ḡılur
Tā ki cānuñ ire ‘aşḡ envārına
Ol kim olmuşdur ḡamuya dest-ḡir
İḡerü ḡirdi o Şeyḡ-i kāmurān

¹⁸³ A.Ö. : ‘Aşık. عاشق

¹⁸⁴ A.Ö. : Çünkü. چونكى

¹⁸⁵ A.Ö. : Gözi. گوزي

¹⁸⁶ A.Ö. : Gelür. گلدور

¹⁸⁷ A.Ö. : Ola cānim. اولد جانيم

Luṭf ile Maṣṣūr'a ol virdi selām

Didi ya Maṣṣūr bozuldı çün nizām

[13^b]

Zāhir eyledüñ Ene'l-Hak sırrını
Važ' -1 esrār eyledüñ nā-maḥreme

330. İttifāk eyledüler¹⁸⁸ pīr ü cuvān
Sākin olamadüñ Ene'l-Hak söyledüñ
Kim irisedür bu remzin ğavrına
Geldi cümle enbiyā [vü] evliyā
Hiç birisi keşf-i esrār itmedi
335. Pişvā-yı¹⁸⁹ evvelin ü āhirin
Aña zāhir olmuş idi her nihān
Çünkü ol¹⁹⁰ bu resme ğüftār¹⁹¹ itmedi
Sen daḥi luṭf eylegil ey kām-yāb
Sözümüz redd eyleme ey cānımız

Müntesir kılduñ bu vaḥdet dürrini
Düşdi bunlar ḥalk-ı 'ālem zemzeme
Kim seni iḥrāk iderler bu zamān
Gevheri nādāna isrāf eyledüñ
Kim ḳadem başdı bu sırruñ ṭavrına
Ḥaḳ yolunda ṭā' at itdi bī-riyā
'Ālem içre yirini dār itmedi
Ol ḥabīb-i raḥmeten-li'l-'ālemīn
O nihān sırrını ḳılmadı 'ıyān
Gizledi esrārı iẓhār itmedi
Bu Ene'l-Hak¹⁹² vechine urğıl niḳāb
Ger ḳabūl itsün seni sulṭānımız

Cevāb-ı Maṣṣūr-ı Bağdādī

340. Didi Maṣṣūr aña ey cān-ı cihān
Cānım ol deryāya ğarḳ olmuş durur

Baḥr-ı zāta düşdüm oldum uş nihān
Ben ṭolandım cümle ol ḳalmış durur

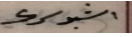
[14^a]

Kendidür yine Ene'l-Hak söyleyen
Bende benlik ḳalmadı bilgil 'ıyān
Söyleyen ma' nā durur şüret degül

345. Bend-i şüretde esir olan kişi
Şüret ehli ma' nā yüzüñ görmeye
Kim ki ma' nādan ḥaberdār olmadı
Her ki şüret 'āleminden geçmedi
Ḥaḳḳ'a nāzır olsa ger cān u gözi
350. Ger beḳā ister iseñ imdi ol fenā
Hem "sekāhüm rabbühüm"¹⁹³ ḥamrın içe

Ḥalka ḥālin yine ma' lūm eyleyen
İş bu dilde söyleyen oldur hemān
Maḥv olan şürettedir sīret degül
Olmaya bu ma' nāda baḥşāyişi
Ehl-i ma' nā Ḥaḳ yolundan ırmeye
Ol durur kim ehl-i dīdār olmadı
Bu beḳā peymānesinden içmedi
Dilde tekrār olunmaz cānān sözi
Cān gözi bu uyḥusundan uyana
Lā-cerem ol cān u başından geçe

¹⁸⁸ A.Ö. : İtdiler.

¹⁸⁹ A.Ö. : İş bu sırrı.

¹⁹⁰ A.Ö. : Bu kısımda "çünkü ol" ibaresi yazılmamıştır.

¹⁹¹ A.Ö. : İzhār.

¹⁹² Metnimizde bu kısımda hiçbir şey yazılmamıştı ölçü kusuru olduğu için M.T. da ki "Ene'l-Hak" kısmını kullandık.

¹⁹³ Sekāhüm Rabbühüm: "Rableri onlara temiz içkiler içirir." İnsān Sûresi, 21. âyet.

Var esir olma bu şüret kaydına ‘ Āşıkun şüret evinde kaydı ne
 Sen seni sende giriftâr eyleme Bu fenâ nakdiyle bâzâr eyleme
 “*Nahnü akrab*”¹⁹⁴ didi Hakk-ı lem-yezâl Sende niçün olmadı bu ‘ uqde hal
 355. “*Li-ma‘allāh*”¹⁹⁵ ‘ uqdesinden al sebāk Cān gözin aç imdi Hakk’a¹⁹⁷ toğrı bak
 “*Men r’eni*”¹⁹⁶ dir resül-i kâ’ināt Kim bu sırrı bile mekşûf ola zāt

[14^b]

Kime kim irdi nidā-yı “*irci‘i*”¹⁹⁸ Zāt-ı Hayy’dur bilki anuñ merci‘ i
 Ben bu meydān içre gerçek ‘ āşıqam Bes *Ene’l-Hak* söyler isem şadıkam

Hayrān-ı Cüneyd-i Bağdādī

Şeyh Cüneyd işbu cevābı diñledi Ağlayuban zārı zārı inledi

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

360. Didi Manşūr imdi var ey kām-yāb Söyle halka baña kılsunlar ‘ itāb

‘ Avdet-i Cüneyd-i Bağdādī

Şeyh Cüneyd ol dem turup oldı revān Geldi ol maḥlūk²⁰⁰ içine ol zamān
 Kimseye hergiz¹⁹⁹ cevāb itmedi ol Şeyh Şiblī hücreğine tıtdı yol
 Geldi Şiblī katına merd-i dīn Didi bilemedim bu derdin merhemin
 Çok naṣīhat eyledim kār itmedi Her dem ikrār itdi inkār itmedi
 365. Beni ilzām itdi Manşūr ey ulu Çāresi ne olısar ey bahtulu
 İmdi luṭf it *sen daḥı var ol ere* *Vir naṣīhatden haber [vir] ol ere*
 Aña söyle bizi maḡbūn itmesün ‘ Ālem-i dünyadan cemālī gitmesün

‘ Azm-i Zindān-ı Şiblī-yi Bağdādī

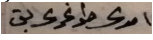
[15^a]

Tırdı şol dem Şeyh-i Şiblī pāk-i dīn Cevherine şad-hezārān āferīn
 Ol daḥı ‘ azm itdi zindāndan yaña Cān kulağın tıd ne diyeyim saña
 370. Geldi zindāna çün ol ‘ ālī-maḡām Girdi Manşūr’a şol dem virdi selām
 Didi ‘ uşşāk içre ey ‘ ālī-bülend Ki buñā kim virebilür* nuşh u pend
 Mest-i Hakk olmuşsun ey şāh-ı cihān Anuñ içün terk idersin başı cān

¹⁹⁴ Nahnü akrab: “Biz yakınız.” Kâf Sûresi, 16. âyet; Vâkıa Sûresi, 85. âyet.

¹⁹⁵ Li-ma‘allāh: “Allah benimle beraberdir.” Şuara Sûresi, 62.âyet.

¹⁹⁶ Men r’eni: Kim beni uykuda görürse hakikatte görmüş demektir. Buhârî, İlim, 38.

¹⁹⁷ A.Ö. : Bu kısımda “Hakk’a” kelimesi yazılmamıştır.

¹⁹⁸ İrci‘ i: “Rabbine dön!” Fecr Sûresi 28. âyet.

¹⁹⁹ A.Ö. : Hiç.

²⁰⁰ A.Ö. : Halk.

* Metinde kelime “virebilürüm” olarak geçmekteydi. Ölçü kusuru olduğu için “-üm” eki metin tamiri sırasında yazılmadı.

‘Aşk deryâsı ne ‘aceb cûş eyledi
Bu Ene’l-Hak o deñüzün mevcîdür

Ġarķā şalup seni sarhōş eyledi
‘Ayn-ı deryâdur ki anuñ mevcîdür

Cevâb-ı Manşûr-ı Bağdâdî

375. ‘Aşk elinden içmişem peymāneyi²⁰¹
Mest-i ‘aşkım ben Ene’l-Hak söyleyem
Çün beni ġarķ eyledi deryâ-yı ‘aşk
Şûret-i Manşûr’ı kōdum giderem
Bağmazım bu ‘âlem-i nāsûta ben

380. Bu kâfesten dilerem tayrân idem
Dü cihānuñ serveri benem ‘ayân

Cānı virüp bulmuşam cānāneyi
Ġarķā virdim baş u cānı neylerem
Uşda oldum bî-ser ü bî-pā-yı ‘aşk
Bu fenāda cān u başı niderem
Çünkü irdüm ‘âlem-i lāhuta ben
‘Ālem-i ıtlāķa hoş²⁰² cevlan idem
Benden açıldı rumûz-ı “Kün fekān”²⁰³

[15^b]

Cennet ü hūrî vü havz-ı Kevşerem
Çünkü buldum naķşımuñ nakkāşını
Mā vü men gitdi aradan ķaldı Ħaķ
385. Gelmişem Ħaķķ’ı bugün takrîr ideyim
Ta ebed ‘āşıklara ola nişān
Nār-ı ‘aşķa yanmayan nūr olmaya
İş bu şûretten ki ben ġūr olmuşam
Çünkü baña mürşid oldı Muştafā
390. Anuñ ağızı yarını nüş itmîşem
Anuñ irşādıyla irdüm ben Ħaķ’a
Ben bu yoldan dönmezem merdāne-vār
‘Āşıķuñ var olması mı‘ rācîdur
İmdi ya Şeyḫ-i cihān bil ḫālîmi
395. İşbu ḫaķķa varuben söyle ‘ıyān
Çünkü Ħaķ’dan irişdi ḫitāb

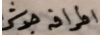
Zāt ḫaķķında bahālî gevherem
Padişāhum neylerem ferrāşını
Çünkü zāhir oldı açıldı ṭabaķ
Sırrını cān naķşına taḫrîr ideyim
Ol nişān ile biline bî-nişān
Nitekim ol kendinden ġūr olmaya
Gör ne vîrānem ki ma‘ mūr olmuşam
Cānıma andan irişdi pür-şafā
Ṭaşuban deryā gibi cûş itmîşem
Bu Ene’l-Hak andan oldı muṭlaķa
Bes sücüd itsem gerek pervāne-vār²⁰⁴
Başına nūr-ı sa‘ âdet tācîdur
Çünkü işittüñ ķamu aḫvālîmi
Baña vîrsünler²⁰⁵ hemān bir gün emān
Ġayb erenlerden gelür bir kām-yāb

[16^a]

Çün geliserdür cemālîni görem
Ġayb erenler içre ol bir şāhdır

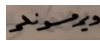
Vaş/bağundan anun[ıla] güller derem
Ķuṭb-ı ‘âlem vāşıl-ı dergāhdır

²⁰¹ Mısranın başında “Didi Manşûr” ibaresi vardı ancak ölçü kusuru olduğu için metin tamiri sırasında yazılmadı.

²⁰² A.Ö. : Eṭrāfa cûş idüp.

²⁰³ Kur’ân’da “Kün feyekun” şeklinde pek çok ayette geçen bu ibare, “Ol der ve olur.” manasındadır. Bk. Bakara Sûresi 117; Al-i İmrân Sûresi, 47; En’âm Sûresi, 73; Mü’min Sûresi, 68. âyet.

²⁰⁴ A.Ö. : Deryāya.

²⁰⁵ A.Ö. : Vîrsünler.

Ol bilür ancağ bu hâlin *ğavrını*
400. Bes şabâhın iriserdir ol hümâ
Çünki irişem görem dîdârını
Tâ ki mürde cānuma ire hayât
İmdi bir gün bañā virsünler²⁰⁶ emân

Bize bildürdi bu remzüñ ğavrını
Ol olısardur bu cāna reh-nümâ
Şöyle güş eyleyem güftârını
Benligimden tâ ebed bulam necât²⁰⁷
Tâ *Ene'l-Hak* dârına varam revāñ

Hayrân-ı Şibli-yi Bağdâdî

Şeyh Şibli işidüp bu sözleri
405. Didi ey ‘aşıkıların pervānesi
Menzilin ‘*āşık* içinde key bülend
Tâ ki mühlet vireler anlar bize
Âh u zâr kıldı *çün* şeyh oldu revân
Geldi halk içine Şeyh-i güzîn
410. Didi Manşûr’a virüñ bir gün emân

Yaşıyla *bir* oldu ol dem gözleri
Sensin ol cān baħrinüñ dürdānesi
‘Aşk bazârında olduñ sūd-mend
Âh kim kılduñ bu işi sen bize
Sen bu aħvâli işit bā-güş-ı cān
Pây-māl* itdi şu dem kend’özin
Tâ ki rahmet kıla size müste‘ân

[16^b]

Zîra yarın iriserdür bir kişi
Hâlini ‘arz idiser ol servere
Virüñ aña bes bir gün mühleti
Çün işitdi bu sözi ey ‘amû

Var imiş Manşûr’uñ anuñla işi
Koyalım yarın irişsün ol ere
Görelim gelsün o şâhib-devleti
Gitdi işli işine cümle kamu

Hikmet

415. Yine diñle bürâder çün hikmeti
Gitdi ol gün aħşam oldu yatdılar
Ol gece daħı geçüp irdi şabâh
Sözi cāndan diñle ey cān-ı peder
Çün güneş toğdı cihāna virdi tâb
420. Cümle ‘âlimler yine cem‘ oldılar
Yola bakup cümle tırdı âşikâr
Çünki bunlar intizâr* itdi şu dem
Zâhir itdi kend’özin ol ğayb eri
Girdi ol maħlûk²⁰⁸ içine bir kezın

Gör ne kıılır Hâk te‘âlâ kudreti
Her biri Manşûr içün kin tıtdılar
Diñle nolisardur ey ehl-i şalâh
Gör neler kıılır kazâ ile kader
Yine cem‘ oldılar anda şeyh ü şâb
Bir ulu meydân içine geldiler
Didilerkim gelsün hep şaħş-ı kibâr
Gördiler irişdi ol şâhib-kadem
Bağsa altın ider ol hâk-i yeri
Ayağına sürdiler cümle yüzın

²⁰⁶ A.Ö. : Virmesünler.

²⁰⁷ A.Ö. : Hayât.

* Metnimizde kelime yanlış yazılmış olup metin tamiri sırasında düzeltilmiştir.

* Metnimizde kelime yanlış yazılmış olup metin tamiri sırasında düzeltilmiştir.

²⁰⁸ A.Ö. : Halk.

[17^a]

425. Çünkü aña kâmusı kıldı sücûd
İş bu Manşûr'ın işi oldu tebâh
Her gece çağırur kim Hâk benem
Ol *Ene'l-Hak* didüğü şâdık mıdır
İmdi biz bu sözi inkâr ideriz
430. Bize fetvâ virün ey 'âlî-mağâm

Didiler *ki* hâlimiz *bil* ehl-i cûd²⁰⁹
Biz kuluñ aña sözini ey pâdişâh
Benden özge kimse yok muṭlaḳ benem
Ya bu söz bir kimseye lâyıḳ mıdır
Buyurursan anı berdâr ideriz
Ki şerî' at gitdi bozuldı nîzâm

Cevâb-ı Ğayb Eri

Ğayb eri eydür ben anı göreyim
Ben hâkimem bilem anuñ hıkmetin
'Aşk dâruḥânesinden gelürem
Hâlet-i Manşûr'dan alam ben haber

Delili ne imiş bu sözde sorayım
Görelim neyler Hüdâ'nuñ kudretin
'Aşıkun derdi devâsın bilürem
Ol haberden kim tıyasız çok haber

Teslîm-i Ehl-i Bağdâd

435. Vireler fermân senün ey kâm-rân

Varuban şor hâlin ey cân-ı cihân²¹⁰

'Azm-i Zindân-ı Ğayb Eri

İşit imdi sen bu sırrı gel yine

Sil gönül pasını olsun âyine

[17^b]

Cân atup irişdi ol 'âlî-mağâm
Virdi ta' zîm ile Manşûr'a selâm
Didi Manşûr'a eyâ mâh-liḳâ
440. Ğayb erenler birle oturmuş idim
İrdi 'aşkun elçisi çâbü-k-süvâr
'Arz kıldı hâlini yârânlara
Cümlesi taḥsîn idüp ğaybü'r-ricâl
Ḳutlu olsun didiler mi' râc aña
445. Ben kulumı itdiler çün ihtiyâr
Çün *varup* ol aradan oldum revân
Çünkü 'aşkun çekdi ben muḥtâcuñı

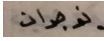
Girdi zindân içine ol nîk-nâm
Aldı ol daḥı selâmuñ ve's-selâm
Şıḥḥat olsun cânına irmiş beḳâ
Lîk saña muntazır durmuş idim
Ben hemân-dem şöyle oldum bî-ḳarâr
Mâcerâyı didi bir bir anlara
Saña kıldılar selâm ey hoş *nihâl*
Hem didiler nûr-ı 'izzet tâc aña
Ṭapuña irişmege ey baḥtiyâr
Ḥazretiñe irdüm ey cân-ı cihân
Geldüm uş ḳutlayam mi' râcuñı

'Arz-ı Hâl-i Manşûr-ı Bağdâdî

Didi Manşûr aña ey sultân-ı dîn
Sensin ol keşşâf-ı remz-i müşkilât

Sen küşâd itdün bu *faḳirün* müşkilin
Cânıma irişdi lutfuñdan necât

²⁰⁹ A.Ö. : Sücûd.

²¹⁰ A.Ö. : Nev-i cuvân.

450. Nitekim buldum senüñ ile vişāl

Beni ğarķ itdi tecellī-i cemāl

[18^a]

Muştafā’nuñ ağızı yarın içmişem
Çün *Ene’l-Hak* sırrın itdüm āşikār
İmdi seni şāha temennā eylerim
Luţf idüp fetvā vir imdi ħalka sen

Mest-i ‘ aşķam kend’özümden geçmişem
Dāra varmak hoşdurur ey merd-i kār
Gerçi küstāham *dilegim* söylerem
Tā ki boynuma bıraķsunlar resen
Pāre pāre eylesünler bu teni
Ol beķā evinde varup şād olam

455. Yüzümün üstüne sürsünler beni

Bu fenādan kurtulup āzād olam

Te‘accub-i Ğayb Eri

Didi Manşūr’a der ol merd-i güzīn
Sen *emīn ve* ben ğulām ey pūr-kerem

Çünkü olmuşdur saña ol Hāk mu‘īn
Hāşā-lillāh saña kim fetvā virem

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Yine Manşūr eydur ey luţf ıssı yār
460. ‘ Aşķ-ı nārı çün baña kār eyledi
Bārī ħalka di ki Manşūr özi ne
İmdi ta‘ cīl eylesünler bu işi
İş bu *fenā* şüreti dār ideler

Cānım olmuşdur beķāya intizār
Cān hümāsı ‘ azm-i dīdār eyledi
Virdi fetvā kendisi kend’özine
Qalmaya hergiz bularuñ teşvīşi
Qaldurup Manşūr’ı berdār ideler

[18^b]

Kelām-ı Ğayb Eri

Ğayb eri Manşūr’a eydur ey ulu
465. Sen Hāk olduñ nitekim Hāk sendedir
Her ne kim emreyleseñ baş üstüne

Sensin ol Hāk ħazretüñden baĥtulu
Kā’inātuñ sırrı muţlak sendedir
Dostunu kavuşdıralum dostuna

İrsāl-i Ğaber-i Manşūr-ı Bağdādī

Didi Manşūr ey selātin-i cihān
Vaşlunıla cānuma irdi fütūĥ
Vaķt irişdi varasın yārānlara
470. Çünkü bu zevk-ile hem hoş itdiler

Ey velāyet taĥtı üzere kāmurān
Va‘de geldi yirine ey pāk-rūĥ
İltesin benim selāmım anlara
Birbirin ol dem der-āĝuş itdiler

‘Avdet-i Ğayb Eri

Ğayb eri destūrıla gitdi hemān
Çünkü anı cümle mu‘ayyen gördiler
Didiler fetvā virüñ imdi bize
Qatl idelim anı ol fetvā ile
475. Didi ol Ğayb eri bilüñ ey merd-i men

Geldi gine ħalk içine ol zamān
Düşüben ayağına yüz sürdiler
Hālımız ma‘lūm olupdur hod size
Durmasun gitsün qurı sevdā ile
Kim eşnāda gerekmez tercemān

[19^a]

Kendi lutfından didi Manşūr sözi Katli içün virdi fetvā kend’özi
Didi kim şad-pāre kılsunlar beni ‘Āşık u şādık nide cān u teni
Böyle didi Ġayb eri oldı nihān Çünki gitdi Ġayba uş ol zamān
Halk içine düşdi şol dem ğulgule Gör ne kılurlar zāglar²¹¹ ol bülbüle

Terāddūn-i Ehl-i Bağdād

480. Toldı ol maḥlūḳıla meydān yūzi Ġayb eri’nden çünki aldılar sözi
Hükm idüp ‘ālimlere şol dem revān Dārağacı dikdiler ol dem hemān
Çün bu resme itdiler anlar ğulū İmdi ki diñle sözü ey bahtulu
Cem[‘] oluben geldiler zindāna çün Kini vardur ḳamunuñ ol cān içün
Didiler Manşūr’a kim ey ‘aşk eri Niçün olduñ tatlu cānından beri
485. Çün Ene’l-Hak şüretüñ terk itmedüñ Şer[‘] içinde ayağūñ berk itmedüñ
Kim bilindi seni berdār ideriz Dār önünde göresin biz nideriz
Saña çün yār olmadı ‘aḳluñ senüñ Pāre pāre kıluruz nāzūk tenüñ
Çün Ene’l-Hak didüñ ey meydān eri Öyle bil ki ḳomazuz seni diri

İhrāc-ı Zindān-ı Manşūr-ı Bağdādī

[19^b]

Yine Manşūr ol zamān āh eyledi Cūşa geldi hem Ene’l-Hak söyledi
490. Na[‘] rasından bil ki zindān iñledi Taşı toprağı Ene’l-Hak söyledi

Hücüm-ı Ehl-i Bağdad

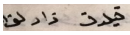
Didiler vaktidir imdi tūrasın Alnınuñ yazusın anda göresin

‘Azm-i Manşūr-ı Dār Ağacı

Secde kılp durdı yerinden şu dem Diñle Manşūr’a ne derler ey dedem
‘Aşḳ ḳülāhını²¹² taḳup yitdiler Aluben meydāna toğrı gitdiler
Dem-be-dem çalar Ene’l-Hak sāzını ‘Āşık olur işiden āvāzını
495. Çünki meydān içine gitdi bular Aluben dārağacına vardılar
Görüben şol demde Manşūr’ı ‘ıyān Ḳayrete düşdi ḳamu pīr ü cuvān
Şād u ḥurrem vardı Manşūr ilerü Didi kim dost ile oldum rū-be-rū
Çün naşīb oldı baña meydān-ı ‘aşḳ Başumı top eylesün çevgān-ı ‘aşḳ

Kelām-ı Ehl-i Bağdād

Didiler Manşūr’a nice ḳıl ü ḳāl İş bu dem olmuş durur ḳatlūñ ḫelāl

²¹¹ A.Ö. : Kılduḳ zārılık.

²¹² Metnimizde kullābın olarak yazılan kelime ölçü ve anlam bakımından “külāhını” olarak düzeltilmiştir.

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

[20^a]

500. Öyle bilin kim baña yokdur ölüm
Kend'özünden her kim olmadı fenā
‘Aşk içinde çün bugün oldum şehīd
Doğran imdi pāre pāre bu tenüm

Didi Manşūr uş Hāk’a şundum elüm
Varıcağ dārü’l-beḳāda uṭana
Ṭālī‘üm baḥtum benim oldu sa‘īd
Tā ki vara ḥazrete cānum benüm

Hikmet

Yine diñle ey bürāder *ḥikmeti*
505. Çünki Manşūr işbu sözi söyledi
Bir gırīv ḳopdu o yirde nāgehān
Dem-be-dem Manşūr *Ene’l-Hak* çağurur
Hem iriṣdiler şu dem ḡayb-ı ricāl
Dāra ḳarşu durdular şaf bağlayup
510. Didiler olsun mübārek bu sefer
İṣidüben yine Manşūr ehl-i cūd
Yine çağırdı *Ene’l-Hak* ol zamān
Anuñiçün dāra geldüm cān ile

Görenler ḳılur Ḥüdā’nuñ ḳudreti
Ol ḥalāyık ağlaşup āh eyledi
Ḳaralar geydi zemīn ü āsumān
Dār önünde diz çöküp na‘ra urur
Buldılar Manşūr ile ḳurb-ı vişāl
Fūrḳat itdiler ḳamusı ağlayup
Dāra mi‘rācun durur ey şīr-i ner
Ḡayb erenlere şu dem ḳıldı sücūd
Vecde geldiler ḳamu pīr ü cuvān
Rāzumı bir eyleyin cānān ile

[20^b]

Şerḥa şerḥa pārelen işbu teni
515. Kesüñ elümi ayağımı imdi
Görmez olsun çıkaruñ gözlerimi
Ḥācetüm budur kim şöyle ḳılasuz
Şoñra ‘aşḳ ipin taḳup²¹³ berdār idüñ
İndürüp āḫir bu cismi yanduruñ
520. Yile ḳarşu şavuruñ külüm revān
Varısa Hāk’dan recāñuz kim bilüñ

Bu tonı²¹⁴ şoyun ki bulam ben beni
Tā ki çözem bendümi bu bağumi
Her ne *dirisem idüñ* sözlerimi
Siz daḥı ḥācetlerüñüz bulasuz
Bu fāniden ḳurtaruben vār idüñ
Cānumı āb u hayāta ḳanduruñ
Tā ki sizden ḥoşnūd ola Müste‘ān
Her ne kim ben dir isem²¹⁵ öyle ḳıluñ

Su’āl-i Ehl-i Bağdād

Didiler Manşūr’a kim ey mest-i ‘aşḳ

İş bu ḳahrı saña ḳıldı dest-i ‘aşḳ

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Yine Manşūr cūşa geldi ey kibār
Diñle imdi ey fetā gör ḳudreti

‘Aşḳıla ḳıldı *Ene’l-Hak* āşikār
Çün *Ene’l-Hak* ṭablı çalındı ḳatı

²¹³ A.Ö. : Bu kısımda “taḳup” kelimesi yazılmamıştır.

²¹⁴ A.Ö. : Subūtun.

²¹⁵ A.Ö. : Vār ise anı.

525. Ol şedādan doldı ‘ālem ser-te-ser
Bî-hod oldı cümle *halāyık bulduñuz*

‘Arş-ı kürsî tağ u şaħra baħr u ber
Her biriniz şöyle ‘*āciz* kalduñuz

[21^a]

Kesüñ imdi ibtidā evvel elim
Bilesiz ‘aşıklaruñ rāzı nedir
Görüñ imdi ‘aşıkuñ bāzārını
Çünkü Manşūr anlara viridi rızā

Elsüz ayaqsuz varam bulam yolum
‘Āşk içinde işleyen *sāzı* nedir
Niçe ister ma‘ şūkuñ dīdārını
Diñle imdi nolisardur mācerā

Taleb-i Ruḥṣat-ı Cellād

Geldi cellād ilerü hem ol zamān
530. Toldı göñlüm hücre si nūruñ ile
Luṭf it imdi qanun eyle helāl
Āhirette olma da‘ vacı baña

Didi Manşūr’a eyā şāh-ı cihān
El şunaram līk destūrun ile
Kalmasuñ boynumda bu zulm u vebāl
Hālüm evvel ‘arza kıldum ben saña

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Didi Manşūr ey cuvān olsun helāl
Ben baña kıldum ne kıldum ise baña
535. Bes saña didüm cevābım ey cuvān
Yir yüzine tā kim qanum şaçıla

Bu işi kılmayalar senden su’al
Bes cerīme yok durur bundan saña
Ellerüm bileklerümden kes hemān
Şol zamān sırr-ı *Ene’l-Hak*²¹⁶ açıla

Kelām-ı Cellād

[21^b]

Didi cellād imdi ey şāh şun elüñ
Şunıviridi sağ elüñ şāh-ı cihān
Akdı qanı cüş idüp yir yüzine
540. Oldı ol qandan *Ene’l-Hak* āşikār
Qan *Ene’l-Hak* yazdı toprak üstüne
Akdüğınca qan *Ene’l-Hak* yazılır

Çünkü bu hāle irişdi menzilüñ
Bileginden kesdi cellād ol zamān
Sürdi qanı *çün mübārek* yüzine
Diñle sözi cānıla ey nāmdār
Bilin kim qara yazar aq üstüne
Şanki mermer üzre tāriḥ yazılır

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Yine dir cellāda Manşūr ey kişi
Şundu şoluñ daħı kesdi ol zamān
545. Yine yazıldı *Ene’l-Hak* şöyle kim
Hep *Ene’l-Hak* oldı toprak ey püşer

Kes şolım daħı gider bu teşvīşi
Şol elinden daħı qan akdı hemān
Bu sözde yok durur kıl u kāl hiç kim
Tañlayup hep cümle ḥalk ider nazār

Hikmet

Didiler kim ey Kerīm-i Zü’l-Celāl

Bu ne sırdur bu ne *hikmet* bu ne hāl

²¹⁶ A.Ö. : Zātim.

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Didi Manşūr anlara ey merd-i men

‘ Aşk sırrıdır bu kim oldı ‘ ıyān

[22^a]

Siz bu sırra vāqıf olamazsuz bilūñ

‘ Uğdesi düşvārdır bu müşkilūñ

550. Kesdiler uş zāhir oldı aqdı kıan

Toprağa virdi *Ene’l-Hak*’ dan nişān

Zāhir ü bāṭın Hāḳ oldum çünkü ben

Hāḳ ile ṭolmuş durur bu cān u ten

Bu kesilen zāhir el cismānidür

Bāṭının ḳudret eli* rūḫānidür

Bāṭınümde ol durur alup viren

Kim durur milkümde anı *direden*

Siz bu sırdan kaçan alursız haber

Size bu envārdan yokdurur eşer

Su’āl-i Hikmet

555. Yine diñle ey bürader bir daḫı

Nāme-i ḳudretüñe yazar bir daḫı

Neyler²¹⁷ imdi yine sen Manşūr’ı gör

Bir daḫı remz ider ol pür-nürü²¹⁸ gör

Ḳollarıyla ṭutdı elin sanıla

Yüzine sürdi bulaşdırdı ḳanıla

Boyadı ol kıan ile kendi yüzün

Ol Hāḳ ehli gör ne kııldı kend’özin

Didiler neylersin ey şāḫib-kerem

Ellerūñ yüzine sürdüñ işbu dem

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

560. Didi kim ‘ uşşāḳa budur reng ü bū

Kim bu sırrı bildi aldı baḫtulu

Beñzi şarıdır çü ‘ uşşāḳa nişān

‘ Aşk içinde böyle olur ‘ aşıḳān

[22^b]

Gāret itdüm ‘ aşḳa cümle varlıḡım

Cān gözi açıldı gitdi ṭarlıḡım

Böyle didi çünkü şafā erkānıla

Yudı şol dem ḳolunı hoş ḳanıla

Ḳolların dirseklerine dek yudı

Şeyḫ Şiblī ḳarşuda durmuşıdı

565. İlerü geldi didi ey cān-ı men

Ḳollarını kıan ile yumaḳ neden

Bize bildür bu işi ey şīr-i ner

Dileriz ki viresin bundan haber

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Didi Manşūr añlaḡıl ey pāk-bāz

‘ Aşk dārında bu durur dest-i namāz

Bu durur ‘ aşıḳlara erkān-ı Hāḳ

Dār önünde ḳanıyla vüzu almak

Kime kim mürşid oluyor Muşṭafā

Bu şafā anuñdur ancaḳ bu şafā

570. Baş uruban gitdi Şiblī ol zamān

Sen bu sırrı key işit ṭutma gümān

Yine Manşūr ey cuvān gel gör imdi

‘ Aşḳıla şol dem *Ene’l-Hak* söyledi

* Metnimizde kelime “elidir” olarak geçmekteydi ancak ölçü bozulduğu için metin tamiri sırasında -dir ekini kaldırdık.

²¹⁷ A.Ö. : Ne itdiler.

²¹⁸ A.Ö. : Nāmerdi.

Didi cellāda gel imdi ey cuvān
Dosta gitmeğe kıılır cānum heves

Kes iki ayaqlarum virem emān
Dizlerüm kökinden²¹⁹ anı şöyle kes

‘Āciz-i Cellād

Yine cellād ol zamān geldi berü

Didi Manşūr’a ayağın şal berü

[23^a]

575. Sağ ayağın şunıvirdi ol güzīn
Kesdi cellād sağ ayağın bī-emān
Didi şolin dağı kes ey ādemī
Şol ayağın dağı kesdi ol zamān
Yine kan yazar Ene’l-Hak naşşını

‘Āşıkı gör kim ne kıılır kend’özin
Yir yüzine hem yine saçıldı kan
Yire dökülsün anuñ dağı demi
Çeşme olup akar idi yere kan
Zīra Hāk’dan bulmuşdur bağşını

Ta‘accüb-i Ehl-i Bağdād

580. Didiler yā Rab ne kudretdür bu iş

Çün bu iş bā-ķanda oldu perverīş

Kelām-ı Manşūr-ı Bağdādī

Şād oluban güldi Manşūr ol zamān
Siz baña lūtf itdüñüz ey ehl-i dīn
Çünki maḥbūbum beni kıılır talep
‘Āşık olan el ayağı çün n’ider
585. Bu ḥarābuñ soñı hem ma‘ mūr ola
Durma ey cellād ırakdan gel yakın
Gel çıkar bu gözlerümi²²⁰ imdi sen

Didi kanım virdi Hāk’dan çün nişān
Kimseñüze dutmazam ben buğz u kīn
Baña yokdur el ayağı cism ü leb
Dosta giden elsüz ayakşuz gider
İş bu zulmetden geçūben nūr ola
Sözini redditme Manşūr’uñ şaķın
Tā ki yarın Hāk cemālın göresen

[23^b]

Geldi ol cellād ilerü neylesün
Tutdı çıkardı mübārek gözlerüñ
590. Didi Manşūr ey ḥalāyık şād olun
Ten gözün virdüm çün ben Hāk yoluna
Çün bilin kim cān gözi görür Hāk’ı
Bir ‘amel kıılun ki ol Hāk’ka yaķın
İmdi sizüñçün münācāt eylerem

Sözi kıalmadı disün ne söylesün
Diñleñüz Manşūr’uñ imdi sözlerüñ
Varuñ imdi guşşadan āzād olun
Cān göziyle baķdım Hāk didārına
Hākķ’ı bunda görmeyen oldu şaķī
Tā ki olası “Hüden-lil-müttakīn”²²¹
Yüz tutaram ‘arz-ı ḥācāt eylerem

595. Tā kim ol Hāk cümleñüz mağfūr ider

Varıcaķ ol kabriñüz pūr-nūr ider

Taleb-i Du‘ā-yı Ehl-i Bağdād

²¹⁹ A.Ö. : Közinden.

²²⁰ A.Ö. : Gözümi.

²²¹ Hüden-lil-müttakīn: “İşte o kitap, kendisinden hiç şüphe yoktur. Muttakiler için yol göstericidir.” Bakara Sûresi, 2. âyet.

Didiler kim Manşūr'a çün fermān senüñ

Ger du'ā kıılırısañ ihsān senüñ

Münācāt-ı Manşūr-ı Bağdādī

Ŧutdı yüz dergāha Manşūr ol zamān

Kim münācāt eyleye ol pāk-ı cān

Didi yā Allāh yā Rabbe'l-ā'ālā*

Senden irdi bu yakınlık ben kula

Yoğ iken çün beni sen vār eyledüñ

Ŧudretüñ dilümde izhār eyledüñ

600. Ey Hüdā sensin baña söz söyleyen

Ŧudretüñ kabzındadır bu cān u ten

[24^a]

Baña her kim kaçd kıldı yā Mu'īn

Dürlü²²³ āfetden oları kıl emīn

Rahmetüñden kıılma maħrūm anları

Doğrı dergāhına varsun *yolları*

Ey şıfatı “*Kul hüvallahu aħad*”²²²

Hayy u Bākī sensin *Allahü's-Samed*

Ey Hüdāvendā İlāhā Rabbenā

Ben kuluñ vaşluñla kılduñ *rüşenā*

605. Ğayb gencin baña izhār eyledüñ

Söyledüben yirümi dār eyledüñ

Cānı uş şükrāne virdüm vaşluña

Fer'ümi irgürdüm āħir vaşluña

Çün senüñ dergāhuna kıldum niyāz

Müstecāb it da' vetüm ey bī-niyāz

Ĥazretünden kııl du'āmı müstecāb

İş bu ĥalkuñ suçlarına vir sevāb

Çünkü Manşūr itdi bu resme du'ā

Bu du'ādan bil şeksüz rahmet yağa

610. Yine çağırdı *Ene'l-Hak* bir kezın

Şöyle ol maħlūk unuttı kend'özin

Peşimān-ı Ehl-i Bağdād

İşlerine hep peşimān oldılar

Fürķat idüp zār u giryān kıldılar

Cevāb-ı Manşūr-ı Bağdādī

Didi Manşūr imdi hep cümle gelüñ

Yimeñüz kayğusuñ elüñ ayağın

Boynuma kıllāb-ı aşķa eylen kemend

Durmayum ben bunda zār u müstemend

[24^b]

‘Aşķıla geldüm *Ene'l-Hak* dārına

Aşın imdi varam yārın *yanına*

615. Luṭf idüben ağdırın mi'rācuma

Ben bu dāra gelmişem mi'rācuma

Gelüñ imdi cānum oldı bī-ķarār

Burada yā nice duram intizār

Çünkü ‘aşķ kıllābın aña taķdılar

Cümle maħlūk ağlaşuben baķdılar

Çekdiler Manşūr'ı dāra ol zamān

Bir güñ ehl-i mātem itdi bī-gümān

Ağdı Manşūr çün *Ene'l-Hak* dārına

Vāşıl oldı ol Ĥaķ'uñ dīdārına

* Metnimizde mısra sonunda “n'ola” kelimesi vardı ancak ölçü kusuru olduğu için yazılmadı. “Rabbe'l-ā'ālemīn” olarak geçen kısım ise kalıp ve kafiye uyması için “Rabbe'l-ā'ālā” olarak yazıldı.

²²² Ŧul hüvallahu aħad Allahü's-Samed: “Ey Muhammed! De ki, O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey Ona muhtaçtır.” İhlas Sûresi.

²²³ A.Ö. : Der.

Fenā-yı Ehl-i Bağdād

620. Sen işit imdi o halkı n'itdiler
Şeyh Cüneyd ü Şeyh Şiblî baş açar
Cümlesi Manşūr'a²²⁴ hayfâ didiler
Bir ğırî kopdı o sâ' at nâgehân
Yas idüp şol dem felekler ağladı

625. Şöyle zârî kıldı ol maḥlûk o dem
Cümle toprak şaçdılar başlarına
Cem' olup 'âlimler ol dem 'amû

Cümle Manşūr için efgân itdiler
Gözlerinden yaş yirine kan şaçar
Fırkat odundan nedâmet yidiler
Cûşa geldi çün zemîn ü âsumân
Hem feleklerde melekler ağladı
Yaş yirine gözlerinden ağıdı dem
Hep peşimân oldılar işlerine
Çün ḥalîfe ḫatına geldi ḫamu

[25^a]

Didiler kim yâ ḥalîfe n'idelüm
Ḳanına girdük o gerçek 'aşıḳuñ
630. Tıtdı ḫayret cümlemüz ğark eyledi
Yağıdı Manşūr'uñ odı ḫark eyledi

İş bu ḫâle nice tedbîr idelüm
Ḥaḳ yolunda toğrı duran şādıkuñ
Ger bize yarın şorılsa bu ḫisâb
Biñde birine virilmeye cevâb

Cevâb-ı Ḥalîfe-i Bağdādî

Didi anlara ḥalîfe bir kez in
Kendüsinüñ istegiyle itdünüz
Kendüsine kend'özün oldı rızâ
635. Siz varuñ Manşūr için ḳayġu yimeñ
Kimse anuñ ḫâline girişmeye
'Âlem içre ol bir ulu şâh durur
Bes size vâcip budur ey 'âlimân
Size ol dimiş ki cismim yandırın
640. Bes gerek kim yandırasuz cismini
Şavuruñ dimişdir külüm yillere

Cümleñüz işitdi[ñiz] merdün sözün
Öyle olsa bes aña siz n'itdünüz
Aña maḳdûr olmuşıdı bu ḳazâ
Ol diridür siz anı öldi dimeñ
Ol girişdügi yire girişmeye
Ḳuṭb idi hem²²⁵ vâşıl-ı dergâh durur
Her sözün anuñ ṭutasız bî-gümân
Cânımı âb-ı ḫayâta ḳandıruñ
Kendüsün ḫoş añlamışdur resmini
Bu ḫaber varsun yayılsun illere

[25^b]

Her ne kim didise anı eyleñüz
Tâ kim anuñ ruḫını şād idesün

Ḥatm idüben cümle halkı toylañuz
Kendiñüz ḳayġudan âzâd idesün

Tedbîr-i Ehl-i Bağdād

Çün ḫalîfe sözin anlar aldılar
645. Diñle imdi ol ḫalâyıḳ n'eyledi

Yine ol dârağacına geldiler
Varuban şol odını cem' eyledi

²²⁴ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.'den "Manşūr'a" kelimesini ekledik.

²²⁵ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.'den "hem" kelimesini ekledik.

Dār önünde yaqdılar odunları
Yandı odunlar *yaluñız* oynadı
Dārdan indirdiler Manşūr’ı çün
Yine ol yirde ‘aẓīm yas itdiler
650. Od içinde *yandı* Manşūr ol zamān
Çıkdı ateşden hemān yaşıl tütün
Ol tütün ol dem *Ene’l-Hak* söyledi
Her *yaña* kim oynar idi sāzıla
Cümle ol maḥlūk işitdi bu sözi
655. Didiler yā Rab bu nice ḥāl olur

İmdi bir gör ne kılursuñ *bunları*
Taş u toprak od içinde kaynadı
Tā ki nāra atalar ol nūrı çün
Götürüp Manşūr’ı oda atdılar
Ḥüzn ile ṭurmuş idi pīr ü cuvān
Ol tütünden zāhir inledi bir ün²²⁶
Ḥālet-i Manşūr’ı takrīr eyledi
Çün *Ene’l-Hak* diridi²²⁷ āvāzıla
Ḥayrete düşdi *o sā’* atde özi
Dilsüz oddan kim bu resme ḳāl olur

[26^a]

Bilmedük Manşūr’uñ aḥvālūñ temām
Ḥasretā derdā dirīgā n’idelüm
Böyle deyüp ağladılar zār u zār
Ol yanan od sākin oldı ol zamān
660. Çünki Manşūr’ı kül oldı gördiler
Bir yüce yire çıkuban ey ‘amū
Ḳudret-i Ḥaḳ ol küli gör neyledi
Her ne yire düşdi ol külden hemān
Göklere ağdı o külden Ḥaḳ didi

İrmedük sırrına ḳılduk intikām
Çāresüz ḳalduk ne tedbir idelüm
Şöyle kim cümlesi oldı bī-ḳarār
Dār önüne geldiler pīr ü cuvān
Külini ayruca anuñ dirdiler
Ol küli yile şavurdılar ḳamu
Ḳanda ağdısa *Ene’l-Hak* söyledi
Çağurup *Ene’l-Hak* didi bī-gümān
Bu kelāmı gör nice muṭlāk didi

Hikmet

665. Yine diñle bir beşaret cān ile
Dicle ırmağına ol külden meger
Düşdigi sā’ at *Ene’l-Hak* didi kül
İmdi gör kim Dicle ırmağı n’ider
Çün *Ene’l-Hak* sırrı irdi Dicle’ye

Ḳurb-ı Ḥaḳ gör nicedir insān ile
Düşdi bir ḳatre *kül* ey şāḥib-naẓar
Diñle Ḥaḳ’dan külli iş ayru degül
Taşa geldi şol zamān *kim* cūş ider
Cūş idüben taşmaya mı Dicle’ye

[26^b]

670. Düşdi bir şaḥraya şu ‘ummān olur
Şehr-i Bağdād içre düşdi *çün* fiğān
Yağdı yağmur yıldırımlar şaḳıdı
Neylesünler çār u nāçār oldılar

Şandılar kim baḥr-ı bī-pāyān olur
Ḥaḳ Te’ālā emridür ṭutma gümān
Gökler ol dem gürledi vü ḳaḳıdı
Nāgehān derde giriftār oldılar

²²⁶ A.Ö. : Odun.

²²⁷ Metnimizde burada “hoş” kelimesi vardı ancak ölçü kusuru olduğu için metin tamiri sırasında yazılmadı.

Çünkü takdîr işi böyle işledi
675. Didiler senden ‘ināyet yâ İlāh
Biz günāhkārız İlāhî sen Kerîm
Şöyle ‘âciz kaldı anda pîr cuvân

Cümle baş açup niyāza başladı
Şuçumuz bağışlağıl ey pâdişāh
Bu belāya çāre senden ey Raḥîm
Āh odundan göklere çıktı *duman*

Hikmet

Yine diñle bir beşāret *ey güzîn*
Varıdı anda Manşûr’uñ bir mürîd
680. Şoḥbet-i Manşûr’dan²²⁸ almış idi dād
Söylemişdi aña Manşûr ol zamān
Baña Bağdād ehli düşman olalar
Söz öküşdür²²⁹ sonra ber-dār ideler

Söz duyarsın ger²³⁰ açarsın cān gözin
Anı Manşûr eylemişdi ber-mezîd
Evliyāya iren olmaz bî-murād
Kim *Ene’l-Hak* remzini kılam ‘ıyān
Cānıma dürlü cefālar kılalalar
Bize āḥir bir ‘aceb kār ideler

[27^a]

Cismim oda yakalar ol dem benim
685. Külüm alup yüce yire varalar
Ol külün bir kaṭresuñ ey muḥterem
Yıl önünce vara kül şuya düşe
Şöyle taşā *soñra* kim ‘ummān ola
Ḥaḳ Te‘ālā emriyle sen varasuñ
690. Tā kim anlar evliyā sırrın duya
Dicle şuyı sākin ola ol zamān
Çün dimişdi bu sözi *ol dem* aña

Şöyle kim yanup kül ola bu²³¹ tenim
Yillere karşı anı şavuralar
Dicle ırmağına ilet şü dem
Kül *Ene’l-Hak* söyleye ırmaḳ taşā
Şehr-i Bağdād içine efgān ola
Ḥırkamıla anları kırtarasuñ
Ḥırkanuñ iki yenin batır şuya
Kulların yarı kıla ol Müste‘ān
Diñle imdi cānıla eydem saña

Cevāb-ı Mürîd-i Manşûr

İş bu ḥālî çünkü gördi ol mürîd
Sözini Manşûr’uñ āgāz eyledi
695. Didi kim vardır bu derdün çāresi
Ḥırka-i Manşûr eger irişmeye
Ḥaḳ nazar kılmış durur ol ḥırkaya

Ḥalk içine geldi girdi ol sa‘îd
Hoş beşāret kılop anda söyledi
Ḥaḳ Te‘ālā *serverinüñ nāresi*
Ḥalk birbirine şü virişmeye
Kendünden mi işler işi ḥırkaya

[27^b]

Varuban ol ḥırkaya almak gerek

Yiñleri ucın şuya şalmaq gerek

²²⁸ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.’den “dan” ekledik.

²²⁹ A.Ö. : Küşdür.

²³⁰ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.’den “ger” kelimesini ekledik.

²³¹ A.Ö. : Cismi.

Tā ki Hāk'dan irişe şize meded
700. Çün mürîd işbu kelâmı söyledi

Rahmeti çokdur Hüdā'nuñ bî-^caded
Cümle halkı şād idüben toyladı

Ricā'î Ehl-i Bağdād

Kamusı bir araya dirneşdiler
Didiler kim ey Hāk ehli çāre kıl
Kim bizi gāmdan āzād idesün
Diñle imdi ^caşkıla [sen] ey şafā

Ol mürîdüñ ayağına düşdiler
Üstümüzden āfeti āvāre kıl
Rūh-ı Manşūr'ı bu dem şād idesün
Vir şalāvāt *ber-vaḥam* Muştafā

Mürîd-i ^cAzm-i Ḥalvet-i Manşūr

705. Çünki cān atdı revān oldı mürîd
Hürmet ile çün götürdi hırkayı
Aluban anı getürdi muhterem
İki yiñlerün şuya bandurur
Şu çekildi şol bayağı ḥāline
710. Emr anuñdur iş anuñ ḥikmet anuñ

Geldi giri ḥalvete ol ehl-i *vird*
Şādımān itmek içün ol fırkayı
Şu kenārına irişdi çün o dem
Hāk'kuñ emriyle şuyı indürür
Gel nazar kıl fā' ilüñ ef' āline
Kādir oldur her işe kudret anuñ

[28^a]

Hırka-i Manşūr idi gerçi sebep
Hırka çün düşdi sebep gör neyledi
Cümle halk ol *dertden* buldı necāt
Hırka-i Manşūr'ı ol dem aldılar
715. Şeyḫ Cüneyd ü Şeyḫ Şiblî ol zamān
Her kaçan kim hırkayı gördi bular
Çün ziyāret kıldı halk anı tamām
İşlerine hep peşimān oldılar
Ehl-i Bağdād öyle kıldı ittifāk
720. Üç gün üç gice ziyāfet kıldılar
Zıkr ü tesbîḥ ü münācāt itdiler
Didiler derd artdı dirīga ey Hūdā
Biz günahkāruz *ever* kılduk günāḥ
Cennet-i dīdār umarız bî-ḥisāb
725. Cān fidā olsun sözi añlayana

İş mi vardır bî-sebeb ey känd-ı leb
Cüş iden deryāyı sâkin eyledi
Kalmadı aralarında müşkilāt
^cİzzet ile Şeyḫ önüne geldiler
Gözlerinden yaş akıtdılar revān
Āh idüben yüzlerine sürdiler
Yüzlerine sürüp itdi ihtirām
Ağlaşuban zār u *giryān* kıldılar
Dünyālık cem^c eylediler bî-nifāk²³²
Ol diyāruñ halkını *toyurdular*
Tevbe kılup ^carz-ı ḥacāt itdiler
Ah ki²³³ Manşūr'dan düşdük biz cüdā
Rahmetünle yarlıga ey pādīşāh
Yā ilāhî kıl du^cāmuz müstecāb
Ey bürāder diñle cān ile yine

[28^b]

²³² A.Ö. : Bunlar temām.

²³³ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.'den "ki" ekini ekledik.

Çün burada bu sözüüm oldı temām

Diñ Muştafā çün şalāti ve's-selām

Naşihat-i Ğaribe

İmdi gör ‘aşıklarun burhânını

Dār-ı Manşūr’uñ o dem mi‘ racıdır

Bil ki Manşūr’a *Ene’l-Hak* söyleden

730. Sāķi-i vaḥdet aña şunmışdı cām

‘Aşk meydānına geldi cān ile

Girdi ‘aşk meydānına merdāne-vār

Haş erenler gör ki çekdiler cefā

Bildiler ki kahr içinde luṭfı var

735. Ger sa‘ ādet ister iseñ ‘aşık ol

‘Aşık oldur baş u cānı terk ider

‘Aşk ile buldı bulanlar ol Hāk’ı

‘Aşk iledir kurb-ı Rabb-i Zü’l-Celāl

‘Aşk ile gördi velāyet evliyā

Nice virür ‘aşk içinde cānını

Nūr-ı Hāk²³⁴ añun başında tācıdır

‘Aşk idi ol Hāk’ı muṭlaḳ söyleden

İçüp anı *hal/vete* kıldı hıram

Cānını virdi şafā erkān ile

Dār mi‘ rācını kıldı ol²³⁵ ihtiyār

Ol cefā içinde gördiler vefā

Ḳahrını *erenler* kıldı ihtiyār

Yoluna şādık er iseñ ‘aşık ol

Mālı mülkü vü mākāmı terk ider

‘Aşk ile gördi görenler ol Hāk’ı

‘Aşk erine giden olmaz hiç melāl

‘Aşk ile buldı nübüvvet enbiyā

[29^a]

740. ‘Aşk iledir çarḫ-ı gerdün oldıḡı

‘Aşk iledir kim cihān buldı vücūd

‘Aşk ile döner felekler bī-ḳarār

*Rabbi erni*²³⁶ ol zebān-ı ‘aşk idi

Cān meşāmına²³⁷ irişdi bū-yı ‘aşk

745. ‘Aşk durur kim şāhları māt eyledi

‘Aşk degil mi cān içinde söyleyen

‘Aşk olmuştur mekānı lā-mekān

‘Aşk eri hem bī-nişān olmaḡ gerek

Her kim ol ‘aşḡdan ḡaberdār olmadı

750. Bunuñ ile yol varır bil *cennete*

*Ya‘ni dolı ḡavāş-ı ḡazret Muştafā**

‘Aşk iledir şems-i devrān oldıḡı

‘Aşk iledir Ādem itdüḡi sücūd

‘Aşk oldı bu pīrlere üstüvār

*Lī-ma‘allāh*²³⁸ ol zebān-ı ‘aşk idi

Geldi dilden aḡdı *kevn* gū-yı ‘aşk

Zāhidüñ yirin²³⁹ ḡarābāt eyledi

Gizli sırrı āşikāre eyleyen

Adı var dillerde kendi bī-nişān

Lā-mekān deryāsına ṭalmaḡ gerek

Bil kim anı ehl-i dīdār olmadı

Cürmi gider ḡābil olur raḡmete

Ma‘nā göziyle görünür evliyā

²³⁴ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.’den “Hāk” kelimesini ekledik.

²³⁵ A.Ö. : Bu kısımda ölçü kusuru olduğundan dolayı M.T.’den “ol” kelimesini ekledik.

²³⁶ Rabbi erni: “Rabbim bana göster...” Bakara Sûresi, 260. âyet. “Erini” kelimesi ölçü gereği “erni” okunmuştur.

²³⁷ A.Ö. : Menāmına.

* Bu mısradaki ölçü ve anlam bakımından sıkıntı mevcuttur.

²³⁸ Lī-ma‘allāh: “Allah benimle beraberdir.” Şuara Sûresi, 62.âyet.

²³⁹ A.Ö. : Zāhirüñ.

Bes gözün aç sende ey şāhib-naẓar
Sen daḥı merd iseñ ey şāhib-hüner
Cümle merdān cān ü baş oynadılar*

Evliyā gör kim neler gördi neler
Ol erenler yolunu göster rehber²⁴⁰
Tā ki bir zere kemālî toydılar

[29^b]

755. Ğayr-i Ḥaḳḳ'ı maḥv idüben yaḳdılar
Görmediler ğayri Ḥaḳ'dan hiç kes
Sırr-ı Ḥaḳ'dan ger ḥaberdār olasuñ
İşbu sözden 'aḳla sevdālar gelür
'Aşḳ olursa mürşidüñ ey pāk-i cān

Andan ol dīdār-ı yāre baḳdılar
Ma'na ehline hemīn der(?) ḥarf bes
Cism-i cāndan külli bī-zār(?) olasuñ
'Aşḳa uysañ aḳla yaḡmalar gelür
Göresüñ sen her maḳāmı lā-mekān
İster iseñ zevḳ-i taḥḳīḳ aşḳa uy

760. Ey birāder 'aḳlı koygıl 'aşḳa uy
'Aşḳ senüñ yoluñ degil ey hūş-mend**
'Aşḳ yolunuñ aşlı yoklukdur yaḳīn
İtmedüñ fark dostuñ ile düşmeni
Cehd it imdi cevherüñ kıl taleb

Şīr-merdān yoludur ey derd-mend
Şekk idendür buña küfri müşḳīn(?)
Benliğin uṭandırur yarın seni
Cevherile görünür dīdār-ı Rab

765. Göz kulaḳ görmez işitmez çün Ḥaḳ'ı
Ol durur göz kim göre ṭoḡrı yolu
Dimedi mi Ḥālīḳ reybe'l-menūn²⁴¹
Sen daḥı koy zāhirüñ ibn-i Şafā
Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt

Şor tā var ma'nīde yuñ revnaḳı***
Gözden olmuşdur cihānı ṭoṭṭolı
O vaḳt kim lā yübsirün lā yesme'ün²⁴²
Evliyāya ḳılduñ ise iḳtidā
Muşṭafā yolın ṭutan buldı necāt

[30^a]

770. Ḥaḳ te'ālā rahmet itsün ol ḳula
Nefs-i mülhime ola aña muṭi'
Tā ki bunda ḥatm ola işbu kelām

Bunı yazan miskīne du'ā ḳıla
Hem Ḥabībullāh ola aña şefi'
Muşṭafā'ya vir şalāt ile selām

Ketebehü'l-faḳīr el-ḥaḳīr Aḥmed Vehbī Bende-i Şeyḥ Seyyid Aḥmed er-Rifā'ī

* Bu mısra da ölçü kusuru olduğu için “cānı vü başı” olarak geçen kısımdaki -ı ekleri yazılmadı

²⁴⁰ Metnimizde “yolunca göster hüner” olarak geçen kısım metin tamiri sırasında anlam ve kafiye bakımından daha uygun olduğu için “yolunu göster rehber” olarak düzeltilmiştir.

** Kelimenin aslı “h” ile yazılmalıyken yanlış yazılmıştır. Metin tamiri sırasında biz düzelttik.

²⁴¹ Reybe'l-menūn: “Yoksa onlar: “O, şâirin biri! Bekliyoruz, zamanın felâketlerine uğrayacak, helâk olup gidecek” mi diyorlar?” Tûr Sûresi, 30. âyet.

*** Metnimizin bu mısrasın da anlamsal bir bozukluk mevcuttur. Verilmek istenen anlam çözülememiştir.

²⁴² Lā Yübsirün lā yesme'ün: “Görmezler işitmezler.” Araf Sûresi, 198. âyet.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Bu çalışmada tasavvuf tarihinde ve edebiyatta çokça bilinen ve dile getirilen Hallâc-ı Mansûr menâkıbı çalışılmıştır. Tezde kullanılan menâkıb metni, Mustafa Tatcı'nın listelediği yazmalar arasında bulunmayan ayrı bir nüshadır. Bu nüshayı yazan kişinin Rifâiyye tarikatına mensup bir derviş olduğu yazmada açıkça ifade edilmiştir. Bu durumdan çeşitli tarikatların Hallâc-ı Mansûr'a ve onun yaşadıklarına tarafsız kalmadıkları ve bunu kendi öğretileri içerisinde aktardıkları sonucu çıkarılabilir. Tezin ilgili bölümünde ifade edildiği üzere Ahmed er-Rifâî Hallâc'ı eleştiren bir mutasavvıf olduğu halde Rifâiyye tarikatına mensup bir dervişin bu menâkıbı istinsah etmesi dikkate değerdir.

Hallâc-ı Mansûr'un dramatik ölüm sahnesi ansiklopedi maddesinde kollarının ve ayaklarının kesilmesi, asılması, yakılıp küllerinin savrulması şeklinde anlatılırken çalıştığımız metinde biraz daha ürkütücü bir şekilde kendi isteğiyle gözlerinin çıkarıldığından da bahsedilmektedir.

İncelenen kaynaklarda Hallâc-ı Mansûr'a karşı herhangi bir taraf almaktan kaçınanlar arasında Cüneyd-i Bağdâdî gösterilmiştir. Ancak çalıştığımız yazma eserde Cüneyd-i Bağdâdî'nin zindana gelerek onu sözlerinden dönmesi için ikna etmeye çalıştığı bilgisi mevcuttur. Hatta bu ikna çabası tek bir seferle kalmayıp Şeyh Şiblî'yi defalarca Hallâc'ı iddiasından vaz geçirmek için ve sırrı ifşa ederek kendisini tehlikeye atmaması için göndermiştir.

Mansûrnâmelerle ilgili yapılan çalışmaların neler olduğunu ve kaynaklarını tespit edilip bunun üzerinden değerlendirme ortaya koymaya çalışılmıştır.

Eserin farklı nüshalarının yayımlanmış örneklerini tespit ettikçe üzerinde çalışılan metinle karşılaştırmıştır. Her ne kadar karşılaştırmalı bir metin çalışması maksadıyla yola çıkılmamışsa da süreçte elde edilen bulgularla tam bir karşılaştırmalı metin çalışması olmasa da diğer yayımlardan yararlanarak çalışılan nüshanın çeviri metni olabildiğince doğru bir metin olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle çalışma sadece bir metin neşri olmaktan daha çok sağlam metin kurma biçimine dönüşmüştür.

İlgili bölümde eserin eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerine ait olduğunu gösteren bazı dil özellikleri tespit edilerek istinsah veya telif tarihi belli olmayan yazmanın tahminen dönemi belirlenmiş olmaktadır. Kısacası yazmada müellifinin belli olmaması, telif tarihinin bulunmaması, müellife dair bir işaret bulunmaması sadece müstensih'in kimliğine ilişkin kayıt bulunmasından hareketle anonim mansûrnâmelerden biriyle karşı karşıya olduğumuz sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağırman, Ferhat ve Bekalp, Bilal. “Hallac-ı Mansur’da Tanrı-Varlık ve Benlik Problemi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 55, (2012): 84-98.
- Aktaş, Hasan, *Yeni Türk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr Okulu ve Misyonu*. Edirne: Yort Savul Yayınları, 2003.
- Ateş, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 8 içinde, (İstanbul: 1993), 119-121.
- Attâr, Ferîdüddin, *Tezkiretü’l Evliya*, çev. Osman Yolcuoğlu. İstanbul: Ehil Yayınları, 2019.
- Aynî, Mehmet Ali, *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?* İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016.
- Bakış, Rıza, “Hallâc’a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Bakış, Rıza, “Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc”. İçinde *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, 55- 87. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Bilgin, A. Azmi, “Nesîmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 33 içinde, (İstanbul: 2007), 3-5.
- Bilgin, A. Azmi, “Tekke Edebiyatı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 40 içinde, (İstanbul: 2011), 381-384.
- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem, “Hallac-ı Mansur”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1) (1988): 329-350.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.
- Ceylan, Semih, “Ma’rifîyye” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ek-2.C. içinde. (İstanbul: 2016) 196-198.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, “Hallâc’ın “Ene’l-Hakk” Sözü Bağlamında Mevlânâ’nın Şatahât Yorumu”, *İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(15) (2005): 191-223.
- Çavuşoğlu, Ali, “Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebî, Tasavvufî Metinlerde Yansıması”, *İSTEM*. 6(11) (2008): 159-174.
- Çolak, Faruk, “Niyâzî’nin Mansur-nâme’si”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986.

Demirbağ, Ömer, “Klasik Şiirimizde Hallâc-ı Mansûr”, *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1) (2018): 1-12.

Demirci, Mustafa, “Zenc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 44 içinde, (İstanbul: 2013), 24-251.

Durmuş, Gülşah, “Asaf Hâlet Çelebi ve Necip Fazıl Kısakürek’in Mansûr Başlıklı Şiirleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 (2015) 343-354.

Ece, Selami, *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri*. Erzurum: Mim Yayınları, 2016.

Erçavuş, Deniz, “Klasik Fars Şiirinde Hallâc-ı Mansûr”, *Kesit Akademi Dergisi*, 7(26) (2021): 507-539.

Güngör, Zülfikar, “Tâhirü’l-Mevlevî’nin “Hallâc-ı Mansûr’a Dair” Risalesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1) (1999): 581-597.

Gürer, Betül, “Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr”, *İLTED*, 47 (2017): 171-197.

Gürer, Dilaver, “Şiblî, Ebû Bekir” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 39 içinde. (İstanbul: 2010), 125-126.

Hizmetli, Sabri, “Karmatîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 24 içinde. (İstanbul: 2001), 510-514.

Kara, Mustafa, “Ebû’l-Hüseyin en-Nûrî” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 10 içinde. (İstanbul: 1994), 328-330.

Kara, Mustafa, “Hallâc ve Yunus”, *Darulfunun İlahiyat Dergisi*, 32(Yunus Emre Özel Sayısı) (2021): 301-307.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.

Massignon, Louis, *Hallac-ı Mansur (Anadolu Aleviliği’nin Felsefi Kökleri)*, Derleyen Niyazi Öktem, İstanbul: Ant Yayınları, 1994.

Mevlânâ, *Mesnevî 1-2*, Hazırlayan Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

Mevlânâ, *Mesnevî 5-6*, Hazırlayan Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

Ocak, A. Yaşar, *Evliya Menâkıbnâmeleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 36 içinde. (İstanbul: 2009), 321-323.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Enel Hak İsyanı Hallâc-ı Mansûr (Darağacında Miraç)1*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2011.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitâb ’üt-Tevâsîn)*. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1976.

- Pala, İskender, *Şeyh Gâlib*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Schimmel, Annemarie, *Kurtarın Beni Tanrı'dan*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Meârif)*, Tercüme eden Dilâver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- Şahin, Haşim, “Menâkıbnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 29 içinde. (Ankara: 2004), 112-114.
- Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, Çeviren Mehmet Nuri Gençosman, İstanbul: Ataç Yayınları, 2009.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. İstanbul: OSEDAM-Mimoza Matbaacılık, 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2*. İstanbul: OSEDAM-Mimoza Matbaacılık, 2017.
- Tahralı, Mustafa “Ahmed er-Rifâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 2 içinde. (İstanbul: 1989), 127-130.
- Taşar, Yavuz, “Mürîdî Aydînî'nin Mansûr-nâme'si ve Mansûr-nâme'deki Tasavvuf Öğretisi”. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017.
- Tatcı, Mustafa, *Hallâc-ı Mansûr Menâkıbnâmesi*. İstanbul: H Yayınları, 2019.
- Topcu, Semra, “Risâle-i Tevhîd ve Menâkıb-ı Mansûr (Giriş-Metin-İnceleme-Dizin)”. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2019.
- Tunç, Vehbi, “Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi”. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2019.
- Tüylüoğlu, Kübra, “Risâle-i Tevhîd ve Menâkıb-ı Mansûr (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)”. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2020.
- Uludağ, Süleyman, “Amr b. Osman el-Mekkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 3 içinde. (İstanbul: 1991), 90.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 4 içinde. (İstanbul: 1991), 11-17.
- Uludağ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 15 içinde. (İstanbul: 1997), 377-381.
- Yaran, Rahmi, “Siğnâkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* 37 içinde. (İstanbul: 2009), 164-166.
- Yardım, Emine Seval, “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.

Yesevî, Ahmed, *Divan-ı Hikmet*, Hazırlayan Hayati Bice, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Yılmaz, Ozan, “Gelenekten Deyişe Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden Başa Toprak Saçmak”, *TÜRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2) (2013): 336-350.

Yiğit, Mesut, “İmam Kuşeyrî’nin Hallâc-ı Mansûr’u Müdafaası”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (İDEKTA) (2021): 213-221.

Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı: İnceleme*, Hazırlayan Mustafa Tatcı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Online Kaynak:

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vehbi-ahmed> (Erişim: 20/03/2022)

<http://lugatim.com/> (Erişim: 20/03/2022)

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 20/03/2022)

<https://www.osmanlicasozlukler.com/> (Erişim: 20/03/2022)

EK 2

HİKÂYÂT-İ MANSÛR-I HALLÂC'TA GEÇEN ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELER SÖZLÜĞÜ

-A-

ÂBÂD (F.): Bayındır duruma getirmek, îmar etmek. Yüzünü güldürmek, mesut etmek.

ÂGÂZ (F.): Başlama. Başlangıç, giriş, iptidâ.

ÂGÛŞ (F.): Kucak. 2. Himâye, koruma.

ÂRÂM (F.): Durma, dinlenme. 2. Rahat, huzur, sükûn, istirahat.

ÂRÎF (Ar.): Çok anlayışlı, hakkıyla bilen, gördüğünü uzun düşünmeye gerek kalmadan hemen kavrayacak yetenekte olan (kimse), irfan sâhibi, ehlidil. Tasavvufta Allah'ın sırları kendisine açılmış olan seçkin kul, herkesin göremediği mânevî gerçekleri gören, anlayan kimse [Tasavvuf anlayışına göre ârif âlimden farklıdır. Âlim dış âlemi bilen, ârif ise ezel sırları kendisine açılmış olan, Allah'ı, kâinâtı, nefsinı tanıyan, bilen, irfan sâhibi kimsedir].

ÂSUMÂN (F.): Gök, gökyüzü, semâ, felek.

ATÂ (Ar.): Cömertçe verme, ihsan, bağış. 2. Bağışlama, af.

AVDET (Ar.): Dönüş, geri geliş, gidilen yerden dönme.

AZM (Ar.): Bir işi yapmaya kesin karar verme, bir şeyi yapmak husûsunda büyük bir kararlılıkla gayret gösterme.

-B-

BÂDE(F.): Şarap, içki, mey.

BAHŞ (F.): Verme, bağış, ihsan, hîbe.

BEND (F.): Bağ, bağlama, bağlanma, boğum, halka, mafsâl.

BENDE (F.): Kul, köle, abd, memlûk. Birine mensup olan, onun hizmetinde bulunan, ona tâbi ve taraftar olan kimse.

BERDÂR (F.): Darağacına çekilmiş, asılmış.

-BÎ (F.): Farsça -sız eki.

BÎHOD (F.): Kendinden geçmiş, medhuş.

BURHAN (Ar.): Kanıt, delil, hüccet, beyyine. Bir hükmün, bir önermenin delil olarak kendisine dayandırıldığı, önceden doğru diye kabul edilmiş olan hüküm.

-C-Ç-

CÂVİDÂN(F.): Ebedi, kalıcı, daimî.

CENÂN (Ar.): Yürek, kalp, gönül.

CEVLÂN (Ar.): Dolaşma, gidip gelme, deveren.

ÇEVGÂN (F.): Değnek, ucu eğri sopa. At üzerinde değnekle yerdeki topa vurmak sûretiyle oynanan çok eski bir oyun.

-D-

DÂD (F.): Adâlet, doğruluk. Bağış, ihsan; yardım, himmet.

DÂR(F.): İdama mahkûm edilenlerin asıldığı ağaç.

DEM: Kan (Ar.), nefes, zaman, içki (F.).

DÎDÂR (F.): Yüz, güzel yüz, çehre.

-E-

EFGÂN (F.): İztırapla bağırma, haykırma, feryat.

ERKÂN (Ar.): Bir şeyde temel durumunda olan taraflar, çok kuvvetli ve güçlü olan yönler, esaslar, direkler. Bir topluluğun başlıca kimseleri, ileri gelenler, devletin, ordunun sayılı kimseleri, üstler. Âdet, yol yöntem, usûl, âdap.

-F-

FAKÎR (Ar.): Yoksul (kimse), muhtaç, fukarâ. Zavallı, âciz, bîçâre (kimse). Yetersiz, kifâyetsiz.

FENÂ (Ar.): Hoşa gitmeyecek durumda olan, istenen veya gereken nitelikte bulunmayan, kötü, bet.

FETÂ (Ar.): Genç, yiğit, mert kimse, delikanlı.

FETTÂH(Ar.): Kapalı şeyleri, lutuf ve rahmet kapılarını açan” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır.

FERÂMÛŞ(F.): Unutma, hatırdan çıkarma.

FÜRKAT(Ar.): Ayrılık, ayrılış.

-G-

GÂRET (Ar.): Düşman toprağına yağma için yapılan hücum, akın, çapul. Yağma, çalıp alma, talan.

GARÎBE (Ar.): İşitilmemiş, görülmemiş, hayret edilecek şey veya durum, acîbe.

GAŞY (Ar.): Çok etkili, çok zevk verici bir şey karşısında kendinden geçecek duruma gelme, büyük zevk alıp mest olma.

GAVR (Ar.): En dipteki yer, dip, ka'r. Bir şeyin esâsı, aslı, künhü.

GİRÎV (F.): Bağırma, bağışma, feryat, figan.

GİRÎFTÂR (F.): Tutulmuş, yakalanmış, tutkun, müptelâ.

GİRYÂN (F.): Ağlayan, ağlayıcı.

GULGULE (F.): Dalga dalga ortalığa yayılan gürültülü ses, her ağızdan bir ses çıkmasından meydana gelen karışık gürültü, velvele.

GUSSA(Ar.): Gam, keder, hüzn, tasa.

GÛŞ(F.): Kulak, dinleme.

GÛFTÂR(F.): Söz, kelam.

GÛMÂN(F.): Şüphe.

-H-

Hâ'v (F.): Uyku.

HABÎR (Ar.): Haberi olan, haberli, haberdar, vâkıf. Bilgili, âlim.

HÂK (F.): Toprak.

HAKÎR (Ar.): Değersiz, itibarsız, küçük. Eskiden bir kimsenin kendisi için kullanıldığı tevâzu sözü, bendeniz, kulunuz.

HALVET (Ar.): Çevre ile her türlü ilişkiyi kesip yalnız kalma, tenhâya çekilme.

HARK (Ar.): Yakma, ihrak.

HAYFÂ (Ar.): Yazık.

HERGÎZ (F.): Asla, kat'iyen, hiçbir vakit, hiçbir şekilde.

HEST (F.): Var eylemek.

HEVÂ(Ar.): İstek, arzu, heves, meyil.

HIRÂM (F.): Salına salına, naz ve edâ ile yürüme.

HİCÂB(Ar.): Utanma, sıkılma, mahcûbiyet. 2. Perde, örtü, engel, hâil.

HORD (F.): Yiyecek ve uyku. Tembel, uyuşuk, gayretsiz kimse.

HÜŞMEND (F.): Akıllı, akıl sâhibi.

-İ-İ-

İHRÂC (Ar.): Dışarıya çıkarma, dışarıya atma, ilişkisini kesme.

İHTİRÂM (Ar.): Saygı, hürmet, tâzim.

İHTİYÂR (Ar.): Seçme, intihap etme, tercih etme. Katlanma, kabul etme, râzı olma. Kendi isteğiyle hareket etme, irâdesini kullanma.

İKTİDÂ (Ar.): Birini örnek alıp ona uyma, örnek tutma, tâbi olma.

İLZÂM (Ar.): Bir tartışmada kuvvetli delil ve fikirlerle karşısındakini cevap veremez duruma getirme, susturma, susmaya mecbur etme.

İRSÂL (Ar.): Göndermek, yollamak. Koyuvermek, salıvermek.

İTÂB (Ar.): Azarlama, paylama.

İZZET (Ar.): Hürmet, saygı, ikram, kıymet, îtibar, büyüklük, yücelik.

-J-

-K-

KÂM-YÂB (F.): Talihli, isteğine ulaşmış, bahtiyar, mutlu.

KERÂMET (Ar.): Bir ermişin, Allah'ın kendisine yakın kullarına lutfettiği olağanüstü şeyler yapma gücü ile ortaya koyduğu, akıl sınırlarını aşan tabiat üstü iş, hârikulâde hal. Çok isâbetli söz ve davranış, ermişçesine söylenen söz veya yapılan şey.

KEŞF (Ar.): Varlığı bilinmeyen bir şeyi bulup ortaya çıkarma. Varlık, vücut, mevcûdiyet.

KETEBE (Ar.): Eski yazı bir kitap, levha vb.ne konan “ketebehü'l-fakîr ...” şeklindeki imzâ. Yazma eserlerin genellikle sonunda bulunan, eser, müellif, müstensih hakkında bilgilerin bulunduğu kısım.

KEVN (Ar.): Olma, vukû bulma, ortaya çıkma, hudus etme.

KULLÂB (Ar.): Çengel, kanca.

KUTB (Ar.): Bir konuda elde edilebilecek bütün bilgilere sâhip olan, aynı grupta bulunanların başı durumundaki kimse.

KÜŞÂD (F.): Açılış, açma.

-L-

LÂHUT (Ar.): Cenâbıhakk'ın zâtına mahsus olan ilk ve en yüce âlem, Allah'ın bütün sıfat ve isimlerinin zâtında mevcut olduğu, fakat sâdece zâtî sıfatlarının zuhûra geldiği, fiilî sıfatlarının ise henüz zuhur bulmadığı âlem, ulûhiyet âlemi, âlem-i lâhut.

-M-

MAÂRİF(Ar.): İlim ve tekniğin öğrenilmesiyle elde edilip insanlığın yararına kullanılan hüner, sanat ve bilgiler

MAĞBUN (Ar.): Bir şeyin iç yüzünü, gerçeğini bilmediği için aldanmış, kanmış olan. Şaşırılmış, şaşkın.

MAKDUR (Ar.): Allah tarafından takdir edilen, kader îcâbı olan (şey), mukadder.

MÂMÛR (Ar.): Gelişip güzelleşmiş, bayındır duruma gelmiş, şenlikli. Yerleşik, ahâlisi olan, meskûn.

MA'NÎ (Ar.): Kelime, söz, hareket, davranış vb.nin ifâde ettiği şey, anlatılmak istenen veya onlardan anlaşılan şey, anlam, medlûl, mefhum.

MİHMÂN(F.): Misafir, konuk.

MEKŞÛF (Ar.): Açığa çıkarılmış, açık, âşikâr. Keşfi yapılan, hakkında bilgi edinilmiş.

MELÂL (Ar.): Hüzün, keder. Usanma, bııkma, usanç, melâlet.

MENÂM (Ar.): Uyku, hâb. Rüyâ, düş.

MERD(F.): Adam, yiğit.

MESTÂNE(F.): (Farsça mest “sarhoş” ve -âne ekiyle mestâne) Sarhoş olan bir kimseye yakışır tarzda, mest olup kendinden geçmişçesine, sarhoşçasına.

MEZÎD (Ar.): Artma, çoğalma, artmış, çoğalmış, büyümüş.

MİSKİN (Ar.): Aşırı derecede tembel, uyuşuk, mıymıntı (kimse). Âciz, zavallı (kimse).

MÛTÎ (Ar.): Uyan, itâat eden, boyun eğen, tâbi olan (kimse). Yumuşak başlı, uysal, itâatli, itâatkâr (kimse).

MÜNÂCÂT (Ar.): Allah'a yalvarıp yakarma, duâ ve niyazda bulunma.

MÜNÎR (Ar.): Aydınlatan, ışık veren, ışıklı, parlak.

MÜRÎD (Ar.): Tarîkata girip bir mürşide bağlanan kimse, kendi irâdesini Hakk'ın irâdesine terkedebilmek için bir mürşidin terbiyesine giren derviş.

MÜSTEÂN (Ar.): Kendisinden yardım istenen, yardımı dilenen (Allah).

MÜSTECÂB (Ar.): Olumlu, müspet cevap alınan, kabul edilen (istek, duâ vb.).

MÜSTEMEND (F.): Gamlı, dertli, zavallı (kimse).

-N-

NÂGEHÂN (F.): Birdenbire, ansızın.

NÂMDAR (F.): Namlı, ünlü, meşhur.

NÂSÛT (Ar.): İnsanlık âlemi, insan ve insana âit şeyler.

NÂZİR (Ar.): Bakan, nazar eden. Yönü bir yere doğru dönük olan.

NER (F.): Erkek, er, nerre.

NİHÂN(F.): Gizli, saklı.

NİSÂR (Ar.): Saçma, saçılma, serpmeye, serpilme.

NÛŞ(F.): Tatlı, bal, içki.

-O-Ö-

-P-

PÂY-MÂL (F.): Ayaklar altına alınmış, çiğnenmiş, hakir duruma düşürülmüş, perişan edilmiş.

PERVÂNE (F.): Geceleri ışık etrafında dönerek uçan küçük kelebek. 2. Yol gösteren, kılavuz, rehber.

PERVERÎŞ (F.): Beslenmek, yetişmek, yetiştirilmek.

PEYMÂNE (F.): İçki kadehi, özellikle şarap kadehi. Şarap.

PİNHÂN (F.): Gizli.

PİŞVÂ (F.): Önder, başkan, reis.

PÜSER (F.): Erkek evlât, oğul.

-R-

REF (Ar.): Yukarı kaldırma, yükseltme.

RESEN (F.): İp, urgan.

REVNÂK (Ar.): Göz alıcı güzellik, parlaklık, tâzelik, letâfet.

REYBÛ'L-MENÛN: Zamanın sıkıntı veren üzücü olayları.

RÎCÂL (Ar.): Erkekler. Büyük mevkilerde bulunanlar, ileri gelen devlet adamları.

RÛ-BE-RÛ (F.): Yüz yüze.

RÛŞENÂ (F.): Aydın, ıııklı, münevver, rûşen.

RUZ (F.): Gün, gündüz.

-S-

SAFÂ (Ar.): Gönül Őenliđi, rahat, huzur, kedersizlik.

SEBAK (Ar.): Ders.

SELÂTİN (Ar.): Sultanlar, pâdişahlar.

SERDÂR (F.): Kumandan, komutan.

SEYYİD (Ar.): Efendi, önder, reis.

-Ő-

ŐAKÎ (Ar.): Yol kesici, haydut.

ŐEK (Ar.): Şüphe, zan.

ŐERHA (Ar.): Dilim, parça.

ŐÎR (F.): Aslan. Cesur, yiğit, kahraman kimse.

-T-

TAACCÛB (Ar.): Őaşma, hayret etme.

TÂAT (Ar.): Allah'ın emirlerine uyma, emredileni yapma. İbâdet, takvâ.

TÂLÎ' (Ar.): Dođan, tulû eden. 2. Baht, tâlih.

TEBÂH (F.): Yıkılmış, mahvolmuş, harap olmuş.

TERÂD: Birbirine red idişmek. (Lugat-i Remzi)

TEŞV3İŞ (Ar.): Karıştırma, karma karışık etme. İnsanın zihnini meşgul eden şey, gâile, karışıklık.

-U-Ü-

UŞŞÂK (Ar.): Âşıklar.

-V-

VAHDET(Ar.): Birlik, bütünlük, yekpârelik.

–VÂR (F.): Benzetme bildirir; ... gibi.

VASL (Ar.): Ulaşma, birleşme. Sevdğine kavuşma, vuslat.

VAZ' (Ar.): Koyma, konulma. Ortaya koyma, düzenleme, tedvin etme.

VÎRÂNE (F.): Yıkılmış, harap olmuş eski yapı. Yanmış veya yıkılmış yapılardan geriye kalan yıkıntılarla dolu yer.

VİSÂL (Ar.): Sevdğine kavuşma, vuslat.

VÜRÛD(Ar.): Gelme, erişme, ulaşma.

-Y-

YARAĞ: 1. Hazırlık, levazım, teçhizat. 2. Silah

YÂRÂN (F.): Dostlar.

-Z-

ZÂR (F.): Ağlayan, inleyen. Zayıf, dermansız.

ZER (F.): Altın, altın para, altından yapılmış, altınla işlenmiş.